

**KRAKOWSKA AKADEMIA
im. Andrzeja Frycza-Modrzewskiego**

**Wydział Psychologii, Pedagogiki i Nauk Humanistycznych
Pedagogika przedszkolna i wczesnoszkolna**

Justyna Chachlica

**CZUŁOŚĆ I EMPATIA W KONTAKTACH NAUCZYCIELA Z
DZIEĆMI W WIEKU PRZEDSZKOLNYM NA PRZYKŁADZIE BADAŃ
WYBRANYCH PRZEDSZKOLI W WOJEWÓDZTWIE
MAŁOPOLSKIM**

**Praca magisterska
napisana pod kierunkiem
prof. KAAFM dr Joanny Aksman**

Kraków 2023 r.

Spis treści

Wstęp	4
Rozdział I	6
Znaczenie czułości i empatii w rozwoju dzieci w wieku przedszkolnym	6
1.1 Wprowadzenie w tematykę czułości i empatii-znaczenie definicyjne pojęć.....	6
1.2 Czułość i jej znaczenie w rozwoju dziecka w wieku przedszkolnym	8
1.3 Empatia i jej znaczenie w rozwoju dziecka w wieku przedszkolnym.....	10
1.4 Czułość i empatia jako kluczowe wartości w procesie dydaktyczno-wychowawczym..	12
1.4.1 Kształcenie nauczycieli w zakresie kompetencji interpersonalnych skierowanych ku czułości i empatii	13
1.4.2 Potrzeby dzieci w wieku przedszkolnym w zakresie czułej relacji nauczyciel-uczeń.....	16
1.4.2.1 Charakterystyka rozwoju dzieci w wieku przedszkolnym.....	16
1.4.2.2 Potrzeby emocjonalne dzieci w wieku przedszkolnym	22
1.4.2.3 Przeciwności w usprawnianiu czułej relacji nauczyciel-uczeń	25
1.4.2.4 Czuły nauczyciel w procesie adaptacji dziecka w środowisku przedszkolnym.....	28
1.5 Czuła relacja nauczyciel-rodzic-dziecko	30
Rozdział II	33
Metodologia badań własnych.....	33
2.1 Przedmiot i cel badań	33
2.2 Problemy badawcze i hipotezy badawcze	34
2.3 Zmienne i wskaźniki	36
2.4 Metody, techniki i narzędzia badawcze	43
2.5 Charakterystyka grupy badawczej.....	46
2.6 Teren badań	48
2.7 Organizacja badań własnych.....	49
Rozdział III	51
Analiza i interpretacja wyników badań własnych	51
3.1 Przejawy czułości w relacji nauczyciel-uczeń w opinii rodziców.....	51
3.2 Realizacja troskliwej opieki nad dzieckiem przez nauczyciela w opinii rodziców.....	53
3.3 Okoliczności przejawiania czułej postawy nauczyciela wobec dzieci w opinii rodziców.....	54

3.4 Sposoby realizowania czulej postawy nauczyciela wobec dzieci w opinii rodziców i nauczycieli	56
3.5 Zabezpieczanie potrzeb dziecka przez troskliwych nauczycieli w opinii rodziców.....	59
3.6 Czuła postawa nauczyciela wobec dziecka w opinii rodziców.....	61
3.7 Zasadność występowania elementów troski w kontakcie nauczyciela z uczniami opinii nauczycieli.....	63
3.8 Występowanie elementów empatii w relacji nauczyciel-uczeń w opinii rodziców i nauczycieli.....	63
3.9 Widoczność kształtowania postawy współodczuwania przeżywanych emocji w przedszkolu w opinii rodziców.....	67
3.10 Zasadność kształtowania umiejętności odczuwania i przeżywania emocji innych u dzieci w opinii rodzica i nauczyciela.....	68
3.11 Zasadność kształtowania empatycznej postawy w środowisku przedszkolnym i rodzinnym w opinii rodziców i nauczycieli.....	70
3.12 Istota odszukania motywacji i przekonań innej osoby w kształtowaniu empatii u dzieci w opinii nauczycieli.....	74
3.13 Występowanie zjawiska uwrażliwiania dzieci na drugiego człowieka w postaci uważnego słuchania w opinii rodziców i nauczycieli.....	74
3.14 Empatyczna postawa nauczyciela wobec dziecka w opinii rodziców.....	76
3.15 Rozumienie pojęcia czułości przez dzieci w wieku przedszkolnym.....	77
3.16 Rozumienie pojęcia empatii przez dzieci w wieku przedszkolnym.....	87
3.17 Odczucia dziecka wobec przejawów czulej postawy nauczyciela.....	88
3.18 Odczucia dziecka wobec przejawów empatycznej postawy nauczyciela.....	88
3.19 Oczekiwania dziecka w wieku przedszkolnym wobec przejawiania czułości przez nauczyciela.....	89
Wnioski końcowe	90
Postulaty dla praktyki pedagogicznej	95
Zakończenie	96
Bibliografia	98
Spis wykresów	103
Spis tabel	104
Spis ilustracji	104
Spis rysunków.....	104
Aneks	105
Spis aneksów.....	106

Wstęp

Edukacja przedszkolna stanowi niezwykle ważne podwaliny w późniejszym rozwoju dziecka. Elementem takowej edukacji są nie tylko dzieci, ale i nauczyciele oraz rodzice. Zarówno pierwsi, jak i drudzy pełnią niebagatelną rolę, aby proces kształcenia i wychowywania dziecka przebiegał efektywnie i przynosił zamierzone skutki. Jednym z czynników mających bezpośredni wpływ na dzieci w wieku przedszkolnym jest postawa nauczyciela. To właśnie od wychowawcy zależy, czy dziecko będzie przedmiotem, czy podmiotem procesu dydaktycznego. Empatyczna, wspierająca, czuła postawa pedagoga ma na celu rozumienie dziecka, jego potrzeb, indywidualności, zainteresowań, zdolności i słabości. Troska o drugiego człowieka, ciepło, chęć pomocy i brak obojętności to emblematy, którymi odznaczać powinni się wszyscy podejmujący zawód nauczyciela.

Kwestia czułości została niedawno podjęta przez laureatkę literackiej Nagrody Nobla-Olgę Tokarczuk. Niesamowicie inspirująca mowa, którą wygłosiła przed ceremonią wręczenia nagrody spowodowała powstanie zamysłu do tworzenia tematyki owej pracy magisterskiej. Niestety tematyka czułości oraz czułego podejścia nauczyciela do dzieci wiąże się z bardzo okrojonym katalogiem pozycji z literatury co wyzwoliło chęć głębszego poznania tematu. Jednocześnie można nadmienić, że problematyka, która została w tej pracy poruszona jest niebywale aktualna oraz w ostatnim czasie bardzo potrzebna.

Pierwszy rozdział składa się z ogólnej charakterystyki pojęć czułości i empatii oraz umiejscowienia ich w literaturze pedagogicznej. Ukazuje sposób postrzegania powyższych terminów przez wybitnych autorów, mających stosowne doświadczenie oraz wiedzę merytoryczną w tym zakresie. Zawiera także charakterystykę rozwoju dziecka w wieku przedszkolnym oraz przedstawia wpływ wspomnianych wartości na ten proces. Poruszana jest w nim między innymi kwestia roli czułego nauczyciela w niezwykle ważnym i złożonym okresie adaptacji.

Drugi rozdział poświęcony został badaniom metodologicznym niniejszej pracy dyplomowej. Koncentruje się on na celu oraz przedmiocie badań pedagogicznych, przedstawiając również założenie wyznaczonego problemu głównego oraz problemów szczegółowych. W następnej kolejności ukazuje wybraną przeze mnie metodę, techniki oraz narzędzia badawcze, które są nieodzownym elementem każdego procesu badawczego. Swoje miejsce ma tutaj także podrozdział dotyczący terenu badań, w którym znalazła się charakterystyka rejonu oraz dokładnych miejsc przeprowadzania badań.

W rozdziale trzecim znajduje się skrupulatna analiza danych zabranych w ramach dokonanej procedury badawczej. Pozwoliła ona na otrzymanie odpowiedzi dotyczących wcześniej sformułowanych problemów badawczych.

Rozdział I

Znaczenie czułości i empatii w rozwoju dzieci w wieku przedszkolnym

1.1 Wprowadzenie w tematykę czułości i empatii-znaczenie definicyjne pojęć

Przez ostatnie dziesięciolecia zaszło wiele zmian w systemie edukacyjnym w naszym kraju. Jednym z przejawów tych zmian jest innowacyjne podejście do uczniów. Stali się oni ośrodkiem uwagi w procesie edukacji przez co zmodyfikowano również funkcje nauczyciela. Niegdyś mało elastyczny stosunek do narzuconych programów edukacyjnych, podawanie wiedzy encyklopedycznej, kształcenie dzieci skupiające się w głównej mierze na uczeniu się na pamięć czy rozwijaniu usposobienia uczniów przez wzorowanie zostało zamienione na tworzenie nowych programów edukacyjnych oraz własnych metod nauczania, kreatywniejszą organizację procesu uczenia się uczniów wraz z łączeniem różnorodnych metod wspomagających ten proces oraz zdecydowanie większą koncentrację na rozwoju indywidualności ucznia. Według profesor Henryki Kwiatkowskiej dzięki indywidualnemu podejściu do ucznia nauczyciel rozbudowuje swoją intropatię, wspiera jego [ucznia] proces wewnętrznej identyfikacji, a co najważniejsze rozwija odpowiedzialność za efekty.¹

Pomimo ciągłego rozwoju i dążenia do idealizacji systemu szkolnictwa tematami pominiętymi i rzadko poruszonymi jest czułość i empatia w kontaktach nauczyciela z uczniem. Są to dwa bardzo istotne zjawiska, które mają niebagatelny wpływ na zaspokajanie podstawowych potrzeb emocjonalnych dzieci.²

Czułość definiowana jest w Słowniku języka polskiego jako “cecha czegoś, co świadczy o okazywaniu drugiej osobie dużo miłości, troski i ciepła”³. W słowniku języka angielskiego słowo czułość oznacza łagodność, życzliwość i dobroć.⁴ Zdobywczyni Literackiej Nagrody Nobla Olga Tokarczuk uważa, że czułość to sztuka współodczuwania, a także najskromniejsza odmiana miłości, jest bezinteresowna i spontaniczna. Polega na szczerej trosce o drugiego człowieka i o jego losy.⁵

¹M. Kliś, J. Kossewska, *Studies on empathy*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2000, s. 5.

²J.P.Louis, K.McDonald-Louis, *Potrzeby emocjonalne dziecka*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2019, s. 20.

³M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego A-K*, PWN, Warszawa 1995, s. 324.

⁴W.Głuch (red.), *Słownik angielsko-polski i polsko-angielski z gramatyką*, Wydawnictwo EUROPA, Kraków 2003, s. 575.

⁵O. Tokarczuk, *Czuły narrator*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2020, r. 7, <https://docer.pl/doc/s8v5xv5> [dostęp: 2.07.2022].

O istocie czułości zapewniał nas jeden z czołowych przedstawicieli polskiej myśli pedagogicznej - Janusz Korczak. Mówił on „Kochaj i dawaj przykład”. Sami wychowankowie Domu Dziecka gdzie pracował potwierdzali, że dzięki niemu wiedzą co to czułość. Jeden z nich powiedział „... gdyby nie ten dom, nie wiedziałbym, że są na świecie ludzie uczciwi, którzy nie kradną. Nie wiedziałbym, że można mówić prawdę. Nie wiedziałbym, że są na świecie sprawiedliwe prawa, czułość i miłość.”⁶.

W podkreślaniu niebagatelnej roli czułości, która jest pewną formą troski i miłości swój udział miała również Maria Łopatkowa. W swoich dziełach nawiązuje ona do wymienionego już prekursora walki o prawa dzieci Janusza Korczaka. Ta wybitna pedagog, która w swoim życiu i w pracy kierowała się sercem oraz bezinteresownością miała ogromny wkład w tworzeniu nurtu nowoczesnej pedagogiki zwanej pedagogiką serca. Skupia się w niej szczególnie na miłości i zrozumieniu dziecka, a także na przyjaźni z nim, nie pomijając istotności jego ciągłego rozwoju i wychowywania. Dla Łopatkowej brak miłości w życiu człowieka może spowodować wiele złego. Mówi ona tak: „Ludzkość uznała miłość za wartość najwyższą. Jeśli więc wartość ta zaistniała jako związek uczuciowy między człowiekiem a człowiekiem - znaczy to, iż ludzie ci zdobyli jedno z najcenniejszych dóbr osobistych. Dziecko jest człowiekiem, (czego nikt nie kwestionuje) i posiadanie takiego dobra jak miłość jest w jego życiu nie tylko potrzebą, jak u osób dorosłych, lecz koniecznością. Miłość, bowiem stanowi warunek prawidłowego rozwoju dziecka. Brak 'witaminy M' musi odbić się niekorzystnie na dziecięcym zdrowiu psychicznym. Jeśli więc już ta witamina jest, niszczenie jej w imię innych racji może być niepowetowaną szkodą.”⁷

Czułość pod postacią troski można odnaleźć również w artykule Joanny Madalińskiej-Michalak „Etyka troski w pracy nauczycieli”. Uważa ona, że troska to opieka, dbanie o dobro dziecka, to staranie się aby wszystko to co robimy dla innych przyniosło pozytywne efekty.⁸

Pojęcie empatii znajduje swoją definicję w wielu źródłach. Pojawiało się już w XVIII w. kiedy to pod rozważania poddano zjawisko współodczuwania.⁹ Psycholog Martin L.

⁶ J. Korczak, *Pamiętniki i inne pisma z getta*, Warszawa 2012, s.82.

⁷ M. Łopatkowa, *O Prawną ochronę więzi uczuciowej dziecka*, Biuro Studiów i Analiz Kancelarii Senatu, Seria: Materiały, Warszawa 1996, s.1-3.

⁸ J. Madalińska-Michalak, *Etyka troski w pracy nauczycieli*, w: *Kompetencje interpersonalne w pracy współczesnego nauczyciela*, S.T. Kwiatkowski (red.), Wydawnictwo Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2017, s.103.

⁹ J. Kliszcz, *Empatia i jej związek z wybranymi cechami osobowości w kontekście ich znaczenia dla kształtowania relacji terapeutycznej z pacjentem*, w: *Choroby XXI wieku - wyzwania w pracy fizjoterapeuty*, M. Podgórska (red.), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania, Gdańsk 2017, s. 301.

Hoffman określa empatię jako “poznawcza świadomość stanów wewnętrznych innej osoby”¹⁰. Chodzi tu przede wszystkim o myśli drugiego człowieka, jego uczucia ale też intencje. W słowniku pedagogicznym empatia to “zdolność do wczuwania się w stany uczuciowe innych osób, stawiania się w ich położeniu i wzbudzania w sobie uczuć przeżywanych przez te osoby”¹¹. Empatia dzieli się na:

- Empatię emocjonalną,
- Empatię poznawczą.

Empatia emocjonalna odnosi się bezpośrednio do “współodczuwania”. Z kolei empatia poznawcza polega na zrozumieniu perspektywy myślowej drugiej osoby, a co za tym idzie - jego przekonań i motywacji.

W niektórych publikacjach czułość i empatia są stosowane zamiennie jako swoje synonimy. Należy jednak wyraźnie podkreślić, że pomimo podobieństw są to dwa różne pojęcia. Empatia skupia się na rozumieniu potrzeb drugiego człowieka, jego intencji. Dzięki temu tworzy się swoistą przestrzeń na szczerość, która podnosi poziom zaufania.

Czułość to swego rodzaju wrażliwość i troska. Osoba czuła bezinteresownie dba o drugiego człowieka i o relacje z nim. Wyraża to poprzez okazywanie łagodności, dobroci i życzliwości.

1.2 Czułość i jej znaczenie w rozwoju dziecka w wieku przedszkolnym

Okres przedszkolny to swego rodzaju łącznik pomiędzy czasem wczesnego dzieciństwa a etapem szkolnym. Dziecko w tym wieku rozwija osiągnięcia nabyte podczas wczesnego dzieciństwa ale musi też przygotowywać się do realizacji określonych zadań wieku szkolnego. Jest to okres obfity w wiele zmian rozwojowych w określonych sferach:

- fizycznej,
- poznawczej,
- emocjonalnej,
- społecznej,
- moralnej,
- komunikacyjnej.

¹⁰ M.L.Hoffman, *Empatia i rozwój moralny*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006, s. 38.

¹¹ C.Kupisiewicz, M.Kupisiewicz, *Słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 45.

Dzięki prawidłowemu rozwojowi wszystkich tych sfer dziecko lepiej interpretuje i odbiera otaczający je świat wraz z dokładniejszym rozumieniem samego siebie.¹²

Czułość to piękny element ludzkiej uczuciowości. Warto podkreślić, że wzmożone i długotrwałe praktykowanie czułego podejścia do dzieci pozwala w nim na swobodę, instynktowność i naturalność. Takie podejście doskonale wpływa na rozwój dziecka. Dzięki czułości potrafimy być nie tylko dla siebie ale dla innych. Jest ona kluczowym elementem nabywania i polepszania relacji intrapersonalnych i interpersonalnych. Osoby dorosłe często wyrażając swoje uczucia w stosunku do dziecka robią to w odosobnieniu. Dzieci natomiast potrzebują czułości w znacznie większym stopniu. Okazywanie jej na co dzień, w zwykłych sytuacjach bez pojawienia się konkretnej okazji to klucz do lepszej i bliższej relacji, a także wspierania prawidłowego przebiegu zmian rozwojowych.

Dziecku czułość można okazywać za pomocą:

- bliskości fizycznej,
- bliskości emocjonalnej,
- świadomości i przekonania, że dziecko to podmiot a nie przedmiot relacji,
- akceptacji okresu dzieciństwa.

Poprzez bliskość fizyczną rozumie się ciepły i troskliwy dotyk. Jest on istotny już od narodzin, ponieważ rozwija i wzmacnia sygnał nerwu błędnego co ma pozytywne efekty w przyszłości. Dzięki temu dziecko w wieku przedszkolnym sprawniej reguluje swoje emocje, lepiej radzi sobie w sytuacjach stresowych oraz posiada umiejętność wyciszania się. Czułość fizyczna ma również korzystny wpływ na korę oczodołową w mózgu. Poprzez jej stymulację, dziecku w przyszłości łatwiej będzie nawiązywać i tworzyć nowe relacje z innymi.¹³

Podstawą bliskości emocjonalnej jest wspólne przeżywanie chwil. Nie tylko szczęśliwych i budujących ale i trudnych, skomplikowanych czy bolesnych. Istotną rolę pełni też odkrywanie, akceptowanie i określanie emocji dziecka przy jednoczesnym towarzyszeniu mu podczas ich doświadczania. Wyzwała to w dziecku poczucie zrozumienia i odczuwanie bezpieczeństwa w relacji z dorosłym.

Podmiotowość dziecka to traktowanie go jako odrębną jednostkę. Ujrzenie w dziecku drugiego człowieka, który posiada swoje pragnienia, plany, marzenia, aspiracje,

¹² J.Matejczuk, *Rozwój dziecka. Wiek przedszkolny*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2014, s.5.

¹³ S.Gerhardt, *Znaczenie miłości. Jak uczucia wpływają na rozwój mózgu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2016, s. 63.

zainteresowania i co najważniejsze -granice. Okazywanie zrozumienia jego potrzeb wspomaga prawidłowy samorozwój i samoświadomość.

1.3 Empatia i jej znaczenie w rozwoju dziecka w wieku przedszkolnym

Rozwój człowieka w świetle aktualnie uznawanych koncepcji jest definiowany na podstawie indywidualnej interpretacji i osobistych założeń przy jednoczesnym udziale wskaźników określających zmiany rozwojowe. Definicja rozwoju zawiera najczęściej informację, że jest to proces długotrwały podczas którego następują po sobie określone zmiany fizyczne i psychiczne. Są one odpowiednio ukierunkowane i powinny następować po sobie w określonej kolejności przez co umożliwiają prawidłowe funkcjonowanie.¹⁴

Rozwój dziecka dzieli się na poszczególne etapy, podczas których występują pewne fazy rozwoju zależne od wieku. Według A.Brzezińskiej etapy prezentują się następująco:

1. Okres prenatalny i perynatalny,
2. Wiek niemowlęcy i poniemowlęcy,
3. Wiek przedszkolny,
4. Wiek szkolny,
5. Wczesna faza dorastania,
6. Późna faza dorastania.

Okres prenatalny i perynatalny odnosi się do czasu kiedy dziecko pozostaje jeszcze w brzuchu matki oraz do jego pierwszych miesięcy po narodzinach. Następny etap czyli wiek niemowlęcy i poniemowlęcy występuje od pierwszego do trzeciego roku życia. Wiek przedszkolny rozumiany jest jako etap od 4 do 6 roku życia a szkolny od szóstego, siódmego do dwunastego roku życia. Wczesna faza dorastania to dwanaście do piętnaście, szesnaście lat. Z kolei późna faza dorastania przypada na okres od szesnastego do dziewiętnastego, dwudziestego piątego roku życia.¹⁵

Okres środkowego dzieciństwa to inaczej zwany wiek przedszkolny i trwa od 4 do 6 roku życia dziecka. Zachodzące wtedy zmiany fizyczne jak i psychiczne są mniej widoczne niż te z wcześniejszych okresów jednak tak samo ważne. Dziecko przestaje być nieporadne kształtując samodzielność, umiejętność radzenia sobie z napotkanymi problemami oraz

¹⁴ D. Becelewska, *Repozytorium z rozwoju człowieka*, Kolegium Karkonoskie, Jelenia Góra 2006, s. 6-7.

¹⁵ A.I.Brzezińska, K. Appelt, B.Ziółkowska, *Psychologia rozwoju człowieka*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2016, s.16-20.

rozwijając swoją sprawność fizyczną.¹⁶ Rozwój psychiczny i emocjonalny obejmuje w tym wieku myślenie abstrakcyjne, znajomość własnych emocji, rozpoznawanie i wyrażanie radości, złości, strachu, tęsknoty oraz umiejętność współodczuwania. Dziecko w wieku pięciu lat oprócz myślenia abstrakcyjnego potrafi również myśleć krytycznie. Oznacza to, że dobrze operuje klasyfikacją przedmiotów według określonych kryteriów jak również potrafi myśleć konkretami.

Empatia definiowana przez wielu pedagogów, psychologów czy terapeutów to zdolność do zrozumienia drugiego człowieka. Ma ona na celu skupienie się na jego emocjach i potrzebach, zrozumieniu jego obecnych uczuć i przeżyć, a także wymaga posiadania umiejętności współodczuwania. Marshall B. Rosenberg uważa, że empatia to “pełne szacunku rozumienie cudzych doświadczeń”.¹⁷ Jeśli więc stawiamy na empatyczną komunikację z dzieckiem powinniśmy tak jak w definicji okazać prawdziwe zainteresowanie jego odczuciami i tym co doznaje. Taka postawa pomaga nam towarzyszyć dziecku niezależnie od stopnia trudności i złożoności określonej sytuacji. Jeśli dziecko jest szczęśliwe, podekscytowane to najczęściej my również w pewnym stopniu odczuwamy radość. W sytuacjach gdy dziecko jest smutne, przeżywa coś czy odczuwa ból rzutuje to na nasze samopoczucie poprzez odczuwanie dyskomfortu spowodowanego świadomością o cierpieniu dziecka. Wszystkie te zjawiska rezonansu czyli mechanizmy odczuwania i przejmowania cudzych emocji mają swoje podłoże neurobiologiczne, a co za tym idzie można stwierdzić, że empatia powstaje w mózgu.¹⁸

Naukowcy zajmujący się neurobiologią uważają, że empatia i aktywność określonego zespołu komórek nerwowych są ze sobą powiązane w znaczącym stopniu. Ten zespół komórek występujący w mózgu to neurony lustrzane. Udowodniono, że wzmożona aktywność sfery mózgu, w której występują te komórki nerwowe ujawniała się u osób, które otrzymały jedno z najwyższych wyników w teście sprawdzającym poziom empatii. Można więc stwierdzić, że dzięki neuronom lustrzanym nieświadomie rezonujemy z drugą osobą co prowadzi do wzajemnego emocjonalnego zrozumienia.¹⁹

Według Joachima Bauera komórki nerwowe takie jak neurony lustrzane przechodzą najintensywniejszy rozwój kiedy człowiek jest w wieku przedszkolnym oraz z początku

¹⁶ I. Kornatowska, J. Załęcka, *Dziecko w wieku przedszkolnym*, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1976, s.7.

¹⁷ M.B.Rosenberg, *Porozumienie bez przemocy. O języku serca.*, Wydawnictwo Czarna Owca, Encinitas 2011, s. 95.

¹⁸ J. Bauer, *Empatia. Co potrafią lustrzane neurony?*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 37-38.

¹⁹ *Ibidem* s.39-41.

edukacji szkolnej. Ich stymulacja do rozwoju powinna skupiać się na intensyfikowaniu ich funkcji i aktywności. Kluczową rolę odgrywają w tym okresie nie tylko rodzice ale też nauczyciele dzięki czemu wspólnie mogą zadbać o naturalne uczenie się empatii poprzez odpowiednią organizację sfery rozwoju dziecka.²⁰

1.4 Czulość i empatia jako kluczowe wartości w procesie dydaktyczno- wychowawczym

Różnorakie zmiany zachodzące na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat pokazują, że wiele zmieniło się w postrzeganiu procesu dydaktyczno-wychowawczego. Zygmunt Szulc już w latach sześćdziesiątych zauważył, że w Polskim szkolnictwie realizowany jest tylko jeden z procesów - dydaktyczny. Według niego "Jak wynika z przeprowadzonych obserwacji, nauczyciele w procesie nauczania dosłownie nauczają swego przedmiotu, realizując określone zalecenia programu co do nauczania. Działalnością wychowawczą zajmują się niezależnie od treści lekcji i tylko wtedy, kiedy są do tego zmuszeni konkretnym zachowaniem uczniów- najczęściej jest to zachowanie przeszkadzające w prowadzeniu lekcji, a tym samym przeszkadzające w nauczaniu."²¹ Widać więc, że już wtedy próbowano dostrzec problem rozłączenia procesu dydaktycznego z wychowawczym. Konstanty Lech pisze: "Každy proces uczenia się jest zawsze w pewnym stopniu- a może być w coraz wyższym- procesem kształcenia i wychowania. Uczenie się (nauczanie) ma pewną wartość jedynie wtedy, kiedy jest w pełni kształcące i wychowujące".²²

Dzięki zmianom dokonującym się w systemie szkolnictwa zaczęto zwracać uwagę na istotę przenikania się procesu dydaktycznego i wychowawczego w kształceniu dzieci oraz zaczęto kształcić nauczycieli aby nie oddzielali tych dwóch równie ważnych w rozwoju dziecka procesów.

Dwa podstawowe elementy procesu dydaktyczno wychowawczego to nauczyciel jak i uczeń. Efekty wychowawcze oraz dydaktyczne w dużej mierze zależą od odpowiedniego ich umiejscowienia oraz od pełnionych przez nich ról. Współczesnym wskazaniem pedagogiki jest podmiotowe pojmowanie ucznia i nauczyciela. Mieczysław Łobocki o podmiotowości mówi tak : „...podmiotowe traktowanie uczniów przez nauczyciela to inaczej humanistyczne do nich podejście ... polega ono na spostrzeganiu ucznia, jako jednostki autonomicznej, która bez względu na wpływy i uwarunkowania zewnętrzne ma prawo do własnej podmiotowości,

²⁰ *Ibidem* s. 53.

²¹ Z. Szulc, *Kształtowanie przekonań moralnych*, Ossolineum, Wrocław 1969, s.210.

²² K.Lech, *Nauczanie wychowujące*, PZWS, Warszawa 1967,s.27-28.

tj. wewnętrznej niezależności i odpowiedzialności za własne postępowanie, a więc także prawo do samodzielnego kształtowania swego losu. Takie traktowanie ucznia zakłada nieuchronnie liczenie się z jego godnością a co za tym idzie – okazywaniem mu poszanowania i serdeczności z drugiej strony podmiotowe traktowanie wychowanka uwzględnia jego naturalną dążność do aktywności, będącej niezbędnym warunkiem kształtowania pełnej osobowości...”²³

Jak zauważył M.Łobocki należy okazywać uczniowi serdeczność i poszanowanie. Są to jedne z elementów wchodzących w skład empatycznej postawy nauczyciela. Ewa Wilczek-Rużyczka zaznacza, że “Humanistyczne podejście do zagadnień empatii podkreśla znaczenie umiejętności obserwowania świata z punktu widzenia pacjenta oraz przekazywania mu informacji zwrotnych na temat jego własnych problemów i sytuacji życiowej.”²⁴ Definicja ta znajduje odzwierciedlenie w pedagogice, gdzie pacjentem jest uczeń. Empatyczny nauczyciel to również taki, który za podstawę komunikacji i porozumiewania się uważa wczuwanie się w drugą osobę.²⁵ Należy zaznaczyć, że nie wystarczy tylko odpowiednie wykładanie wiedzy, bezkonkurencyjne prowadzenie zajęć, a nawet ogromna elokwencja. Trzeba zadbać też o czułość i empatię wyjątkowo ważną w kontaktach nauczyciela z uczniem.

1.4.1 Kształcenie nauczycieli w zakresie kompetencji interpersonalnych skierowanych ku czułości i empatii

Współcześnie zachodzące zmiany warunkują konieczność ciągłej refleksji nad zawodowym rozwojem nauczyciela. Zważając na wielość czynników mających swój wkład na jakość i skuteczność pracy szkoły, najważniejszym pozostaje z pewnością nauczyciel. Kazimierz Denek zauważa, że „(...) o przemianach w systemie edukacji narodowej decydują przede wszystkim światli, kompetentni i twórczy nauczyciele”²⁶.

Od reprezentantów powyższej specjalizacji spodziewa się się między innymi zawodowstwa, profesjonalizmu, ciągłego dokształcania i wprawnego czerpania wiedzy z nowoczesnych źródeł informacji tak, aby jak najlepiej wspomagać proces nauczania oraz wychowania. Są to jedne z wielu umiejętności jakie współcześnie powinien posiadać

²³ M.Łobocki, *Trudności wychowawcze w szkole*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1989, s. 77.

²⁴ E.Wilczek-Rużyczka, *Empatia i jej rozwój u osób pomagających*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002, , s.9.

²⁵ K.Barłóg, *Edukacja i zmiana – nastawienia empatyczne nauczycieli i uczniów w edukacji inkluzyjnej*, “Edukacja – Technika – Informatyka” 2018, nr.1, s.214.

²⁶ K. Denek, *Kształcenie i doskonalenie nauczycieli w czasie przemian*, „Kultura i Edukacja” 1996, nr 16/17, s. 36.

nauczyciel.²⁷ Według Zbigniewa Kwiecińskiego, obecnie istotne jest „(...) wykształcenie i doskonalenie nauczycieli nowych, innych niż dotychczas kompetencjach: w sensie treści - bardziej łącznych niż wysoko specjalistycznych, bardziej otwartych niż zamkniętych, bardziej twórczych niż odtwórczych, a w sensie charakteru roli zawodowej - odchodzących od funkcji przekaziciela i egzekutora do roli przewodnika”²⁸. Taki nauczyciel-przewodnik powinien nie tylko skupiać się na osiągnięciach uczniów ale i na wyposażeniu ich w umiejętność poruszania się u funkcjonowania w obecnym społeczeństwie.²⁹ Według Joanny Keil: „[...] zawód nauczyciela jawi się jako zawód szczególnie trudny, wymagający jednocześnie wielu specyficznych kwalifikacji, określonych postaw kulturalnych, intelektualnych, moralnych, społecznych, psychicznych, a także wysoko rozwiniętych umiejętności dydaktycznych i bogatego zasobu informacji z różnych dziedzin nauki”³⁰

Analizując wypowiedzi wielu wybitnych pedagogów można stwierdzić, że podstawowym składnikiem właściwych kwalifikacji nauczycieli są kompetencje. Współcześnie nauka, opanowanie i władanie określonymi kompetencjami przez nauczyciela to wymóg procesu dydaktyczno-wychowawczego. W. Jędrzejczyk definiuje kompetencje jako: „osobliwość i cecha, które wspierane [...] wiedzą i doświadczeniem oraz zachowaniem i nastawieniem, uzupełnionymi o granicę swobody decyzyjnej, stanowią wraz z odpowiednimi instrumentami platformę do podejmowania decyzji służących poprawie ogólnie pojmowanej efektywności przedsiębiorstwa”³¹. Są to więc określone, wykształcone umiejętności, całość posiadanej wiedzy oraz praktyka czyli zdobyte doświadczenie. Marcin Kocór rozumie kompetencje zawodowe poprzez wiedzę, umiejętności i postawy, które odnoszą się do zawodu, który wykonujemy.³²

Termin “kompetencja” używany jest współcześnie do opisywania umiejętności twardych oraz miękkich. Kompetencje twarde czyli inaczej kompetencje funkcjonalne

²⁷ L. Maksymowicz, *Świat wartości jako wspólna przestrzeń edukacyjna nauczyciela i ucznia*, w: *Nauczyciel wobec wyzwań współczesności. Dylematy, poszukiwania i inspiracje*. E. Kochanowska, J. Skibska (red.), Wydawnictwo Naukowe Akademii Techniczno-Humanistyczne, Bielsko-Biała 2013, s. 9.

²⁸ Z. Kwieciński, *Tropy - ślady - próby*. Studia i szkice z pedagogii pogranicza, Edytor, Olsztyn-Poznań 2000, s. 17.

²⁹ M. Konieczna-Kucharska, *Miękkie i twarde kompetencje nauczyciela*, Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej Zarządzanie Nr 19 (2015), s. 229.

³⁰ J. Keil, *Szukaj własnej drogi. Nauczyciel – wychowawca w myśli pedagogicznej Janusza Korczaka*, [w:] *Myśl pedeutologiczna i działanie nauczyciela*, A. Kotusiewicz (red.), Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana, Białystok 2000, s. 45.

³¹ W. Jędrzejczyk, *System zarządzania instytucją menedżerską w przedsiębiorstwie – przekrój podmiotowy*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej, Zarządzanie” nr 14, M. Szajt (red.), Sekcja Wydawnictw Wydziału Zarządzania Politechniki Częstochowskiej, Częstochowa 2014, s. 69.

³² M. Kocór, A. Strzebońska, *Jakich pracowników potrzebują polscy pracodawcy? Raport z badań pracodawców i ofert pracy realizowanych w 2010 r. w ramach projektu „Bilans Kapitału Ludzkiego”*, PARP, Warszawa 2010, s. 12.

odnoszą się do naszej wiedzy i umiejętności, co można rozumieć pod postacią znajomości języków czy znajomości budowy komputera lub umiejętności jego obsługi. Kompetencje miękkie to te związane z naszymi cechami charakteru oraz z naszym temperamentem. Ten drugi rodzaj kompetencji odnosi się do tego jacy jesteśmy i jak działamy, skupiają się na zachowaniu człowieka, na tym czy i jak potrafimy rozwiązywać określone zadania i problemy oraz na postawach człowieka w różnorodnych sytuacjach. Są one bezpośrednio związane z naszą psychiką oraz zdolnościami społecznymi. Przykładem kompetencji miękkich może być : odporność na stres, umiejętność wypracowywania kompromisów, wysoka kultura osobista, efektywna komunikacja, umiejętność słuchania czy odporność na stres. To jedne z wielu umiejętności jakie nauczyciel powinien rozwijać aby jak najefektywniej kierować procesem dydaktyczno-wychowawczym.³³

Zreformowanie systemu kształcenia nauczycieli, według Stefana T. Kwiatkowskiego, powinno sprawić aby szkoła była przyjaznym miejscem gdzie dzieci nie tylko zdobywają nową wiedzę ale też rozwijają swoje kompetencje społeczne jak i inteligencję emocjonalną. Odchodząc od przestarzałego koncentrowania się szkoły i nauczycieli tylko na programie nauczania powinno się zdecydowanie bardziej skupić na uczniu, dostosować do niego podejście biorąc pod uwagę jego słabe i mocne strony oraz dobrać metody nauczania tak aby odpowiadały jego potencjałowi. Według S.T. Kwiatkowskiego “Dopiero takie pełne zrozumienia i szacunku do „Ja” młodszego partnera interakcji podejście będzie preludium do osiągnięcia zaprezentowanych zasadniczych celów.”³⁴. Kładzie on nacisk również na zainteresowanie się uczniem nie tylko pod kątem nauki ale też jego stanem psychosomatycznym czy kwestiami rodzinnymi. Proces kształcenia nauczycieli powinien być więc wzbogacony o przygotowanie pedagogów do jak najlepszego poznawania uczniów i nabywania kompetencji. które są do tego niezbędne jak i do skutecznego podejmowania i prowadzenia dialogu z uczniami.³⁵

³³ M. Konieczna-Kucharska, *op. cit.*, s. 231-232.

³⁴ S.T.Kwiatkowski, *Znaczenie kształcenia społeczno-emocjonalnego w rozwijaniu kluczowych kompetencji współczesnych nauczycieli*, w: *Kompetencje interpersonalne w pracy współczesnego nauczyciela*, S.T.Kwiatkowski (red.), Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2017, s. 135-136.

³⁵ *Ibidem*.

1.4.2 Potrzeby dzieci w wieku przedszkolnym w zakresie czulej relacji

nauczyciel - uczeń

Emocje w życiu każdego, czy to osoby dorosłej czy też dziecka, odgrywają kluczową rolę. Okres przedszkolny cechuje się intensyfikacją rozwoju dziecka, a co za tym idzie, rozwoju emocjonalnego. Dzieje się to poprzez poznanie, utożsamianie się i wyrażanie emocji oraz prowadzi do urozmaicania życia uczuciowego. Nieumiejętność radzenia sobie ze złością, smutkiem czy lękiem prowadzić może do wystąpienia zaburzeń psychicznych u najmłodszych.³⁶ Każdy nauczyciel jako jedno z głównych zadań powinien postawić sobie stymulowanie rozwoju emocjonalnego dziecka poprzez wyposażenie go w odpowiednie umiejętności jak i narzędzia, które pozwolą wspierać ten rozwój. Przyniesie to efekty zarówno w okresie dzieciństwa ale i w późniejszym, dorosłym życiu.³⁷

1.4.2.1 Charakterystyka rozwoju dzieci w wieku przedszkolnym

Pierwszymi osobami, które zwróciły uwagę na rozwój psychiczny i fizyczny dziecka oraz możemy znaleźć odniesienia w ich literaturze są Jan Amos Komeński i John Locke. W XVII wieku, kiedy to J.A. Komeński wydał swoją książkę „Szkoła niemowlęstwa”, zauważyć można było zupełnie nowe podejście, które podkreślało rozbieżność psychiki dziecka z psychiką dorosłego. Miało to na celu uświadomienie, że małe dziecko nie powinno być traktowane jako mały dorosły. John Locke, który kilkadziesiąt lat później wydał swoją rozprawę, mówił w niej o nieadekwatnych, archaicznych metodach wychowania. Według niego zupełnie nie były one dostosowane do dziecka. Pierwsze bardziej precyzyjne prace na temat rozwoju dziecka w aspekcie psychicznym powstają dopiero na przełomie XVIII i XIX wieku. Jednymi z nich są dzieła:

- Pestalozziego z 1774 roku
- Tiedmanna z 1787.³⁸

Rozwój dziecka w wieku przedszkolnym odnosi się do ważnej sfery fizycznej, psychicznej ale i do sfery emocjonalnej i społecznej. Pomiędzy trzecim a szóstym rokiem życia dziecka mamy do czynienia ze zintensyfikowanym rozwojem fizycznym. Jest to również okres intensywnego rozwoju motorycznego. Przejawia się to potrzebą aktywności

³⁶ D. Huebner, *Co robić, gdy się złości*, Techniki zarządzania złością, Levyż, Olsztyn 2018, s.4.

³⁷ M. Sobkowiak, *Przedszkolak w świecie emocji. Rozwój emocjonalny dziecka*, Oficyna MM, Poznań 2018, s.31.

³⁸ H. Spionek, *Rozwój i wychowanie małego dziecka*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1967, s.9-10.

fizycznej, ciekawością i chęcią poznania świata wielozmysłowo - za pomocą dotyku, wzroku, węchu czy smaku.³⁹ W tym okresie dziecko uczy się lepszej koordynacji ruchów, która jest wtedy jeszcze nie do końca prawidłowa. Można to zaobserwować poprzez angażowanie całego ciała kiedy dziecko wykonuje określoną czynność.⁴⁰ W wieku trzech lat dziecko nie potrafi wykonywać złożonych form ruchu przez co rozumie się łączenie kilku czynności naraz. Rok później umiejętności motoryczne wzrastają. U dzieci czteroletnich można zauważyć już swobodę i pewność poruszania się. Są one również bardziej zwinne. Dzieci pięcioletnie i sześcioletnie potrafią już natomiast bez problemu skakać czy biegać. Obserwuję się u nich większą celowość ruchów oraz wytrzymałość fizyczną jednak wciąż nie potrafią one skupić swojej uwagi na jednej, dłuższej czynności. Powinno się więc jak najbardziej urozmaicać i modyfikować wykonywane czynności.

Rozwój psychiczny dziecka w okresie przedszkolnym jest nie mniej intensywny od rozwoju fizycznego. Do drugiego roku życia mózg dziecka osiąga około siedemdziesiąt pięć procent swojej ostatecznej wielkości. Do szóstego roku życia jest to już prawie dziewięćdziesiąt pięć procent.⁴¹ W tym okresie dziecko dysponuje głównie pamięcią konkretno-obrazową oraz mimowolną uwagą. Pod koniec tego okresu zacznie pojawiać się pamięć słowno-logiczna i początki uwagi dowolnej. Intensywny rozwój wyobraźni dziecka, tzw. fantazjowania przypada na mniej więcej czwarty rok życia. Jean Piaget wyróżnia dwa rodzaje wyobrażeń, obrazów umysłowych, które rozwija w tym czasie dziecko:

- obrazy reprodukcyjne,
- obrazy antycypacyjne.

Obrazy reprodukcyjne odnoszą się do obrazów, które już wcześniej widzieliśmy, obiektów znanych, a antycypacyjne do nieznanymi i nie zaobserwowanych wcześniej. W okresie od 3 do 6 roku życia rozwija się mowa. Dzieje się to w aspekcie ilościowym i jakościowym. Mniej więcej do około piątego roku życia dziecko powinno używać poprawnych form gramatycznych. Umiejętność całkowitego posługiwania się mową ciągłą przypada na końcówkę okresu przedszkolnego. Rozwój mowy przyczynia się w niemałym stopniu do rozwoju myślenia. Dziecko dysponujące myśleniem konkretnym zaczyna coraz bardziej

³⁹ M. Wolicki, *Rozwój i wychowanie dziecka w wieku przedszkolnym*, Łódzkie Studia Teologiczne 17, 415-427, Lublin 2008, s.416-417.

⁴⁰ T.Konderak, *Rozwój psychofizyczny dziecka w wieku przedszkolnym*, Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce : kwartalnik dla nauczycieli nr 1-2, 115-123, Warszawa 2010, s. 116.

⁴¹ J.Paris, A. Ricardo, D.Rymond, *Child grow and development*, College of the Canyons, California 2019, s.168.

wykorzystywać i rozwijać myślenie abstrakcyjne..⁴² Przejawia się to poprzez wielość pytań jakie zadaje dorosłemu. Janina Dobrowolska o tym szczególnym okresie mówi tak: „Nic dziwnego, że właśnie wiek przedszkolny nazwano wiekiem pytań, bo nigdy dziecko nie zadaje dorosłemu tylu pytań, i to często bardzo kłopotliwych, jak w tym okresie”⁴³. Taka liczba pytań pobudzana jest przez wewnętrzną ciekawość dziecka i prowadzi do lepszego, dokładniejszego poznania siebie jak i świata, w którym żyje.

Jean Piaget w swoich dziełach udziela informacji na temat sposobu myślenia dzieci, ich dedukowania, poszukiwania rozwiązań danego problemu i ogólnego rozumowania. Chodzi tutaj o pokazanie jakie zmiany ,w poszczególnych stadiach rozwoju, zachodzą w myśleniu i w wewnętrznej reprezentacji rzeczywistości fizycznej.⁴⁴ Ten szwajcarski psycholog opisał teorię poznawczą, która stała się podstawą w pojmowaniu rozwoju poznawczego. Jean Piaget mówił “rozwój poznawczy zachodzi dzięki działaniu dwóch zasadniczych procesów- asymilacji i akomodacji. Asymilacja polega na modyfikowaniu nowej informacji napływającej z otoczenia tak, aby pasowała do tego, co już jest znane; dziecko wykorzystuje posiadane schematy w celu nadania struktury napływającym danym sensorycznym. Akomodacja polega na restrukturyzacji lub modyfikacji istniejących już schematów tak, aby nowa informacja mogła być lepiej przyswojona.”⁴⁵ Wytworem przeplatania się asymilacji i akomodacji nazwanym przez Piageta jest rozwój poznawczy, który dzieli się na cztery występujące po sobie stadia.

⁴² M. Wolicki, *op. cit.*, s.417.

⁴³ J.Dobrowolska, *Czy naprawdę trudne dziecko?*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1975, s.11.

⁴⁴ R. Gerrig, P. Zimbardo, *Psychologia i życie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 317.

⁴⁵ *Ibidem* s. 317-318.

Tabela nr 1 Stadia rozwoju poznawczego według Jeana Piageta

STADIUM/ WIEK W LATACH	CECHY NAWAŻNIEJSZYCH UMIEJĘTNOŚCI
Sensomotoryczne (0-2)	Dziecko zaczyna życie z niewielką liczbą sekwencji sensomotorycznych. Rozwija się stałość przedmiotu i powstają zaczątki myślenia symbolicznego.
Przedoperacyjne (2-7)	Myślenie dziecka cechuje się egocentryzmem i centracją. Polepsza się zdolność myślenia symbolicznego.
Operacji konkretnych (7-11)	Dziecko rozumie pojęcie niezmienności (zachowania) fizycznych cech przedmiotów. Potrafi rozumować w odniesieniu do konkretnych, fizycznych obiektów.
Operacji formalnych (11+)	U dziecka rozwija się zdolność abstrakcyjnego rozumowania i myślenia hipotetycznego.

Źródło: Herbert P. Ginsburg, Sylvia Oppen, Piaget's Theory of Intellectual Development, International Psychotherapy Institute E-Books.

Według powyższej klasyfikacji stadium przedoperacyjne (2-7 lat) odpowiada okresowi dziecka w wieku przedszkolnym. Charakterystycznym elementem tego stadium jest postrzeganie zaistniałych sytuacji tylko i wyłącznie z własnego punktu widzenia. Owy egocentryzm nie pozwala dziecku zrozumieć innej perspektywy niż ta jego. Rozumowanie dziecka ogranicza w znacznym stopniu także centracja i nieodwracalność. Ta pierwsza tendencja prowadzi do zauważania i skupiania się tylko i wyłącznie na dobitnych, wyraźnych własnościach przedmiotu. Nieodwracalność oznacza natomiast brak umiejętności powrotu do początku rozumowania. Dziecko nie jest w stanie, po podjęciu określonego tematu, wrócić do punktu wyjścia.

Lew Wygotski prezentował inne podejście do rozwoju poznawczego. Teoria społeczna, której jest autorem pokazuje, że pojęcie internalizacji to wpływ kultury na rozwój procesów i uwarunkowań poznawczych. Czołowym czynnikiem rozwojowym dla Wygotskiego była mediacja społeczna. Uważał on, że kontakt i współpraca z drugim

człowiekiem jest bazą do rozwoju podstawowych cech osobowości.⁴⁶ Jest on autorem pojęcia “sfera najbliższego rozwoju”, które to pojęcie odnosi się do rzeczywistego stanu rozwoju biorąc pod uwagę szablony rozwój podczas rozwiązywania napotkanych problemów przy asystowaniu osoby dorosłej. SNR to różnica zachodząca pomiędzy tymi dwoma stanami – realnym i potencjalnym.⁴⁷ Lew Wygotski mówił : „Badania wskazują na ścisły genetyczny związek między tym, co dziecko jest zdolne naśladować, a jego rozwojem umysłowym. To, co dziecko potrafi robić we współpracy i pod kierunkiem , jutro zdoła zrobić samodzielnie. Wyjaśniając, jakim i możliwościami współpracy dysponuje dziecko, określamy tym samym strefę dojrzewających właśnie funkcji intelektualnych, które w najbliższej fazie rozwoju powinny przynieść plony, a więc określić poziom jego rzeczywistego rozwoju umysłowego. Badając to, co dziecko potrafi zrobić samodzielnie, badamy wczorajszy dzień w jego rozwoju. Badając to, co potrafi zrobić we współpracy, określamy dzień jutrzejszy”.⁴⁸ Zaznacza się więc niebagatelną rolę umiejętności odpowiedniego korzystania z pomocy w pracy z dzieckiem. Dzięki temu możemy zauważyć jak poziom sfery najbliższego rozwoju jest zróżnicowany. Czynności, które dziecko podejmuje, czyli jego działania powinny przebiegać według określonej kolejności i z siebie wynikać.

⁴⁶ J. Skibska, *Myśl Lwa S. Wygotskiego we współczesnej edukacji małego dziecka*, w: *Edukacja Jutra. Od tradycji do nowoczesności. Aksjologia w edukacji jutra*, Wyższa Szkoła Humanitas, Sosnowiec 2014, s. 309.

⁴⁷ M. Cole, *Strefa najbliższego rozwoju. Tam gdzie kultura i poznanie współtworzą się wzajemnie*, w: *Dziecko wśród rówieśników i dorosłych*, (red.) A. Brzezińska, G. Lutomski, B. Smykowski, Poznań 1995, s. 30.

⁴⁸ L. Wygotski, *Wybrane prace psychologiczne II. Dzieciństwo i dorastanie*, Poznań 2002, s. 87.

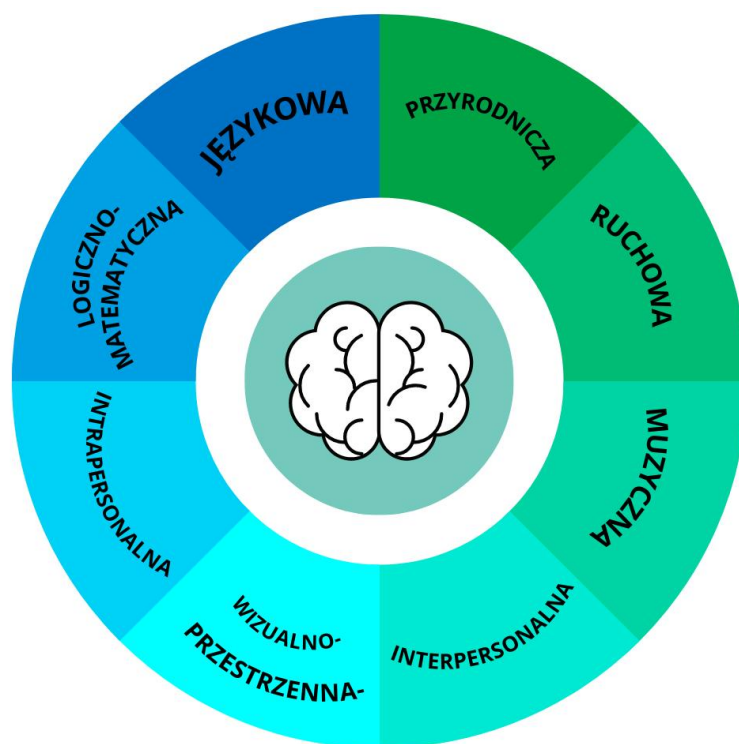

Ilustracja nr 1 Etapy rozwoju dziecka według Lwa S. Wygotskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J.Skibska, Myśl Lwa S. Wygotskiego we współczesnej edukacji małego dziecka, w: Edukacja Jutra. Od tradycji do nowoczesności. Aksjologia w edukacji jutra, Wyższa Szkoła Humanitas, Sosnowiec 2014, s. 311.

Rozwój pamięci u dzieci w wieku przedszkolnym to istotna część składowa jego rozwoju. Wpływa na niego w dużej mierze ciągły rozkwit struktur poznawczych, metapamięć odpowiadająca za szybkość i ilość zapamiętywanych informacji oraz skuteczne stosowanie wszelkich strategii pamięciowych. Uwaga dziecka między 3 a 6 rokiem życia jest automatyczna i mimowolna, a jego koncentracja uwagi trwa stosunkowo krótko. Należy o tym pamiętać podczas prowadzenia zajęć. Aby uczeń mógł przyswoić wiedzę powinno się jak najczęściej aktywizować jego uwagę. Dzieci w tym wieku pochłaniają wiedzę i szybko ją przyswajają, jednak mają też tendencje do równie szybkiego zapominania. Proces uczenia się nie mógłby zatem występować bez umiejętności zapamiętywania i skupienia uwagi.

Amerykański psycholog, twórca teorii inteligencji wielorakich Howard Gardner uważał, że każde dziecko posiada poszczególne inteligencje rozwinięte w różnym stopniu.⁴⁹ Poprzez inteligencję rozumiał wrodzone zdolności i określone umiejętności, które są wykorzystywane przy rozumieniu, poznawaniu i formowaniu otaczającego je świata.⁵⁰

Ilustracja nr 2 Inteligencje wielorakie według Howarda Gardniera

Źródło: opracowanie własne na podstawie: H.Gardner, *Frames of Mind. The Theory of Multiple Intelligences*. New York 2011, s.63-65.

1.4.2.2 Potrzeby emocjonalne dzieci w wieku przedszkolnym

Rozwój emocjonalno-uczuciowy dziecka zasługuje na szczególną uwagę, ponieważ istotnie rzutuje na jego wszechstronny rozwój. Maria Kielar-Turska w mówi o tym okresie tak: „Między 2 a 6 rokiem życia dziecko coraz lepiej rozumie emocje własne i innych osób, nabiera zdolności regulowania zdolności ekspresji emocji, nabywa umiejętności zaradczych, które pozwalają mu kształtować pozytywne kontakty z dorosłymi i rówieśnikami”.⁵¹ Potrafi więc ono określić swoje samopoczucie, w pewnym stopniu interpretować mowę ciała, a co za tym idzie wszelkie sygnały niewerbalne oraz zrozumieć przyczyny tworzenia się określonych

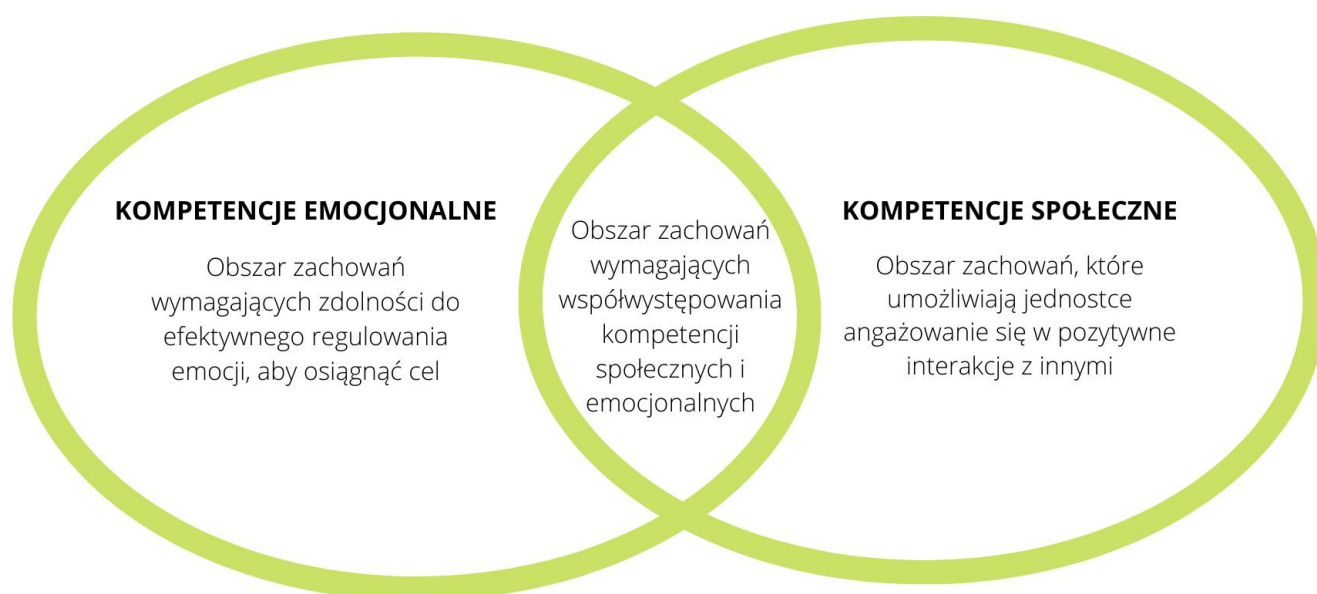
⁴⁹ H.Gardner, *Frames of Mind. The Theory of Multiple Intelligences*. Basic Books, New York 2011, s.64.

⁵⁰ T.Konderak, *op. cit.*, s.118-119.

⁵¹ M.Kielar-Turska, *Rozwój człowieka w pełnym cyklu życia*, w: *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. I, Gdańsk 2000, s. 305.

reakcji emocjonalnych. Dziecko w tym okresie zaczyna wykorzystywać różne oznaki ruchowe aby wyrazić aktualne emocje. Jego uczucia dają się zauważyć w słowach ale też w mimice twarzy, gestach czy ruchach ciała.⁵² W wieku przedszkolnym dziecko zaczyna wytwarzać wzorce postępowania oraz odczuwa poczucie winy. Jest to też okres wytwarzania się przywiązań pomiędzy nim a innym dzieckiem, dorosłym czy zwierzęciem, a także intensywnego poznawania siebie, swoich emocji, potrzeb ale i ograniczeń.⁵³

Badacze w wielu przypadkach łączą rozwój emocjonalny ze społecznym. Argumentują to nieodłącznością udziału innych ludzi w procesie funkcjonowania emocjonalnego. Tacy partnerzy społeczni dostarczają wymiany emocjonalnej poprzez proces komunikacji, odzwierciedlania i odwzajemniania emocji.⁵⁴

Ilustracja nr 3 Kompetencje emocjonalne dziecka w wieku przedszkolnym

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M.Czub, J.Matejczuk, Rozwój społeczno-emocjonalny w pierwszych sześciu latach życia. Perspektywa jednostki, rodziny i społeczeństwa, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2015, s. 26.

Osiągnięcie przez dziecko odpowiedniego poziomu kompetencji emocjonalno-społecznych ma swoje odzwierciedlenie na prawidłowym funkcjonowaniu w wieku nastoletnim oraz dorosłości. Wpływa to także bezpośrednio na umiejętność regulacji

⁵² A. Beatrycz-Świergolik, *Wspieranie dziecka w wieku przedszkolnym*, <https://oswiata.tychy.pl/uploads/files/Sekretariat/Art.3.pdf> [dostęp: 2.07.2022].

⁵³ M.Czub, J.Matejczuk, *Rozwój społeczno-emocjonalny w pierwszych sześciu latach życia. Perspektywa jednostki, rodziny i społeczeństwa*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2015, s.25-26.

⁵⁴ C. Saarni, *Kompetencja emocjonalna i samoregulacja w dzieciństwie*, w: *Rozwój emocjonalny a inteligencja emocjonalna*, P.Salovey, D.Sluyter (red.), Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 1999, s. 75-78.

przeżywanych stanów emocjonalnych oraz na relacje i więzi z innymi. Aby nie zaburzać rozwoju dziecka, a go stymulować należy nauczyć je rozpoznawania i nazywania swoich uczuć. Oprócz pozytywnych emocji należy zaznajomić dziecko również z tymi trudnymi. Zaleca się nie używanie określeń “złe emocje” jeśli mówimy o strachu, złości, zniecierpliwieniu czy smutku. Pozwala to na uniknięcie u dziecka poczucia, że nie powinien się tak czuć, że robi coś złego. Dzięki prawidłowemu wprowadzeniu dziecka w świat emocji pomagamy mu z radzeniem sobie z konkretnym uczuciem i wyrażaniem go w sposób społecznie akceptowalny. Ma to znaczący wpływ na nawiązywanie relacji międzyludzkich, na wchodzenie z nimi w relacje, a także na własną samoocenę i wiarę w siebie oraz swoje umiejętności pokonywania trudnych sytuacji.⁵⁵ Równie ważne jest wzbudzanie w dziecku empatii. Pozwala ona na zrozumienie drugiej osoby, tego co odczuwa i postawienie się w jej sytuacji. Najprościej nauczy się tej elementarnej kompetencji jeśli sami będziemy ją okazywać. Amerykański psycholog Martin L. Hoffman, który w swoich dziełach pochylił się nad zjawiskiem empatii, mówi o tym w następujący sposób: : „Przewiduję, że ludziom będzie o wiele łatwiej odczuwać empatię wobec emocji innej osoby, jeżeli wcześniej sami doświadczyli tej emocji, ponieważ takie doświadczenie ułatwi działanie co najmniej trzech mechanizmów wzbudzania empatii: bezpośredniego kojarzenia, pośredniego kojarzenia i przyjmowania ról (...). Wynika z tego, że socjalizacja która umożliwia dziecku doświadczanie różnorodnych emocji, zamiast je przed nimi chronić (jak cieplarniany kwiat), zwiększa prawdopodobieństwo, że dziecko będzie potrafiło się utożsamiać z różnymi stanami afektywnymi. Innymi słowy powoduje poszerzenie jego zakresu empatii”.⁵⁶ Nie dostarczenie dziecku odpowiednich wzorców może wiązać się z wystąpieniem nieprawidłowości w rozwoju dziecka poprzez nieodpowiednie kreowanie zachowań empatycznych. Negatywnie na rozwój empatii wpływa również zbyt duża ilość bodźców afektywnych, które dziecko odbiera. Powoduje to koncentrowanie się dziecka na sobie, a nie na osobie, która w jakiś sposób cierpi. Należy więc stosować zasadę równowagi, według której dziecko nie powinno przeżywać nadmiernej ilości stanów afektywnych ale też nie powinno doświadczać ich braku.⁵⁷

⁵⁵ M.Czub, J.Matejczuk, *op. cit.*, s. 40-41.

⁵⁶ M. L. Hoffman, *Empatia i rozwój moralny*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006, s. 122.

⁵⁷ E.Zawisza, M.Lubińska-Bogaćka, *Empatia jako filar rozwoju społecznego dziecka. Różnice w rozwoju kompetencji społecznych u dziewcząt i chłopców*, https://rep.up.krakow.pl/xmlui/bitstream/handle/11716/1152/empatia_jako_filar_rozwoju_spole_zawisza_ewa_000072.pdf?sequence=1&isAllowed=y, [dostęp: 9.07.2022].

1.4.2.3 Przeciwności w usprawnianiu czulej relacji nauczyciel-uczeń

Skuteczna współpraca nauczyciela z uczniem zależy od ich relacji. Warunkiem owocnego współdziałania jest posiadanie przez nauczyciela wiedzy na temat psychologicznych umiejętności komunikacyjnych oraz umiejętność używania ich w praktyce. Należą do nich wszelkie zachowania werbalne i niewerbalne w realiach dydaktycznych.⁵⁸ Relacje pomiędzy nauczycielem i uczniem. Nauczyciel i uczniowie wzajemnie się obserwują, porozumiewają. Można powiedzieć, że nauczycieli uczeń pozostają ze sobą w interakcji. Wzajemna interakcja ma spowodować określone skutki wychowawcze i dydaktyczne. Jeśli nie zadbamy o prawidłową relację pomiędzy uczniem a nauczycielem może spotkać się to z negatywnymi konsekwencjami powodującymi rozprężenie procesu komunikacji.⁵⁹

Przykładami niewłaściwej, wadliwej relacji może być:

1. Stosowanie nakazów i komend : “Przestań płakać i zabierz się za pracę”.
2. Grożenie i ostrzeganie: “Jeśli nie weźmiesz się do nauki to Cię obleję”.
3. Stosowanie moralizowania: “ Powinieneś wiedzieć, że szkoła to nie miejsce na rozwiązywanie prywatnych problemów, od tego jest dom. Następnym razem zostaw je tam gdzie ich miejsce”.
4. Sugerowanie i narzucanie rozwiązań: “ Musisz zrezygnować z grania na komputerze. Wtedy będziesz miała czas żeby wszystko wykonać”.
5. Wygłaszanie wykładu, stosowanie logicznych argumentów, pouczanie: “ Spójrz prawdzie w oczy. Do końca semestru zostało tylko dwadzieścia sześć dni i ani dnia więcej na wykonanie tego zadania”.

Wymienione powyżej typy nieprawidłowych relacji nauczyciela z uczniem wynikają właśnie z nieposiadania kompetencji komunikacyjnych. H. Gardner pisał o inteligencji intrapersonalnej i interpersonalnej. Ta pierwsza odnosi się do rozumienia samego siebie, wewnętrznego “ja” i dzięki niej potrafimy skutecznie działać biorąc pod uwagę swoje uwarunkowania. Inteligencja interpersonalna odnosi się natomiast do pojmowania innych osób, ich wyborów, intencji tego jak pracują i jak z nimi współpracować. Każdy nauczyciel

⁵⁸ K. Węgrzyn-Białogłowicz, *Psychologiczne uwarunkowania relacji nauczyciel – uczeń*, w: Problemy współczesnej pedagogiki 3(1), 103–116, Małopolska Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Tarnów 2017, s. 104.

⁵⁹ T. Gordon, *Wychowanie bez porażek w szkole*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 2000, s.60.

powinien być wyposażony w takie dyspozycje. Pozwoli to zredukować lub zupełnie wykluczyć występowanie błędów w relacji z uczniem.⁶⁰

W psychologii i psychoterapii istnieje zestawienie zależności, które pozwalają na zdefiniowanie i odróżnienie komunikacji prawidłowej (niezaburzonej) od komunikacji nieprawidłowej (zaburzonej). Kluczowe zasady ich odróżniania zostały stworzone przez Paula Watzlawicka i noszą nazwę aksjomatów komunikacyjnych:

- Pierwszy aksjomat zauważa, że osoby, które trwają w kontakcie nie mogą się ze sobą nie porozumiewać werbalnie lub niewerbalnie.
- Drugi aksjomat głosi, że komunikat powinien zawierać aspekt treściowy i ustosunkowania. Oznacza to, że musi zawierać określoną treść jak i charakter jaki przyjmuje relacja pomiędzy osobami komunikującymi się.
- Trzeci aksjomat stwierdza, że na każdy komunikat nadawcy reakcją jest komunikat odbiorcy.
- Czwarty aksjomat informuje o werbalnym (słowa) i niewerbalnym (mowa ciała) charakterze komunikacji.
- Piąty aksjomat mówi o tym, że komunikacja może mieć symetryczny i komplementarny charakter. Człowiek z natury stara się odwzorować zachowania drugiej osoby ukazywane podczas komunikacji. Komplementarność oznacza wzajemne uzupełnianie komunikacji komunikatami.⁶¹

Wiele elementów składa się na przynoszącą efekty pracę nauczyciela. Oprócz ciągłego rozwijania się, nabywania wiedzy, a także odświeżania tej już nabytej, nauczyciel powinien dysponować umiejętnościami dydaktycznymi i społecznymi. Do głównych kompetencji społecznych zalicza się wspomnianą już wcześniej empatię. Według badań Sharon R. Morgan, nauczyciele o empatycznym usposobieniu posiadają umiejętność wytwarzania sprzyjającej atmosfery w klasie, polegającej na wzajemnym zaufaniu, swobodnej komunikacji, ciepłej relacji i przyjaznych, niewymuszonych kontaktach

⁶⁰ K. Węgrzyn-Białogłowicz, *op. cit.*, s.105.

⁶¹ L.Grzesiuk, *Psychoterapia. Szkoły, zjawiska, techniki i specyficzne problemy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994, s. 62-65.

interpersonalnych.⁶² Tworzenie takich warunków do nauki powoduje zwiększenie aktywności wśród dzieci. Wraz ze zwiększeniem aktywności podnoszą się również ich wyniki. Ma to także wpływ na zachowania uczniów w stosunku do rówieśników. Nauczyciel dający przykład osoby współodczuwającej, czulej, serdecznej i troskliwej może zauważyć naśladowanie jego zachowań przez dzieci w stosunku do niego czy pozostałych uczniów.⁶³

Czuły nauczyciel potrafi odpowiednio zrozumieć i odebrać uczucia ucznia oraz związane z nimi przeżycia, ma świadomość innego postrzegania świata przez dziecko oraz zapewnia swoim uczniom bezwarunkowe poczucie bezpieczeństwa. Troska i serdeczność przejawia się w ciągłym dbaniu o interesy dziecka, chęci pomocy i udzielaniu wsparcia podczas wystąpienia różnorodnych sytuacji szkolnych. W uskutecznianiu czulej relacji pomiędzy nauczycielem i uczniem mogą pojawić się jednak przeszkody. Jest nimi szeroko pojęte nastawienie polegające na posługiwaniu się stereotypami, uprzedzeniami, etykietowanie czy samospełniającą się przepowiednią. Uprzedzenia rzutują w negatywny sposób na kontakt nauczyciela z uczniem. Prowadzi to do znacznego pogorszenia relacji panujących w klasie oraz hamuje i zniekształca odbieranie informacji.⁶⁴ Etykietowanie polega na kategoryzowaniu dzieci według własnych typów i spostrzeżeń oraz na upraszczaniu rzeczywistości. Najczęstszymi przyczynami jest sytuacja rodzinna i materialna, wygląd, zachowanie i wyniki w nauce. Dziecko względem etykietowania pozostaje bezbronne. Nauczyciel, który wielokrotnie posługuje się danym określeniem, mówiąc potocznie „łatką” w kontakcie z dzieckiem, którego ta stygmatyzacja dotyczy, pozwala aby było zaszufładowane nawet do końca swojej edukacji w danej placówce. Pociąga to za sobą również skutki edukacyjne powodując trudności w nauce związane z utratą wiary w siebie i w swoje możliwości.⁶⁵ Kolejną przeszkodą zdaje się być często zauważalne u nauczycieli udzielanie rad. Nauczyciel, który podaje dziecku gotowe rozwiązania tak naprawdę wcale mu nie pomaga, wręcz hamuje jego zaangażowanie w próbę rozstrzygnięcia problemu. Zupełnie pomijane są tutaj emocje i punkt widzenia dziecka. Negatywnym mechanizmem obronnym nauczyciela może być również projekcja. Spotykamy się z nią na przykład w sytuacji, kiedy to prowadzący zajęcia jest zdenerwowany lub ma złe samopoczucie, więc wyszukuje we

⁶² S.R.Morgan, *Development of Empathy in Emotionally Disturbed Children*, „Humanistic Education and Development”, Vol.1, No. 4, 1983 s. 13-21.

⁶³ M. Kaźmierczak, *Empatia w strukturach organizacyjnych*, w: *Roczniki Psychologiczne*, VII (2), 131–144, 2004, s. 36.

⁶⁴ M. Mądry-Kupiec, *Przeszkody i nieporozumienia w rozmowie nauczyciela z uczniem*, w: *Szkoła : współczesne konteksty interpretacyjne*, I. Ocetkiewicz, J. Wnęk-Gozdek, N. Wrzeszcz (red.), Wydawnictwo Naukowe UP, Kraków 2015, s. 106.

⁶⁵ *Ibidem* s. 106-107.

wszystkim co uczniowie robią złych intencji. Są oni postrzegani przez pryzmat złości nauczyciela co daje przekłamany obraz ich wypowiedzi i zachowania. Nastawienie odnoszące to błędna percepcja nauczyciela mająca swoje konsekwencje w niewłaściwym postrzeganiu zachowań uczniów. Nauczyciel każdy komunikat, zdarzenie czy zachowanie odbiera przeciwko sobie kreując subiektywną opinię. Taka sytuacja pomaga wystąpieniu wzajemnego niezrozumienia, osłabienia i pogorszenia kontaktu uczniów z wychowawcą. Aby zadbać o wspólne relacje nauczyciel powinien także wyzbyć się nieszczerości. Uczniowie w każdym wieku doceniają autentyczność nauczyciela, ponieważ na niej mogą budować właściwą relację.⁶⁶

1.4.2.4 Czuli nauczyciel w procesie adaptacji dziecka w środowisku przedszkolnym

Nauczyciel, który troszczy się o właściwą adaptację dziecka do środowiska przedszkolnego stwarza warunki do jego sprzyjającego rozwoju.⁶⁷ Badania przeprowadzone przez Adrianę Gierszewską w 2014 roku, dotyczące problemu adaptacji dziecka do przedszkola, wykazały, że w Polsce nie przywiązuje się do tego odpowiedniej wagi. Na niewłaściwy proces adaptacji w placówkach państwowych ma wpływ przyjmowanie dużej ilości dzieci jednocześnie. Utrudnia to nauczycielowi skupienie się na jednostce. Według A. Gierszewskiej istnieją też placówki, które proces adaptacji uważają za zbędny. Według badań tendencja ta zmienia się ze względu na coraz większą świadomość nauczycieli i rodziców w tym temacie. Coraz więcej przedszkoli jako priorytet stawia programy adaptacyjne, które wspierają najważniejszy proces całej edukacji przedszkolnej.⁶⁸

Każda placówka edukacyjna, a w szczególności placówka wychowania przedszkolnego, powinna jako swój główny cel stawiać wszechstronny rozwój osobowości dziecka. Według Anny Klim-Klimaszewskiej powinno się to odbywać “w sferze intelektualnej, emocjonalnej, wolicjonalnej, w aktywności ruchowej, społecznej i poznawczej, w twórczości artystycznej i estetycznej.”⁶⁹

Możemy wyróżnić pozytywne i negatywne strategie adaptacji dziecka do przedszkola. Są to określone czynności o charakterze poznawczym i behawioralnym, które przyjmuje dziecko wchodzące w nowe środowisko przedszkolne aby sprostać nowej funkcji społecznej

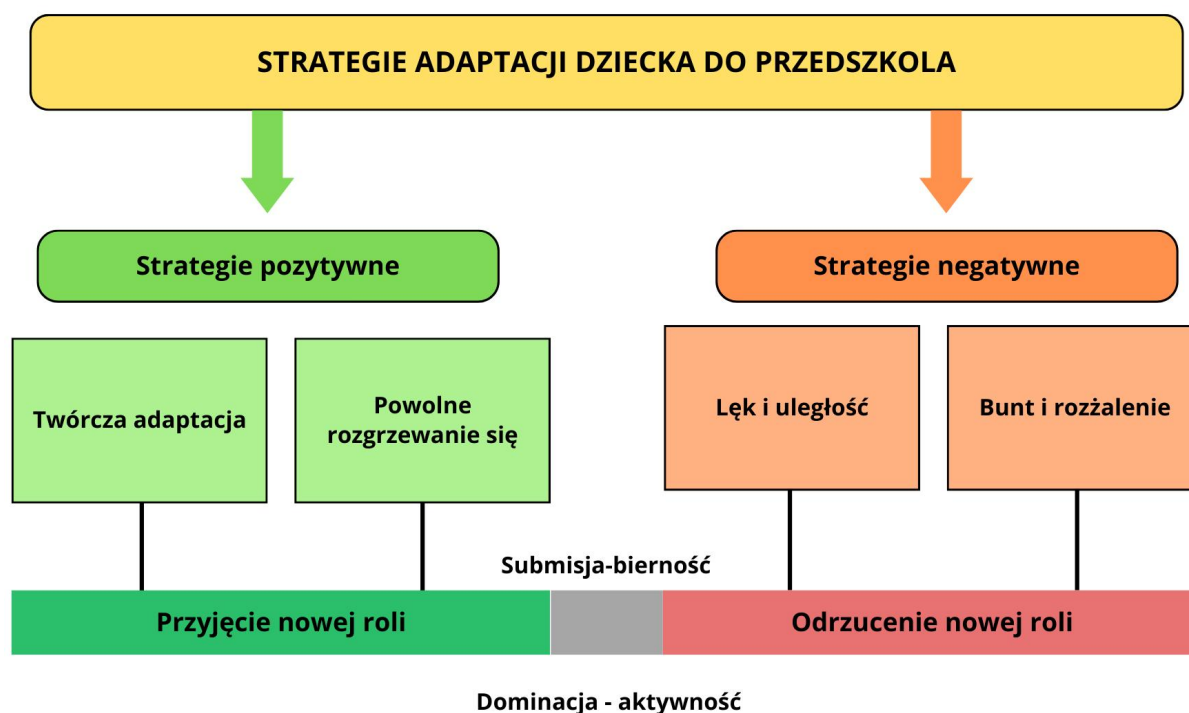
⁶⁶ M. Mądry-Kupiec, *op. cit.*, s. 111-112.

⁶⁷ M. Kąkol, *Adaptacja dziecka do przedszkola i szkoły*, Oddział Doskonalenia Nauczycieli, Szczecin 1990, s.4.

⁶⁸ A. Gierszewska, *Adaptacja dziecka do przedszkola – wyniki badań przeprowadzonych w Polsce i Niemczech w 2014 roku*.

⁶⁹ A. Klim-Klimaszewska, *Witamy w przedszkolu. Wspomaganie procesu adaptacji dziecka do środowiska przedszkolnego*, Instytut Wydawniczy ERICA, Warszawa 2010, s.7.

w jakiej zostało osadzone. Mowa tu o roli przedszkolaka. Analizować je można biorąc pod uwagę odrzucenie lub przyjęcie roli, a także wymiar dominacji lub submisji.⁷⁰

Ilustracja nr 4 Strategie adaptacji dziecka do środowiska przedszkolnego

Źródło: A.Brzezińska, M.Czub, N.Ożadowicz, *Adaptacja dziecka trzyletniego do środowiska przedszkolnego*, *Edukacja* 2012, 4 (120), 5-21, s.7.

Proces adaptacyjny, według Doroty Klus-Stańskiej to istotny okres dzieciństwa. Autorka mówi, że “ sposób, w jaki w pierwszym okresie pobytu w szkole dziecko próbuje się przystosować do nowej sytuacji, może mieć duże znaczenie dla jego dalszego funkcjonowania”.⁷¹ Aby jak najbardziej wspierać proces adaptacji w przedszkolu nauczyciel powinien zadbać o odpowiednie wspieranie dziecka w dostosowywaniu do nowych warunków. Można przez to rozumieć pomoc psychologiczną zadbanie o poczucie uczestnictwa w grupie rówieśniczej, poznanie innych pracowników szkolnych, dbanie o

⁷⁰ A.Brzezińska, M.Czub, N.Ożadowicz, *Adaptacja dziecka trzyletniego do środowiska przedszkolnego*, w: *Edukacja* 2012, 4 (120), 5-21, s.7.

⁷¹ D. Klus-Stańska, *Adaptacja szkolna siedmiolatków*, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2004, s. 15.

integrację dzieci, wspólne stworzenie określonych zasad i norm oraz próba ich wypracowania. Istotne jest też wyrabianie orientacji czasowej i schematów w codziennym funkcjonowaniu przedszkola, ponieważ dla dzieci w tym wieku czas jest pojęciem abstrakcyjnym.⁷² Według Jana Turka “Dzieci przenoszą na nauczyciela oczekiwania, jakie zwykle kierują wobec swoich rodziców. Pragną, aby je kochał, rozumiał, wczuwał się w ich potrzeby. Bezinteresowna, niczym nieuwarunkowana miłość do dzieci stanowi bardzo istotny czynnik rodzicielskiego i nauczycielskiego powołania.”⁷³ W doskonały sposób pokazuje to jak ważny dla ucznia jest czuły nauczyciel. Dotyczy to nie tylko procesu adaptacyjnego ale i procesów wychowawczych oraz edukacyjnych.

1.5 Czuła relacja nauczyciel-rodzic-dziecko

Współpraca pomiędzy środowiskiem szkolnym i rodzinnym to istotny element sukcesu edukacyjnego i harmonijnego rozwoju małego dziecka.⁷⁴ Lata przedszkolne to kluczowy moment tworzenia się relacji społecznych. Współcześnie daje zaobserwować się pozytywną tendencję w systemie edukacji, według której zaprasza się i zachęca rodziców aby brali czynny udział w funkcjonowaniu placówek. Nauczyciele coraz częściej podejmują działania aby traktować rodziców tak jak ich dzieci, czyli podmiotowo.⁷⁵ Są świadomi, że rodzina to główne i naturalne środowisko wychowawcze dziecka, z którym spotyka się zaraz po urodzeniu.⁷⁶ Rola rodziców w procesie wychowawczo-dydaktycznym jest więc niebagatelna.

Każdy rodzic, który przyprowadza swoje dziecko do przedszkola działa z myślą o jak najlepszym wykształceniu i przystosowaniu go do wyzwań, z którymi będzie musiał mierzyć się w przyszłości. Według Doroty Zawadzkiej jest to pewnego rodzaju kontrakt oparty na wzajemnej współpracy i współdziałaniu gdzie nauczyciel “świadczy usługę edukacyjną na zlecenie rodzica. Odbiorcą tej usługi jest dziecko.”⁷⁷

⁷² E. Musiał, *Rola nauczyciela edukacji początkowej we wspieraniu rodzicielskich starań ukierunkowanych na proces adaptacji szkolnej dziecka rozpoczynającego naukę*, w: *Wychowanie w Rodzinie* t. XIX (3/2018), s.186.

⁷³ J.Turek, *Współpraca nauczyciela z rodzicami a adaptacja dziecka w przedszkolu*, w: *Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce* : kwartalnik dla nauczycieli nr 2,49-52, s. 49.

⁷⁴ M. Łobocki, *Współdziałanie nauczycieli i rodziców w procesie wychowania*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1985, s. 7.

⁷⁵ I.Pulak, M.Szczotka, K.Szewczuk, *Rodzice partnerami nauczyciela (w) edukacji przedszkolnej dziecka*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie, Kraków 2019, s. 7.

⁷⁶ M. Łobocki, *op.cit.*, s.12.

⁷⁷ D.Zawadzka, *Nauczyciele i rodzice - sprzymierzeńcy w edukacji i wychowaniu*, Biblioteczka refleksyjnego praktyka, Wrocław 2014, s.4.

Rodzice powinni być dla nauczyciela źródłem informacji o dziecku. To oni najlepiej wiedzą jakie ma mocne i słabe strony, czym się interesuje, co go stresuje i jak radzi sobie z trudnościami. Dzięki takim cennym informacjom przekazanych przez rodziców nauczyciel ma możliwość całościowego spojrzenia na dziecko, zrozumienia go i dostosowania się do jego potrzeb. Daje to możliwość spojrzenia na dziecko z zupełnie innej perspektywy.⁷⁸

Mieczysław Łobocki wymienia pięć zasad współdziałania nauczycieli z rodzicami:

1. Zasada pozytywnej motywacji.
2. Zasada partnerstwa.
3. Zasada wielostronnego przepływu informacji.
4. Zasada jedności oddziaływań.
5. Zasada aktywnej i skutecznej współpracy.

Według pierwszej zasady, skuteczne współdziałanie nauczycieli z rodzicami powinno być dobrowolne. Kładzie się tutaj nacisk aby strony były świadome o ważności celu współpracy oraz płynących z niej korzyści. Na skuteczność tej zasady negatywny wpływ ma narzucanie odgórnych form współpracy. Zasada partnerstwa głosi, że nauczyciel i rodzic powinni posiadać takie same prawa ale i obowiązki. Ma to za zadanie uświadomić, że obydwie strony współpracy są jednakowo wartościowe i mają podobny udział w decydowaniu o charakterze kompromisu i ponoszeniu odpowiedzialności za określone decyzje. Trzecia zasada mówi o potrzebie wdrożenia wielu kanałów komunikacji pomiędzy rodzicami a nauczycielami. Zasada jedności oddziaływań to ważny punkt współpracy rodzica z nauczycielem oraz jedno z ich najtrudniejszych zadań, ponieważ pozwala na uniknięcie sprzeczności w pracy wychowawczej nauczyciela i rodziców, a co za tym idzie, ogranicza dezorientację dziecka i pozwala na pozytywne utożsamianie się z obiema stronami procesu wychowawczego. Ostatnia zasada- aktywnej i systematycznej współpracy to bardzo pożyteczne założenie mające na celu ciągle podkreślanie potrzeby czynnego, aktywnego i zaangażowanego udziału w realizację zadań, które zostały postawione podczas planowania współpracy nauczyciela z rodzicem.⁷⁹

Dzięki dobrze funkcjonującemu procesowi współpracy i współdziałania rodziców z nauczycielem, opartym na wzajemnym szacunku i zasadzie partnerstwa, możemy osiągnąć wiele korzyści nie tylko dla nich ale i dla najważniejszego podmiotu tej relacji - dziecka. Spójność pomiędzy środowiskiem domowym i przedszkolnym daje mu poczucie komfortu, troski i bezpieczeństwa. Zaspokojenie potrzeby bezpieczeństwa pozwala za to na zaufanie

⁷⁸ Ibidem s. 4-5.

⁷⁹ M. Łobocki, *op.cit.*, s.32-35.

nauczycielowi i utworzenie z nim pozytywnych i ciepłych relacji opartych na wzajemnej serdeczności. Wpływa to również na skuteczną adaptację dziecka do środowiska przedszkolnego, lepszą integrację z grupą oraz na niewymuszone, bezproblemowe i entuzjastyczne uczęszczanie do przedszkola.

Rozdział II

Metodologia badań własnych

2.1. Przedmiot i cel badań

Pojęcie badań może być definiowane jako systematyczne gromadzenie danych i informacji oraz ich analiza w celu rozwoju wiedzy na dowolny temat. Mieczysław Łobocki zauważa, że muszą one w pewien sposób odpowiadać aktualnym problemom i wносить innowacyjną wiedzę dla praktyki pedagogicznej. Dzięki takiemu podejściu mamy pewność, że otrzymane wyniki pomogą w modernizacji, ulepszaniu i zapewnianiu innowacyjności procesu zarówno wychowawczego jaki i dydaktycznego.⁸⁰

Tadeusz Pilch inaczej podchodzi do tego pojęcia. Uważa on, że każde badania są “rodzajem twórczości, jakby sztuki”⁸¹. Rozumie przez to ich niepowtarzalność i indywidualność. Wpływa na to wiele czynników, którymi mogą być: osoba prowadząca badania, przedmiot czy proces organizacji badań oraz wiele więcej. T. Pilch wskazuje, że niektóre wyniki mogą wykazywać pewne podobieństwa przez co klasyfikowane są jako takie same.

Tadeusz Pilch i Teresa Bauman zwracają uwagę na to, że badania pedagogiczne są w znacznym stopniu uwarunkowane przez podane cele. Zauważają, że powinno się więc zbadać warunki konieczne do realizacji określonych stanów rzeczy. Według tych dwóch autorów cel badań to ogólnie mówiąc “poznanie umożliwiające działanie skuteczne”⁸²

Celem poznawczym moich badań jest zdobycie wiedzy na temat obecności czułości i empatii w procesie dydaktyczno-wychowawczym w przedszkolu, a także poznanie stanowiska rodziców, nauczycieli i dzieci w wieku przedszkolnym na temat tego zjawiska.

Celem praktycznym, odnoszącym się do badań jest nakreślenie dyrektyw pedagogicznych bazujących na wynikach analizy oraz adresowych do:

- rodziców wykazujących zainteresowanie czułą i empatyczną postawą wobec dziecka,
- nauczycieli zabiegających o kształtowanie i modelowanie u siebie czulej i empatycznej postawy wobec dziecka w wieku przedszkolnym.

⁸⁰ M. Łobocki, *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza “IMPULS”, Kraków 2004, s. 12.

⁸¹ T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2001, s.35.

⁸² *Ibidem*.

2.2 Problemy i hipotezy badawcze

Problem badawczy jest to pierwszy do sformułowania i bardzo istotny element kiedy podejmujemy się przeprowadzenia badań naukowych. W słowniku języka polskiego słowo problem opisane jest jako . W słowniku wyrazów obcych możemy spotkać się z definicją problemu jako “zagadnienie, sprawa do rozwiązania”. Znany psycholog, pedagog i filozof Józef Pieter tak tłumaczy to pojęcie: “Słowo problem pochodzi z języka greckiego i znaczy przeszkoda lub trudność. W rzeczy samej, każdy problem naukowy jest swoistą poznawczą przeszkodą lub trudnością do pokonania. [...] Z problemem naukowym mamy dopiero wtedy do czynienia, gdy określona niewiedza ma charakter obiektywny, to znaczy jeśli wynika ze stanu aktualnego i oczywiście z historii danej nauki i - co za tym idzie - jeśli ogół fachowców potrafiłby ja przynajmniej uznać za stan niewiedzy”. Opierając się o definicję J. Pietera Stanisław Palka opisuje problem badawczy jako “pytanie, na które odpowiedź uzyskiwana jest na drodze badań naukowych”. T. Pilch bardziej obszernie określa definicję problemu badawczego. Jest to dla niego “ pytanie o naturę badanego zjawiska, o istotę związków między zdarzeniami lub istotami i cechami procesów, cechami zjawiska, to mówiąc inaczej uświadomienie sobie trudności z wyjaśnieniem i zrozumieniem określonego fragmentu rzeczywistości, to mówiąc jeszcze inaczej deklaracja o naszej niewiedzy zawarta w gramatycznej formie pytania” ⁸³.

Problemem głównym, który sformułowałam w mojej pracy jest:
Co sądzą rodzice, nauczyciele i dzieci o obecności w procesie dydaktyczno-wychowawczym czułych i empatycznych relacji pomiędzy nauczycielem i dzieckiem w przedszkolu?

Ze względu na obszerność i ogólność problemu wyróżniłam problemy szczegółowe:

1. Czy, a jeżeli tak to w jaki sposób w relacji nauczyciel-uczeń zauważyć można występowanie elementów czułości ?
2. Czy rodzice zauważają realizację troskliwej opieki nad dzieckiem?
3. W jakich okolicznościach nauczyciele przejawiają czułą postawę wobec dzieci?
4. W jaki sposób według rodziców realizowana jest czuła postawa nauczyciela wobec dzieci?

⁸³*Ibidem* s.43.

5. Jakie potrzeby dziecka, według rodziców, są szczególnie zabezpieczone przez troskliwych nauczycieli?
6. Jaka jest opinia rodziców na temat czulej postawy nauczyciela wobec dziecka?
7. Czy według nauczycieli relacja z uczniem powinna zawierać elementy troski?
8. Czy, a jeżeli tak to w jaki sposób w relacji nauczyciel-uczeń zauważyć można występowanie elementów empatii?
9. Czy rodzice zauważają, że w przedszkolu kształtowane są postawy współodczuwania przeżywanych emocji?
10. Czy istnieje zasadność kształtowania u dzieci umiejętności odczuwania i przeżywania emocji innych osób, a jeżeli tak to dlaczego?
11. Czy istnieje zasadność kształtowania empatycznej postawy w środowisku przedszkolnym i rodzinnym?
12. Czy w kształtowaniu empatii ważne jest odszukanie motywacji i przekonań innej osoby?
13. Czy dzieci uwrażliwienie są na drugiego człowieka w postaci uważnego słuchania, a jeśli tak to w jaki sposób?
14. Jaka jest opinia rodziców na temat empatycznej postawy nauczyciela wobec dziecka ?
15. Jakie jest rozumienie przez dzieci w wieku przedszkolnym pojęcia czułość?
16. Jakie jest rozumienie przez dzieci w wieku przedszkolnym pojęcia empatia?
17. Jak się czuje dziecko kiedy nauczyciel przejawia postawę czułości?
18. Jak się czuje dziecko kiedy nauczyciel przejawia postawę empatii?
19. Jakich przejawów czułości oczekuje dziecko od nauczyciela w wieku przedszkolnym?

Hipoteza badawcza jest to istotny element pracy metodologicznej. Według słownika wyrazów obcych hipoteza to “przypuszczenie, założenie oparte na pewnych przesłankach, ale

wymagające sprawdzenia lub dowodu naukowego”⁸⁴. Według Krzysztofa Rubachy hipoteza służy badaczom jako narzędzie do weryfikacji teorii. Można ją potwierdzić lub odrzucić. T. Pilch wnioskuje, że udowodnienie jak i obalenie hipotezy, czyli uzyskanie danych na jej prawdziwość lub fałszywość odbywa się w toku postępowania badawczego.⁸⁵ K. Rubacha określa także cztery warunki sprawdzalności hipotezy. Według niego hipoteza “nie może zawierać zmiennych nieobserwowalnych. Po drugie, warunki empiryczne, do których odnosi się hipoteza, muszą być realistyczne, możliwe do spełnienia.[...] po trzecie formułując hipotezy, musimy mieć materiał dokumentujący trafność zawartych w nich procedur pomiarowych. Po czwarte, hipoteza będzie sprawdzalna, gdy będzie zawierać informację o tym, jaki wynik pozwoli ją uznać za nieprawdziwą.”⁸⁶. Autor tych zasad zaznacza jednak, że hipotezy można sformułować tylko wtedy kiedy podejmujemy badania mające na celu sprawdzanie teorii, czyli jej weryfikację. Są jednak przypadki kiedy nie możemy wyprowadzić hipotezy. Dzieje się tak kiedy prowadzimy badania dążące do kształtowania teorii, czyli badania eksploracyjne.⁸⁷ Ze względu na charakter moich badań oraz brak twierdzenia teoretycznego nie mogę postawić hipotezy.

2.3 Zmienne i wskaźniki

Istotnym elementem badań naukowych jest określenie zmiennych i wskaźników. Zmienna, według definicji Wincenta Okonia, którą można odnaleźć w słowniku pedagogicznym to “czynnik przybierający różne wartości w badanym zbiorze; może nim być np. wiek osób badanych, ich wykształcenie, iloraz inteligencji, typ temperamentu, poziom osiągnięć szkolnych, rodzaj pomocy szkolnej czy długość okresu pracy.”⁸⁸. Jeśli sięgniemy do Słownika angielsko-polskiego odnajdziemy tam słowo *variable* co tłumaczy się nie tylko jako zmienna ale też czynnik czy parametr.⁸⁹ Próby ustalenia i uściślenia czym jest zmienna były podejmowane przez wielu badaczy. Jednym z nich był M. Łobocki, który uważa, że w badaniach naukowych, a szczególnie tych o charakterze pedagogicznym, zmienna to usiłowanie sprecyzowania postawionego problemu badawczego i hipotez. Jego definicja zmiennych jest następująca : “Są nimi zazwyczaj podstawowe cechy, symptomy, przejawy

⁸⁴ A. Latusek, I. Puchalska (red.), *Praktyczny Słownik wyrazów obcych*, Wydawnictwo Zielona Sowa, Kraków 2003, s. 220.

⁸⁵ T. Pilch, *op.cit.*, s. 46.

⁸⁶ K. Rubacha, *Metodologia badań nad edukacją*, Wydawnictwo Akademickie i Literackie, Warszawa 2008, s. 100.

⁸⁷ *Ibidem* s. 102.

⁸⁸ W. Okoń, *op.cit.* s. 465.

⁸⁹ W. Głuch (red.), *op.cit.*, s. 425.

charakterystyczne dla badanego faktu, zjawiska czy procesu albo też różnego rodzaju czynniki będące ich przyczyną lub skutkiem.”⁹⁰

Tadeusz Pilch zmienne rozumie jako zbiór pierwszorzędnych cech zasadniczych dla określonej sytuacji. Kładzie on także nacisk na świadomość relacji, kierunku i wpływu pomiędzy wyznaczonymi cechami. Na tej podstawie można wyróżnić zmienne zależne i niezależne.⁹¹ Odwołując się do Słownika pedagogicznego, Wincenty Okoń definiuje zmienną niezależną jako “zmienna, której zmiany nie zależą od zespołu innych zmiennych występujących w badanym zbiorze”⁹². Tłumaczy to na przykładzie wieku dziecka, który determinuje jego dokonania, ale sam nie jest nimi warunkowany. Zaraz obok tej definicji, możemy odnaleźć wytłumaczenie zmiennej zależnej - “zmienna, której zmiany są skutkiem oddziaływania jednej lub więcej jakichś zmiennych”⁹³. W badaniach jest to rozumiane jako uwarunkowanie, które przekształca się pod wpływem konkretnych działań pedagogicznych.

Krzysztof Rubacha przyjmuje, że “zmienna jest to zbiór wartości, jakie przyjmuje dany obiekt w populacji, do której należy”⁹⁴. Według tego autora podejmujemy próbę nazwania tego “co chcemy badać”⁹⁵. Zmienne podlegają również definiowaniu, czyli przypisywaniu im określonych wartości lub ustalaniu ich przynależności do zbioru kompletnego czy rozdzielnego.⁹⁶

Zaraz po określeniu zmiennych powinniśmy je uszczegółowić poprzez przełożenie ich na wskaźniki. Wskaźnik w Słowniku języka polskiego sformułowany jest jako “..”. Najczęściej spotykaną definicją w publikacjach naukowych jest ta Stefana Nowaka. Możemy ją odnaleźć między innymi u M. Łobockiego czy T. Pilcha i T. Bauman i brzmi ona tak : “Wskaźnik —to pewna cecha, zdarzenie lub zjawisko na podstawie zajścia którego wnioskujemy z pewnością, bądź z określonym prawdopodobieństwem bądź wreszcie z prawdopodobieństwem wyższym od przeciętnego iż zachodzi zjawisko, które nas interesuje”⁹⁷. S. Nowak podzielił wskaźniki następująco:

- 1) definicyjne
- 2) empiryczne
- 3) interferencyjne.

⁹⁰ M. Łobocki, *op.cit.*, s. 139.

⁹¹ T. Pilch, *op.cit.*, s. 50-51.

⁹² W. Okoń, *op.cit.*, s. 465.

⁹³ Ibidem s.465.

⁹⁴ K. Rubacha, *op.cit.*, s. 42.

⁹⁵ Ibidem s. 41.

⁹⁶ Ibidem s. 43.

⁹⁷ T. Pilch, *op.cit.*, s. 53.

Wskaźniki definicyjne oznaczają, że pojęcie wskaźnika uściśla obserwowalne zjawiska, które pozostają przedmiotem badań. Z empirycznymi mamy do czynienia kiedy wyznaczone zjawiska pozostają obserwowalne oraz dopuszcza się okoliczność skontrolowania i zbadania wskaźnika za pomocą metod empirycznych. Wskaźniki interferencyjne są to zjawiska bezpośrednio nieobserwowalne oraz takie, które nie zawierają się w terminie badanych zjawisk. Pomimo to można odnaleźć ich następstwa, natomiast ich występowanie sugerowane jest na podstawie hipotetycznych zmiennych.⁹⁸

Helidor Muszyński podejmuje się podziału wskaźników na:

- 1) odnoszące się do zjawisk
- 2) odnoszące się do przedmiotów poddawanych analizie
- 3) odnoszące się do procesów w świetle ich zachowań (werbalne i niewerbalne)
- 4) odnoszące się do informacji o postępowaniach, ich kreacji (łącznie z dokumentacją)⁹⁹.

W moich badaniach wyznaczyłam następujące zmienne oraz wskaźniki.

Tabela nr 2 Problemy szczegółowe, zmienne zależne oraz wskaźniki do zmiennych.

Problem badawczy(szczegółowy)	Zmienna zależna	Wskaźniki do zmiennych
Czy, a jeżeli tak to w jaki sposób w relacji nauczyciel - uczeń zauważyć można występowanie przejawów czułości ?	Przejawy czułości w relacji nauczyciel-uczeń.	opinia rodziców
Czy rodzice zauważają realizację troskliwej opieki nad dzieckiem?	Realizacja troskliwej opieki nad dzieckiem przez nauczyciela.	opinia rodziców
W jakich okolicznościach nauczyciele przejawiają czułą postawę wobec dzieci?	Okoliczności przejawiania czułej postawy nauczyciela wobec dzieci	opinia rodziców

⁹⁸ S. Nowak, *Metodologia badań społecznych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2007, s. 165-176.

⁹⁹ H. Muszyński, *Wstęp do metodologii pedagogiki*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1971, s. 246.

W jaki sposób realizowana jest czuła postawa nauczyciela wobec dzieci?	Sposoby realizowania czulej postawy nauczyciela wobec dzieci	opinia rodziców opinia nauczycieli
Jakie potrzeby dziecka, według rodziców, są szczególnie zabezpieczone przez troskliwych nauczycieli?	Zabezpieczanie potrzeb dziecka przez troskliwych nauczycieli.	opinia rodziców
Jaka jest opinia rodziców na temat czulej postawy nauczyciela wobec dziecka ?	Czuła postawa nauczyciela wobec dziecka.	opinia rodziców
Czy według nauczycieli relacja z uczniem powinna zawierać elementy troski?	Zasadność występowania elementów troski w kontakcie nauczyciela z uczniami.	opinia nauczycieli
Czy, a jeżeli tak to w jaki sposób w relacji nauczyciel - uczeń zauważyć można występowanie elementów empatii?	Występowanie elementów empatii w relacji nauczyciel-uczeń	opinia rodziców opinia nauczycieli
Czy rodzice zauważają, że w przedszkolu kształtowane są postawy współodczuwania przeżywanych emocji?	Widoczność kształtowania postawy współodczuwania przeżywanych emocji w przedszkolu.	opinia rodziców
Czy istnieje zasadność kształtowania u dzieci umiejętności odczuwania i przeżywania emocji innych osób, a jeżeli tak to dlaczego?	Zasadność kształtowania umiejętności odczuwania i przeżywania emocji innych u dzieci.	opinia rodziców opinia nauczycieli

Czy istnieje zasadność kształtowania empatycznej postawy w środowisku przedszkolnym i rodzinnym?	Zasadność kształtowania empatycznej postawy w środowisku przedszkolnym i rodzinnym.	opinia rodziców opinia nauczycieli
Czy w kształtowaniu empatii ważne jest odszukanie motywacji i przekonań innej osoby?	Istota odszukania motywacji i przekonań innej osoby w kształtowaniu empatii u dzieci.	opinia nauczycieli
Czy dzieci uwrażliwiane są na drugiego człowieka w postaci uważnego słuchania, a jeśli tak to w jaki sposób?	Występowanie zjawiska uwrażliwiania dzieci na drugiego człowieka w postaci uważnego słuchania.	opinia rodziców opinia nauczycieli
Jaka jest opinia rodziców na temat empatycznej postawy nauczyciela wobec dziecka ?	Empatyczna postawa nauczyciela wobec dziecka.	opinia rodziców
Jakie jest rozumienie przez dzieci w wieku przedszkolnym pojęcia czułość?	Rozumienie pojęcia czułości przez dzieci w wieku przedszkolnym.	opinia dzieci rysunek projekcyjny
Jakie jest rozumienie przez dzieci w wieku przedszkolnym pojęcia empatia?	Rozumienie pojęcia empatii przez dzieci w wieku przedszkolnym.	opinia dzieci

Jak się czuje dziecko kiedy nauczyciel przejawia postawę czułości?	Odczucia dziecka wobec przejawów czułej postawy nauczyciela.	opinia dzieci
Jak się czuje dziecko kiedy nauczyciel przejawia postawę empatii?	Odczucia dziecka wobec przejawów empatycznej postawy nauczyciela.	opinia dzieci
Jakich przejawów czułości oczekuje dziecko od nauczyciela w wieku przedszkolnym?	Oczekiwania dziecka w wieku przedszkolnym wobec przejawiania czułości przez nauczyciela.	opinia dzieci

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela nr 3 Zmienne niezależne i wskaźniki do zmiennych.

Zmienna niezależna	wskaźniki do zmiennych (odpowiedzi respondentów)
Płeć nauczyciela	• kobieta • mężczyzna
Wiek nauczyciela	• do 25 lat; • 26-35 lat; • 36-45 lat; • 46-55 lat; • powyżej 55 lat
Staż pracy pedagogicznej	• nauczyciel początkujący • nauczyciel kontraktowy • nauczyciel mianowany • nauczyciel dyplomowany
Wykształcenie	• wyższe licencjackie • wyższe magisterskie • inne ...
Płeć rodzica	• kobieta • mężczyzna
Wiek rodzica	• do 25 lat; • 26-35 lat; • 36-45 lat; • 46-55 lat; • powyżej 55 lat
Wykształcenie rodzica	• podstawowe • zawodowe • średnie • wyższe

Źródło: Opracowanie własne.

2.4. Metody, techniki i narzędzia badawcze

Metoda, z języka greckiego, oznacza drogę, badanie. Według Słownika języka polskiego metoda jest to “sposób naukowego badania rzeczy i zjawisk; ogół reguł stosowanych przy badaniu rzeczywistości”¹⁰⁰. Wincenty Okoń tłumaczy ją jako “system celowych czynności i środków umożliwiających wykonanie danego zadania, bądź rozwiązanie określonego problemu”¹⁰¹.

Metoda badawcza rozumiana przez S.Nowaka to “pewne typowe i powtarzalne sposoby zbierania,analizy i interpretacji danych empirycznych, służące do uzyskania maksymalnie zasadnych odpowiedzi na pytania problematyki badawczej”¹⁰². T. Pilch zaznacza, że metodę badawczą charakteryzują określone, znane i powtarzające się sposoby gromadzenia, rozpatrywania i interpretacji zebranego materiału empirycznego, które mają na celu otrzymanie możliwie poprawnego i prawidłowego uzasadnienia problematyki badawczej.¹⁰³ T. Pilch i T.Bauman wyróżniają następujące metody:

- eksperyment pedagogiczny,
- monografia pedagogiczna,
- indywidualnych przypadków,
- sondaż.¹⁰⁴

Klasyfikacji metod badawczych podjął się też M. Łobocki, według którego wyróżniamy:

- metodę obserwacji,
- metodę szacowania,
- eksperyment pedagogiczny,
- testy osiągnięć szkolnych,
- metoda socjometryczna,
- analiza dokumentów,
- metoda sondażu,

¹⁰⁰ M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego L-P*, PWN, Warszawa 1995, s. 137.

¹⁰¹ W.Okoń,*op.cit*, s. 232.

¹⁰² S.Nowak,*op.cit*, s.46

¹⁰³ T.Pilch,*op.cit*, s. 42.

¹⁰⁴ Ibidem s.43-49.

- metoda dialogowa,
- metoda biograficzna, która dzieli się na metodę monograficzną i metodę indywidualnych przypadków.¹⁰⁵

W moich badaniach będę powoływać się na klasyfikację, którą dokonali T. Pilch i T. Bauman, stosując **metodę sondażu diagnostycznego**, która jest bardzo powszechna podczas podejmowania badań pedagogicznych.

Poszczególnym metodom badawczym przypisuje się określone techniki badawcze. Technika, w Słowniku wyrazów obcych, definiowana jest jako “racjonalny i oparty na teorii sposób wykonania czegoś”¹⁰⁶. Technika badawcza została jasno wyjaśniona przez T. Pilcha, który tłumaczy ją jako „czynności praktyczne, regulowane starannie wypracowanymi dyrektywami, pozwalającymi na uzyskanie optymalnie sprawdzalnych informacji, opinii i faktów.”¹⁰⁷ Wymienia on sześć jej rodzajów:

- obserwacja,
- wywiad,
- ankieta,
- badanie dokumentów,
- analiza treści,
- techniki projekcyjne.¹⁰⁸

W niniejszej pracy wykorzystam **technikę: ankiety, wywiadu indywidualnego, projekcyjną i zogniskowanego wywiadu grupowego (rozmowa fokusowa)**. T. Pilch definiuje technikę ankiety jako “technika gromadzenia informacji polegająca na wypełnieniu najczęściej samodzielnie przez badanego specjalnych kwestionariuszy na ogół o wysokim stopniu standaryzacji w obecności lub częściej bez obecności ankietera”¹⁰⁹. Ten sam autor określa wywiad jako rozmowa osoby podejmującej badania z uczestnikiem lub uczestnikami tychże badań. Odbywa się to, między innymi, na podstawie wykonanego wcześniej kwestionariusza. Wywiad, biorąc pod uwagę zasady konstrukcyjne według Pilcha, dzieli się

¹⁰⁵ M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza “IMPULS” Kraków 2000, s.29-30.

¹⁰⁶ A. Latusek, I. Puchalska (red.), *op.cit.*, s.593.

¹⁰⁷ T. Pilch, *op.cit.*, s. 42.

¹⁰⁸ *Ibidem* s.76-91.

¹⁰⁹ *Ibidem* s.86-87.

na wywiad skategoryzowany i nieskategoryzowany. Wywiad jawny, ukryty i jawny nieformalny to kategorie związane ze sposobem jego przeprowadzenia. Ostatnim podziałem jest ten, ze względu na ilość uczestników biorących udział w wywiadzie jednorazowo. Zważając na tę zależność wyróżniamy wywiad indywidualny i zbiorowy.¹¹⁰ Inną klasyfikację podają nam Ewa Wysocka, która według, której wywiad dzieli się na określone typy:

- jawny i ukryty,
- nieformalny i formalny,
- swobodny i skategoryzowany,
- indywidualny i zbiorowy,
- zwykły i panelowy,
- psychologiczny i środowiskowy,
- ustny i pisemny.¹¹¹

Technika projekcyjna, jak mówi S.Nowak, “polega na przedstawieniu badanemu sytuacji bodźcowej, nie mającej dlań znaczenia arbitralnie ustalonego przez eksperymentatora, ale zarazem takiej, która będzie mogła nabrać znaczenia przez to iż osobowość badanego narzuci jej swoje indywidualne znaczenie i organizację”¹¹². Według T.Pilcha i T.Bauman zogniskowany wywiad grupowy wybiera się najczęściej w dwóch sytuacjach. Pierwsza- gdy osoba podejmująca badania ma na celu zaznajomienie się ze stanowiskiem różnych osób odnośnie intrygującego badacza problemu lub kiedy chce on zarejestrować przebieg rozwijania się określonych myśli, poglądów, na skutek partycypowania badanego w grupie. Drugą sytuacją jest chęć zaznajomienia się z procesami społecznymi, które mogą występować podczas dyskusji, dzielenia się opinią czy wymiany poglądów.

Aby w pełni wyjaśnić wszystkie pojęcia należące do tego rozdziału, rozwinięta zostanie teraz definicja narzędzia badawczego. Według T.Pilcha narzędzie jest “przedmiotem służącym do realizacji wybranej techniki badań”¹¹³. Według tego autora narzędziem badawczym może być wszystko co ma na celu techniczne zbieranie danych, czyli przykładowo kwestionariusz wywiadu ale też zwykły ołówek. W moich badaniach zastosuje

¹¹⁰*Ibidem* s. 85-86.

¹¹¹ E.Jarosz, E.Wysocka, *Diagnoza psychopedagogiczna. Podstawowe problemy i rozwiązania*, Wydawnictwo Akademickie “Żak”, Warszawa 2006, s.55.

¹¹²T.Pilch,*op.cit.*, s. 91.

¹¹³ *Ibidem* s. 42.

następujące narzędzia: kwestionariusz ankiety, kwestionariusz wywiadu, arkusz kryteriów oceny rysunku.

2.5 Charakterystyka grupy badawczej

W badaniu ankietowym przeprowadzonym na grupie rodziców brało udział sto jedenaście osób, z czego tylko dziewięć osób było płci męskiej. Oznacza to, że aż 92% wszystkich respondentów stanowiły kobiety. Najczęściej wybieranym przedziałem wiekowym było 26-35 lat. Wskazało go aż sześćdziesiąt osób, co stanowi ponad połowę ankietowanych. Trzydzieści trzy osoby zaznaczyły, że ich wiek to 36-45 lat. Pozostała osiemnastka rodziców nie była starsza niż 25 lat. Można więc stwierdzić, że żadna z badanych osób nie przekroczyła 45 roku życia. Analizując wykształcenie rodziców, uwidaczniają się dwie grupy, które łącznie uzyskały 99 osób. Są to osoby o wykształceniu średnim w łącznej liczbie 51 osób, oraz osoby o wykształceniu wyższym stanowiące 48 osób. Pozostałą część stanowiły osoby posiadające stopień zawodowy.

Tabela nr 4 Grupa badawcza złożona z rodziców

Kategoria	Wariant	Liczba osób
Płeć	kobieta	101
	mężczyzna	9
Wiek rodzica	poniżej 25 lat	18
	26-35 lat	60
	36-45 lat	33
	46-55 lat	-
	powyżej 55 lat	-
Wykształcenie	podstawowe	-
	zawodowe	12
	średnie	51
	wyższe	48

Źródło: Opracowanie własne.

Do badań techniką wywiadu zaprosiłam trzech nauczycieli z różnych placówek przedszkolnych. Wszystkimi respondentami były kobiety o wykształceniu wyższym magisterskim. Dwie z trzech badanych osób wskazało swój wiek w przedziale 26-35 lat. Tylko jeden wychowawca reprezentował grupę od 46-55 lat. Badani pedagodzy zaprezentowali różnorodny wachlarz stażu pracy pedagogicznej. Pojawił się nauczyciel początkujący, kontraktowy oraz mianowany.

Tabela nr 5 Grupa badawcza złożona z nauczycieli

Kategoria	Wariant	Liczba osób
Płeć	kobieta	3
	mężczyzna	-
Wiek nauczyciela	poniżej 25 lat	-
	26-35 lat	2
	36-45 lat	-
	46-55 lat	1
	Powyżej 55 lat	-
Wykształcenie	wyższe licencjackie	-
	wyższe magisterskie	3
	inne	-
Staż pracy pedagogicznej	nauczyciel początkujący	1
	nauczyciel kontraktowy	1
	nauczyciel mianowany	1
	nauczyciel dyplomowany	-

Źródło: Opracowanie własne.

Badana grupa dzieci w wieku przedszkolnym składała się z dwudziestu osób. W grupie niewidoczna była przewaga którejkolwiek z płci. Przeliczając ilość dziewczynek i chłopców okazało się jednak, że składa się ona z jedenastu chłopców i dziewięciu dziewczynek. Wszystkie dzieci miały po 5 lat.

Tabela nr 6 Grupa badawcza złożona z dzieci

Kategoria	Wariant	Liczba osób
Płeć	kobieta	9
	mężczyzna	11
Wiek	5 lat	20

Źródło: Opracowanie własne.

2.6 Teren badań

Dobór terenu do prowadzonych badań jest niezmiernie istotnym elementem. Wybór nie skupia się tylko na terenie, ale także na relacjach społecznych i zespole zagadnień funkcjonujących na danym obszarze. Według T.Pilcha „[...] wybór terenu badań to przede wszystkim typologia wszystkich zagadnień, cech i wskaźników, jakie muszą być zbadane, odnalezienie ich na odpowiednim terenie, u odpowiednich grup społecznych lub w układach i zjawiskach społecznych i następnie wytypowanie rejonu, grup zjawisk i instytucji jako obiektów naszego zainteresowania. Nie zawsze można z góry precyzyjnie określić teren przyszłych badań.”¹¹⁴

Terenem moich badań, przeprowadzonych w czerwcu 2023 roku, są publiczne, samorządowe placówki przedszkolne oraz publiczne, samorządowe szkoły podstawowe z oddziałami przedszkolnymi. Wszystkie te placówki znajdują się na terenie województwa małopolskiego.

Pierwszą instytucją jest Szkoła Podstawowa im. ks. Jana Twardowskiego znajdująca się przy ulicy Świętego Floriana 18 w Olszowicach, gmina Świątniki Górne, powiat krakowski, województwo małopolskie. Do placówki uczęszcza 38 dzieci. Zajmuje się nimi 2 wychowawców oraz jeden nauczyciel wspomagający.

Drugą instytucją jest Szkoła Podstawowa im. Marii Konopnickiej znajdująca się przy ulicy Szkolnej 13 w Konarach, gmina Mogilany, powiat krakowski, województwo małopolskie. Placówka istnieje od 1912 roku, czyli już 111 lat. Szkoła ta ma oddział przedszkolny, w którym możemy wyodrębnić 3 grupy: Sówki, Liski i Jeżyki. Do przedszkola uczęszcza 60 dzieci w wieku od 3 do 5 lat. Każdą grupą zajmuje się zamiennie dwóch nauczycieli oraz jedna pomoc nauczyciela.

Trzecią instytucją jest Przedszkole Samorządowe w Sieprawiu przy ulicy Jana Pawła II 40. Znajduje się ono w gminie Siepraw, powiecie myślenickim, województwie małopolskim. Jest to stosunkowo nowe przedszkole, ponieważ rozpoczęło swoją działalność

¹¹⁴ T.Pilch, *op.cit.*, s.178.

w 2018 roku. Do placówki uczęszcza 150 dzieci w wieku od 3 do 5 lat. Istnieje tam 6 grup - Poziomki i Jagódki to grupy trzylatków, Misie i Kotki to grupa czterolatków oraz Słoneczka i Stokrotki, do których należą dzieci pięcioletnie. W przedszkolu zatrudnionych jest dziesięciu nauczycieli, jeden nauczyciel wspomagający oraz pięć osób odpowiedzialnych za pomoc nauczycielowi.

Czwartą instytucją jest Przedszkole Samorządowe nr. 2 w Świątnikach Górnych. Znajduje się ono w gminie Świątniki Górne, powiecie krakowskim, województwie małopolskim. Przedszkole zostało otwarte w 2016 roku. Uczęszcza do niego 100 dzieci, które podzielone są na grupy ze względu na wiek. W Świątnikach Górnych grupy zaczynają się kolejno od Mrówek, Pszczółek, Motylków, Biedronek, Żabek i Świetlików. W placówce pracuje dziewięciu wychowawców oraz jeden nauczyciel wspomagający.

W badaniach, które przeprowadziłam brali udział rodzice dzieci w wieku przedszkolnym ich nauczyciele-wychowawcy oraz same dzieci. Wszystko to odbywało się na terenie województwa małopolskiego. Badania były anonimowe oraz dobrowolne.

2.7 Organizacja badań własnych

Proces badawczy rozpoczęły rozmowy w dyrektorami placówek, w celu uzyskania zgody na przeprowadzenie badań. Po jej otrzymaniu i zatwierdzeniu narzędzi, przystąpiłam do dialogu z wychowawcami przedszkolnymi aby przekazać informacje na temat kwestionariuszy ankiet, które będą rozdawane rodzicom. Każdy nauczyciel został wyposażony w określoną ilość kwestionariuszy odpowiadającą ilości dzieci w klasie. Po zebraniu ankiet od rodziców, każda placówka kontaktowała się ze mną indywidualnie w celu ich odebrania.

Badania prowadzone techniką wywiadu odbywały się w tym samym czasie co te, prowadzone techniką ankiety. Wzięło w nich udział trzech nauczycieli, każdy reprezentujący inną placówkę. Wywiad prowadzony był w wyznaczonej do tego, pustej sali, poza godzinami pracy pedagogów. Takie warunki dały respondentom cichą przestrzeń do zebrania myśli na zadany temat. Podczas trwania rozmowy nie nastąpiły żadne zakłócenia. Nauczyciele zaintrygowani tematem pracy dyplomowej, chętnie odpowiadali na pytania. Odpowiedzi zapisywane były na bieżąco podczas każdej wypowiedzi.

Grupa dwudziestu dzieci w wieku przedszkolnym uczestniczyła w dwóch badaniach. Pierwszym z nich był rysunek projekcyjny. Uczniowie podzieleni zostali na cztery grupy liczące po pięć osób. Każda z nich zajmowała miejsce przy stoliku, gdzie znajdowały się

białe kartki w rozmiarze A4 oraz kredki. Dzieci przed przystąpieniem do pracy, zostały poinformowane kim jestem i w jakim celu się spotkaliśmy. Po krótkim wstępie grupa została poproszona o narysowanie czułości. Nie zostało objaśnione jak mają to zrobić czy za pomocą czego wyrazić. Taki brak instrukcji pozwolił na otrzymanie prac plastycznych opierających się tylko i wyłącznie na wyobraźni oraz rozumieniu aspektu czułości przez dziecko. Podczas całego procesu tworzenia obrazków obserwowałam każdą osobę oraz zapisywałam informacje dotyczące tematu przewodniego pracy, jej elementów, kolorystyki oraz osób znajdujących się na rysunku. Oprócz aspektu wizualnego notowane były wszelakie komentarze i uwagi słowne, a także bezsłowne objawy emocji. Kiedy jedna grupa skończyła, dzieci odkładały swoje rysunki do wyznaczonego pudełeczka, po czym zapraszane było kolejnych 5 osób. Po zakończeniu jednej części badań odbyła się dwugodzinna przerwa na obiad oraz na zabawę. Po przerwie, dzieci zostały zaproszone na kolorowy dywan znajdujący się w sali w celu przeprowadzenia badania techniką wywiadu grupowego. Klasa dalej liczyła dwadzieścia osób, nikt w tym czasie nie wyszedł do domu. Odpowiedzi dzieci zapisywałam na bieżąco. Wykorzystałam do tego wcześniej przygotowany przeze mnie kwestionariusz wywiadu. Po zakończeniu rozmowy oraz podziękowaniu za udział w badaniu, wszystkie dzieci postanowiły pożegnać się przez grupowy uścisk. Było to niezapomniane doświadczenie.

Rozdział III

Analiza i interpretacja wyników badań własnych

W niniejszej pracy badania prowadziłam metodą sondażu diagnostycznego. Wykorzystałam technikę ankiety, wywiadu indywidualnego, projekcyjną i zogniskowanego wywiadu grupowego. Moimi narzędziami był kwestionariusz ankiety, kwestionariusz wywiadu indywidualnego, kwestionariusz wywiadu zbiorowego oraz arkusz kryteriów oceny rysunku.

Badania ankietowe prowadziłam wśród 111 rodziców dzieci w wieku przedszkolnym ze Szkoły Podstawowej z Oddziałem Przedszkolnym w Olszowicach, Szkoły Podstawowej z Oddziałem Przedszkolnym w Konarach, Przedszkola Samorządowego nr.2 w Świątnikach Górnych oraz Przedszkola Samorządowego „Kropla słońca” w Sieprawiu. Wśród osób ankietowanych największą grupą były kobiety w wieku od 26-35 lat.

Technikę wywiadu wykorzystałam badając grupę nauczycieli. Do wywiadu przystąpiło trzech wychowawców dzieci w wieku przedszkolnym z różnych placówek. Wywiad był w formie ustnej, indywidualnej oraz miał charakter skategoryzowany.

Technika projekcyjna realizowana była z grupą dzieci w wieku przedszkolnym. Klasa składała się z 20 dzieci w wieku 5 lat. Z wszystkich uczestników wydzieliłam cztery grupy pięcioosobowe. Dzieci wykonywały rysunki przy jednym stoliku.

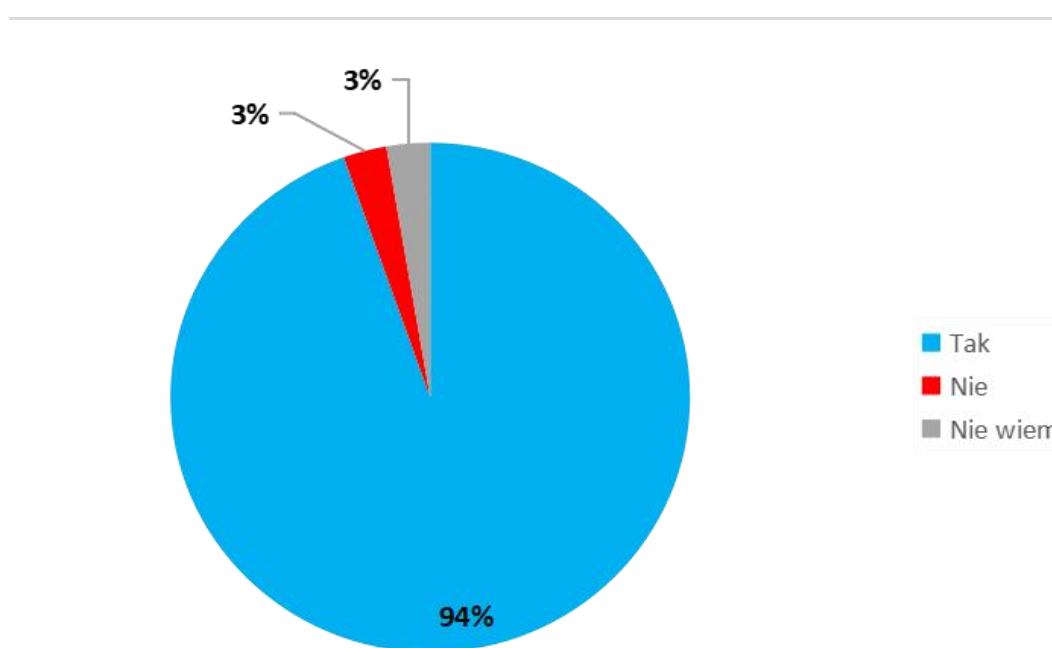
Wcześniej wspomniana technika ankiety została w moich badaniach wykorzystana ponownie. Tym razem był to jednak wywiad zespołowy, którego adresatami były dzieci w wieku przedszkolnym. Grupa składała się z 22 dzieci w wieku 5 lat. Wszystkie odpowiedzi spisywane były w kwestionariuszu wywiadu.

3.1 Przejawy czułości w relacji nauczyciel-uczeń w opinii rodziców

Pojęcie relacji pomiędzy nauczycielem a uczniem to bardzo szeroki temat zawierający w swojej definicji określone wpływy nauczyciela na rozwój ucznia. Chodzi przede wszystkim o oddziaływanie na rozwój psychiczny, społeczny oraz intelektualny. Nie jest to jednak jedyny element tej relacji. Bierze się tutaj również pod uwagę kształtowanie umiejętności funkcjonowania w życiu społecznym, dbanie o zdrowie podopiecznych, o ich bezpieczeństwo ale także zwykłe, powszednie kontakty z wychowankami. Czuła relacja nauczyciela z uczniem to także wszystkie aspekty wymienione powyżej. Dochodzą tu jednak pewne dodatki w postaci serdeczności, troski o ucznia, o jego indywidualne potrzeby oraz dzielenie się ciepłem.

Wiedza na temat potrzeb dziecka staje się coraz bardziej powszechna. Z roku na rok nie tylko nauczyciele ale też rodzice wykorzystują wielość materiałów aby jak najlepiej poznać swoje dziecko i jego wymagania. Stąd też jedną z grup są właśnie rodzice. Na wykresie znajdującym się poniżej widnieje zestawienie odpowiedzi dotyczących zasadności występowania przejawów czułości w relacji nauczyciela z uczniem.

Wykres 1. Zasadność występowania przejawów czułości w relacji nauczyciela z uczniem w opinii rodziców.

Źródło: Badania własne.

Z zebranych danych wynika, że aż 94% ankietowanych rodziców uważa, że w relacji nauczyciela z uczniem powinny występować elementy czułości. Oznacza to, że na 111 ankietowanych odpowiedź „Tak” wybrało aż 105 osób. Pozostałe sześć osób to osoby, które nie zgadzają się z danym twierdzeniem oraz te, które udzieliły odpowiedzi „Nie wiem”. Świadczy to o ogromnej świadomości rodziców o potrzebie czułości w edukacji przedszkolnej. Jako przykłady okazywania czułości przez nauczyciela rodzice najczęściej wskazywali kontakt fizyczny taki jak:

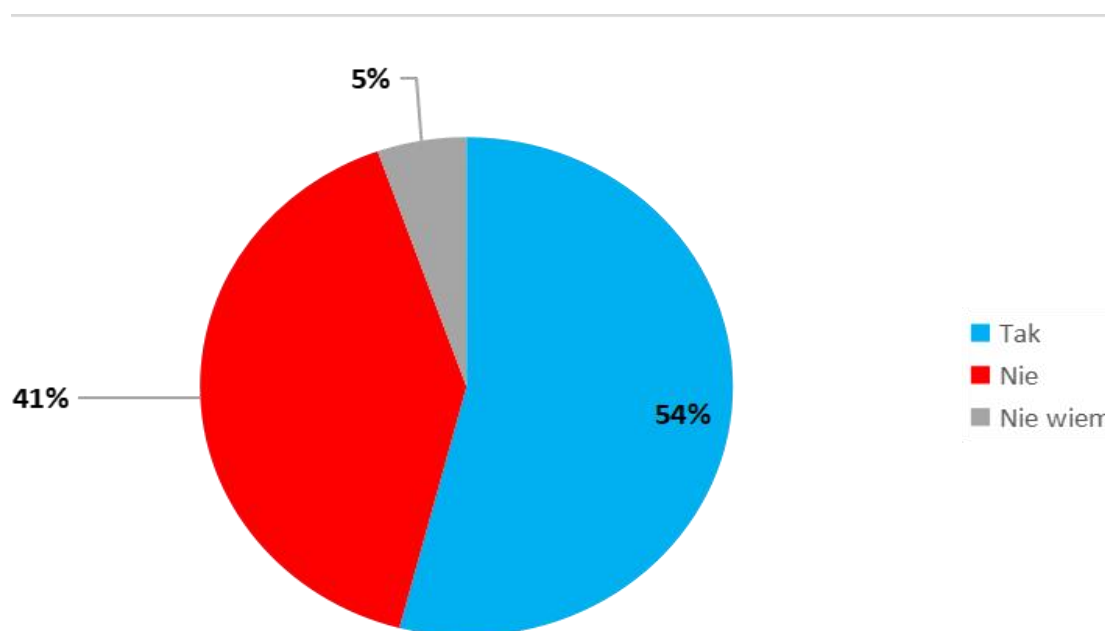
- przytulenie,
- głaskanie,
- podanie ręki,
- branie na kolana.

Znacznie rzadziej rodzice decydowali się na rozumienie gestów czułości poprzez rozmowę, zainteresowanie dzieckiem, troskę o dziecko, wspieranie gdy coś nie idzie po jego myśli, życzliwość i serdeczność. Pojawiały się też kilkakrotnie informacje aby przejawy czułości pomiędzy nauczycielem a uczniem były odpowiednie do powszechnie akceptowalnych norm społecznych. Może to wynikać z niezrozumienia określenia czuły nauczyciel. Dzieję się to najczęściej poprzez światło jakie rzucają na słowo czułość obecne czasy.

3.2 Realizacja troskliwej opieki nad dzieckiem przez nauczyciela w opinii rodziców

Oprócz opinii na temat czulej postawy badałam również jej zauważalność przez rodziców, ponieważ chęć występowania takowej postawy nie oznacza, że jest ona w placówkach realizowana. Na poniższym wykresie widnieje opinia rodziców na temat występowania czulej relacji nauczyciela z ich dzieckiem.

Wykres 2. Realizacja troskliwej opieki nad dzieckiem przez nauczyciela w opinii rodziców.

Źródło: Badania własne.

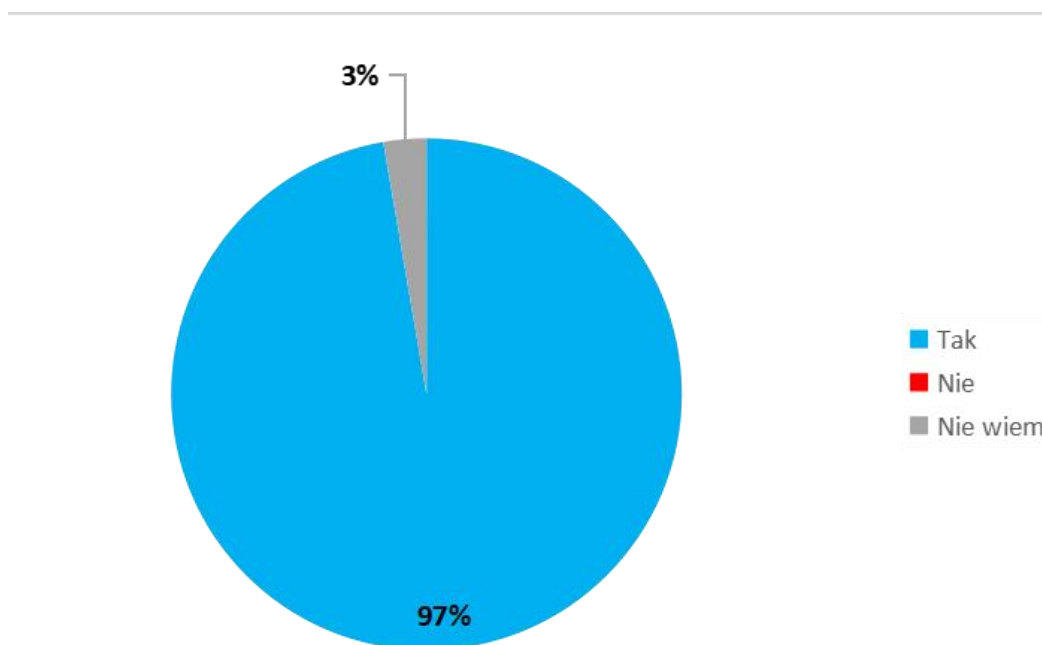
Dane, które udało mi się zebrać wskazują, że aż 41% rodziców nie zauważa czulej relacji nauczyciela ze swoim dzieckiem. Czerpiąc wiedzę z poprzedniego wykresu wynika jednak, że rodzice chcieliby aby taka relacja występowała. Tylko 54% ankietowanych, co daje 60 osób, potwierdziło, że dostrzega realizację czulej relacji nauczyciela z ich dzieckiem. Należy także wspomnieć, że 5% rodziców zaznaczyło odpowiedź „Nie wiem”. Po ogólnym

przeanalizowaniu danych mogę stwierdzić, że ten aspekt wymaga poprawy. Należy zauważyć, że jest to też wyłącznie grupa rodziców co, jak na razie daje okrojony obraz całego problemu.

3.3 Okoliczności przejawiania czulej postawy nauczyciela wobec dzieci w opinii rodziców

Współczesny obraz nauczycieli edukacji przedszkolnej to oprócz jego kompetencji, postawy, które przyjmuje. Czuła podejście wychowawcy do podopiecznego powinno zawierać w sobie troskę, serdeczność oraz chęć pomocy uczniowi. Jest to jedna z obecnie najpotrzebniejszych i częściowo zanikających wśród ludzi postaw ze względu na szerzący się indywidualizm społeczny. Chcąc posiadać realny obraz sytuacji rodzice wypowiedzieli się na temat czy ich zdaniem stwierdzenie, że nauczyciel opiekujący się ich dzieckiem powinien przyjmować czułą postawę należy poprzeć. Poniżej prezentuję dane określające ten stosunek.

Wykres 3. Chęć przejawiania czulej postawy nauczyciela opiekującego się dzieckiem w placówce przedszkolnej w opinii rodziców.

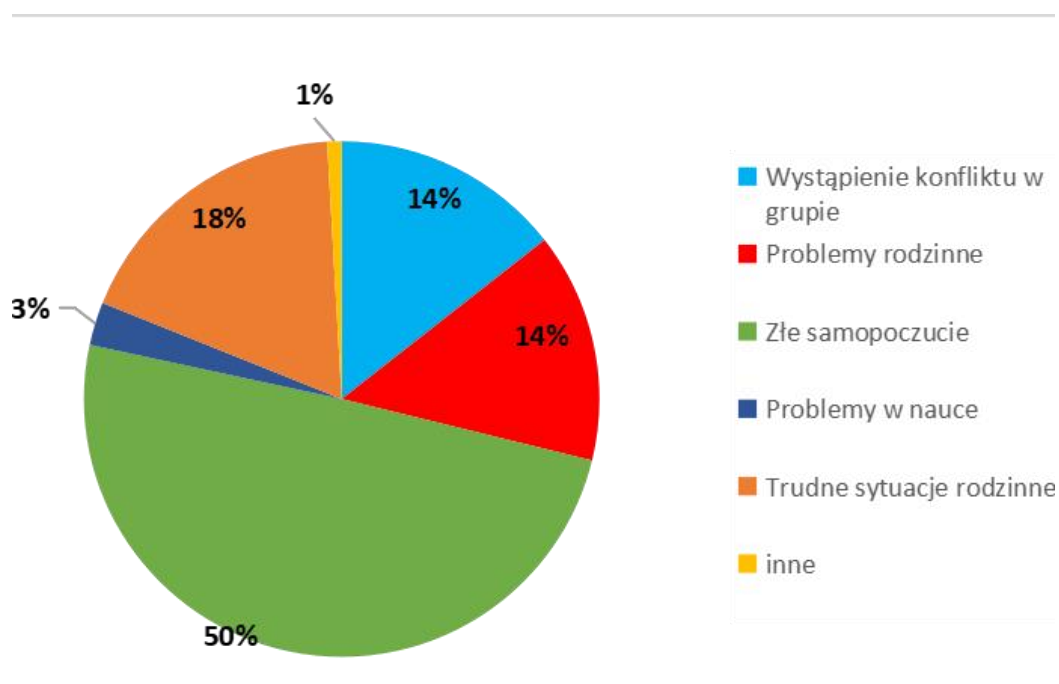

Źródło: Badania własne.

Z zebranych danych wynika, że prawie wszyscy ankietowani chcą aby nauczyciel przyjmował czułą postawę wobec ich dzieci. Na 111 osób aż 108 wyraziło aprobatę do tego stwierdzenia. Żaden z rodziców nie zaznaczył odpowiedzi „Nie”. Jedynie 3% osób zaznaczyło opcję „Nie wiem”. Można więc powiedzieć, że rodzice chcieliby aby ich dziecko było zaopiekowane przez wychowawcę przyjmującego czułą postawę.

Określone reakcje najczęściej występują kiedy pojawi się konkretny bodziec. Czuła postawa nauczyciela może wynikać z jego usposobienia ale też zależeć od powstałych sytuacji. Najczęściej występującymi przeciwnościami, które spotyka się w przedszkolu są wszelakie konflikty, problemy i trudne sytuacje w rodzinie, problemy w nauce oraz złe samopoczucie dziecka. Szukając odpowiedzi, które sytuację najczęściej powodują uwidocznienie czulej postawy zebrałam dane prezentujące się na wykresie procentowym poniżej.

Wykres 4. Okoliczności potrzeby przejawiania czulej postawy nauczyciela wobec dzieci w opinii rodziców.

Źródło: Badania własne.

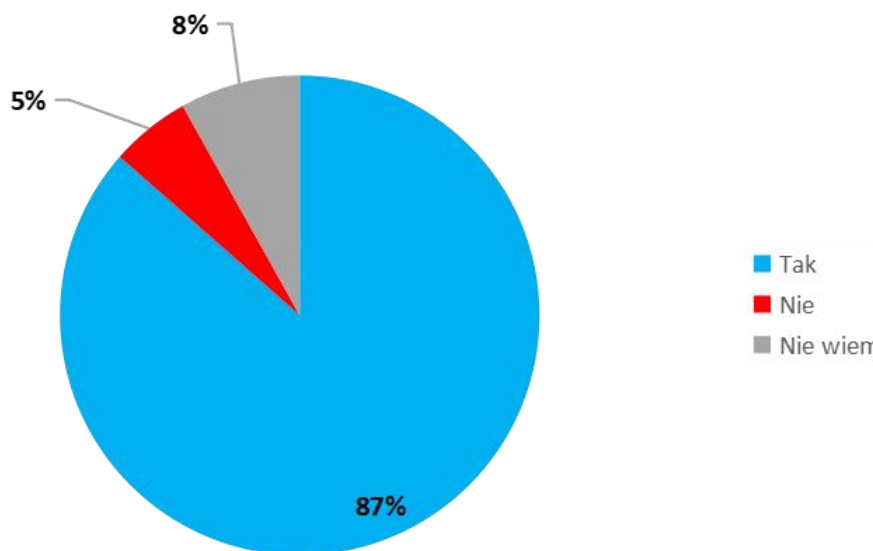
Odpowiedzi udzielone przez rodziców w 50% wskazują, że czuła postawa nauczyciela przejawiana jest szczególnie podczas gdy dziecko ma złe samopoczucie. Ta opcja wiedzie zdecydowany prym nad innymi odpowiedziami, ponieważ druga połowa ankietowanych nie była już tak zgodna. Następną sytuacją, w której taka postawa nauczyciela jest dostrzegana to kiedy dziecko zmagają się z trudnymi sytuacjami w rodzinie. Tą opcję zaznaczyło 18% respondentów. Kolejnymi okolicznościami jest wystąpienie konfliktu w grupie oraz problemy rodzinne. Zostało im przydzielone po 14%. Tylko 3% rodziców zaznaczyło, że nauczyciel przyjmuje czułą postawę kiedy uczeń przejawia trudności w nauce. Jest to martwiąca ilość, ponieważ kiedy dziecko ma problem z nauką, gorzej radzi sobie z wszelakimi zadaniami najczęściej spotyka się z oceną innych dzieci lub wyśmiewaniem. W

takich sytuacjach zdecydowanie występuje potrzeba aby nauczyciel zatroszczył się o takiego ucznia, okazał mu serdeczność i ciepło. Jeśli nie będzie żadnej reakcji lub postawa, którą przyjmie nauczyciel będzie niewłaściwa może to spowodować znaczne pogorszenie problemu na przestrzeni czasu.

3.4 Sposoby realizowania czulej postawy nauczyciela wobec dzieci w opinii rodziców i nauczycieli

Aby jak najlepiej zgłębić problematykę tego podrozdziału zastosowałam dwie różne techniki oraz dobrałam dwie zupełnie inne grupy badawcze. Pierwszą jest technika ankiety i grupa złożona ze stu jedenastu rodziców. Mówiąc o sposobach realizacji czulej postawy nauczyciela wobec dzieci zebrałam informację czy w placówce przedszkolnej do której uczęszcza dziecko ankietowanego rodzica zauważyli realizację troskliwej opieki wychowawcy nad dzieckiem. Wyniki tej części badania zaprezentowałam na wykresie kołowym poniżej.

Wykres 5. Realizacja troskliwej opieki nauczyciela nad dzieckiem w placówce przedszkolnej w opinii rodziców.

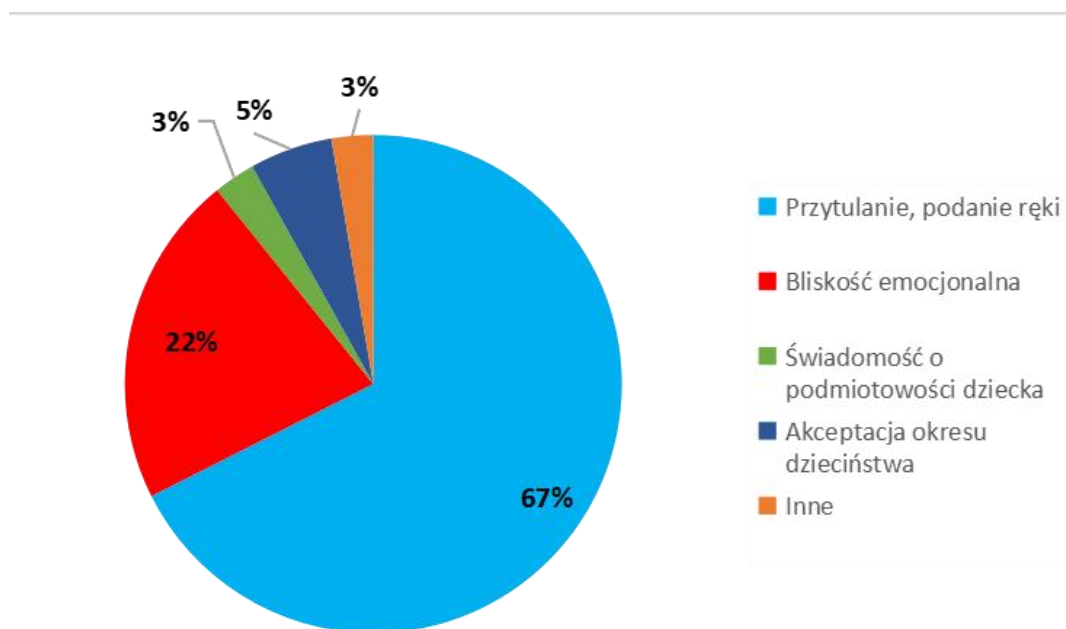

Źródło: Badania własne.

Według całkiem sporej części ankietowanych realizacja troskliwej opieki nauczyciela nad ich dzieckiem w placówce przedszkolnej jest widoczna. Tacy rodzice stanowią aż 87% wszystkich ankietowanych. Pojawiły się tu także opinie, według których w ich placówce przedszkolnej nie odbywa się taka praktyka. Stanowią one jedynie 5% jednak mogą świadczyć o tym, że nie każde dziecko jest opatrzone przez nauczyciela w troskę.

Z 87% ankietowanych, którzy zauważają troskliwą opiekę w placówce przedszkolnej każdy wybrał najbardziej adekwatny sposób w jaki się to przejawiało. Do wyboru było kilka opcji oraz istniała możliwość wpisania własnej odpowiedzi. Dane umieściłam na poniższym wykresie.

Wykres 6. Przejawy realizacji troskliwej opieki nauczyciela nad dzieckiem w placówce przedszkolnej w opinii rodziców.

Źródło: Badania własne.

Z zebranych danych wynika, że według rodziców nauczyciele najczęściej okazują dzieciom troskę poprzez kontakt fizyczny czyli podanie ręki, przytulanie. Takiej odpowiedzi udzieliło 67% badanych co stanowi znaczną część wszystkich respondentów. Drugą najczęściej wybieraną opcją była bliskość emocjonalna. Tą bliskość reprezentuje wspólne przeżywanie chwil, odkrywanie, akceptowanie i określanie emocji dziecka przy jednoczesnym towarzyszeniu mu podczas ich doświadczania. Kolejną, już zdecydowanie rzadziej wybieraną opcją jest akceptacja okresu dzieciństwa. Niewielu rodziców uważa, że jest to bezpośredni przejaw czułości. Najmniej osób wybrało świadomość i przekonanie, że dziecko to podmiot a nie przedmiot relacji. Pojawiły się też odpowiedzi spoza możliwych do wyboru. Dla tych osób przejawem troskliwej opieki nauczyciela jest pomoc dziecku kiedy występują problemy z zostaniem w przedszkolu i rozłąki z rodzicem. Myślę, że jest to temat, z którym mierzy się wielu rodziców czy to w okresie adaptacji do przedszkola, czy też

sytuacje mające miejsce już podczas trwania roku szkolnego. Troskliwa opieka nad przeżywającym rozłąkę dzieckiem zdecydowanie pomoże stworzyć podopiecznemu bezpieczną i ciepłą przestrzeń.

Drugą techniką wykorzystaną w celu zapoznania się z tematem sposobów realizowania czulej postawy nauczycieli wobec dzieci jest wywiad przeprowadzony z nauczycielami wychowania przedszkolnego. Jest to grupa, która udzielała informacji pochodzących z własnych praktyk zawodowych. Dzięki włączeniu w proces analizy danych zebranych od wychowawców wnioski nie będą opierać się wyłącznie na obserwacjach rodziców.

Wszystkie wywiady, które przeprowadziłam zaczynałam od pytania: „Jak Pani rozumie pojęcie czulej edukacji?”. Odpowiedzi są różne, jednak mają kilka elementów łączących. Są nimi skupienie się na potrzebach ucznia, pojmowanie czulej edukacji nie tylko jako edukacji ale jako towarzyszenie dziecku oraz zapewnienie poczucia bezpieczeństwa. Oprócz odpowiedzi pokrywających się, każdy uczestnik wywiadu miał swoje spojrzenie na zadany temat. Jeden z respondentów powiedział, że *„Czula edukacja to dla mnie serdeczna relacja pomiędzy nauczycielem, uczniem i rodzicem”*. Dziecko rozpoczynając swoją drogę edukacyjną powinno dostać wsparcie. Rodzic niejako winien stać się partnerem, który tak samo jak nauczyciel, uczestniczyć będzie w procesie dydaktyczno-wychowawczym. W wyniku tego powstaje relacja, która oddziałuje na każde jej ogniwo. Jeśli oprzemy ją o serdeczność i czułość to spowoduje wiele pozytywnych efektów widzianych tu i teraz, ale i mających swoje odniesienie w przyszłości. Kolejnym aspektem rozumienia czulej edukacji jest *„dawanie odczucia, że w każdej chwili i sytuacji dziecko może zwrócić się o pomoc”*. Dzięki takiemu podejściu uczeń czuje się ważny i zaopiekowany. Nauczyciele są nierzadko czołowymi autorytetami dla młodych ludzi. Otrzymanie zapewnienia chęci pomocy od tak ważnej dla nas jednostki jest budujące i inspirujące.

Czula postawa nauczyciela wobec dziecka rozumiana przez grono wychowawców niejednorodnie. Pojawiała się odpowiedź, która mówi *„Jeżeli poprzez czułość rozumiemy przytulenie, posadzenie na kolanach w sytuacjach kiedy dziecko ma kryzys, to tak, ale nie wolno nadużywać czułości bo od tego są mama i tata. Jeśli nie muszę to jej nie stosuję”*. Jest to zupełnie przeciwna reakcja w stosunku do dwóch pozostałych, które uważają, że czula postawa to podstawa w pracy pedagogicznej, szczególnie według nich ważna na początkowym etapie edukacyjnym. Odnosząc się do pierwszej wypowiedzi od innego z nauczycieli otrzymałam wyjaśnienie zupełnie przeciwne. Cytując: *„Parę lat temu mama jednego z moich podopiecznych powiedziała mi „Pani...jest jak mama”*. Myślę, że w tym

zdaniu zawiera się to wszystko, co stanowi o czulej postawie nauczyciela.”. Jest ona [postawa] zatem rozumiana jako opiekuńcze, troskliwe, pełne serca i zrozumienia podejście do dziecka. Ostatni głos dotyczący tej tematyki odnosi się do lepszej i efektywniejszej adaptacji dzieci w nowym środowisku jakim jest przedszkole. W opinii tego nauczyciela właśnie czuła postawa jest elementem, który pomaga osiągnąć sukces.

Sposobami realizacji wspomnianej wyżej postawy są:

- pozytywne komunikaty,
- wsparcie dziecka,
- wysłuchanie,
- poświęcanie uwagi,
- pocieszanie,
- indywidualne podejście,
- dbanie o bezpieczeństwo,
- przytulenie,
- rozumienie jego potrzeb.

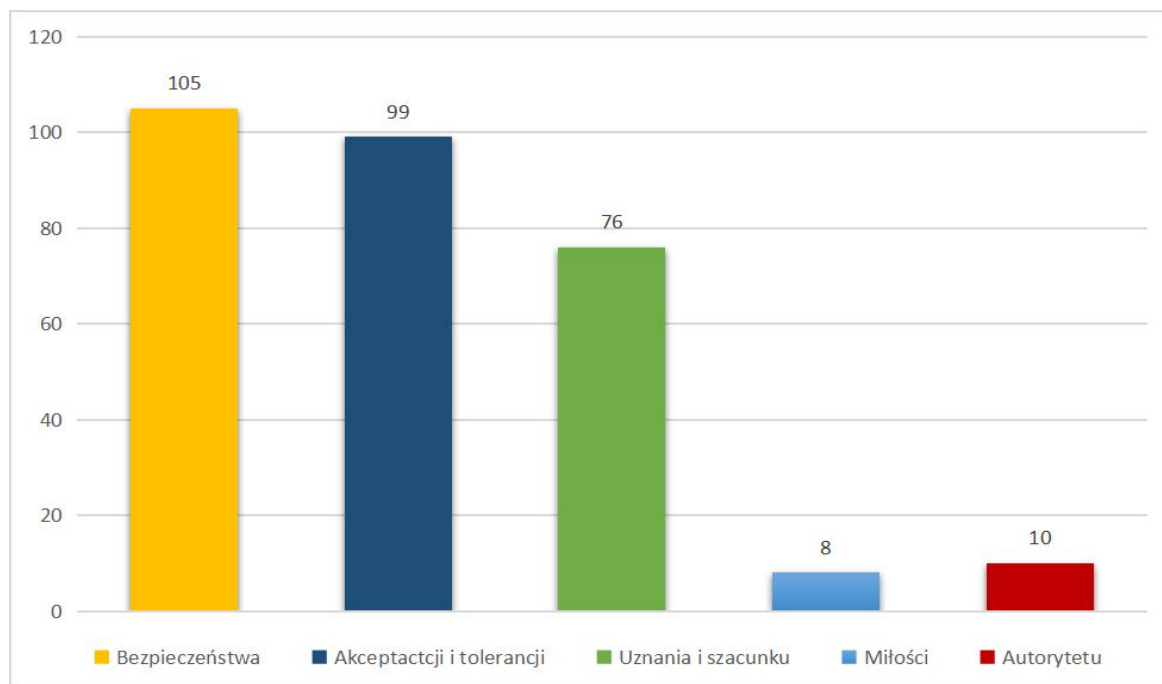
Jedna odpowiedź szczególnie zapadła mi w pamięć. Jest to zdanie, z którym według mnie, każdy nauczyciel powinien się zapoznać. Brzmi ono „Traktuj dziecko jak ważnego, małego człowieka, z szacunkiem, zrozumieniem, cierpliwością i wyrozumiałością”.

Słowem podsumowania możemy zauważyć, że każda z badanych grup ma zupełnie odrębne spojrzenie na sposoby realizacji czułości. Według rodziców czułość to w większości kontakt fizyczny rozumiany poprzez przytulenie i głaskanie. Dla nauczycieli jest to szczególnie bliskość emocjonalna, podmiotowe traktowanie dziecka oraz zrozumienie jego okresu dzieciństwa. Pokazuje to jak różne mogą być interpretacje jednego pojęcia.

3.5 Zabezpieczanie potrzeb dziecka przez troskliwych nauczycieli w opinii rodziców

Każdy człowiek posiada swoje potrzeby. W aspekcie szkolnictwa można mówić o potrzebach akceptacji, tolerancji, uznania i szacunku, miłości, autorytetu oraz bezpieczeństwa. To czy, i jak będą zabezpieczone w dużej mierze zależy od całej placówki edukacyjnej począwszy od nauczyciela wychowawcy aż po dyrektora. W ankiecie adresowanej do rodziców należało wybrać maksymalnie trzy potrzeby, które są szczególnie zabezpieczone przez czułego nauczyciela. Wyniki opracowane zostały na wykresie liniowym poniżej.

Wykres 7. Potrzeby dziecka zabezpieczane przez troskliwych nauczycieli w opinii rodziców.

Źródło: Badania własne.

Dwoma najczęściej wybieranymi potrzebami, które zabezpiecza troskliwy nauczyciel jest potrzeba bezpieczeństwa oraz akceptacji i tolerancji. Ta pierwsza to niezwykle ważna, wręcz elementarna potrzeba nie tylko dziecka ale i dorosłego człowieka. Wpływa ona dość istotnie na rozwój dziecka. Właściwie to można pokusić się o stwierdzenie, że jest jego częścią składową. Osoby dorosłe same potrafią dbać o swoje bezpieczeństwo. Niestety dzieci nie posiadają doświadczenia życiowego, które pozwala nam dorosłym na korzystanie z różnych technik radzenia sobie w sytuacji problemowej. Składa się na to jeszcze kilka innych czynników. Niemniej jednak, dziecko w wieku przedszkolnym potrzebuje opiekuna, który zapewni mu poczucie bezpieczeństwa. Takim opiekunem według rodziców jest właśnie troskliwy nauczyciel. Potrzeba akceptacji i tolerancji to kolejna niezwykle dla dzieci istotna kwestia. To jak widzą, odbierają i traktują nas inni rzutuje na tworzenie własnego obrazu na swój temat. W wieku dziecięcym jest to jeszcze bardziej zintensyfikowane. Dzieci chcą być lubiane, szanowane, chcą żeby ich słuchano i akceptowano. Tego samego chce dla dziecka każdy rodzic, który jest świadomy jakie konsekwencje może powodować brak akceptacji i tolerancji. Wychowawca, który troszczy się o swoich podopiecznych zdecydowanie będzie zapobiegał występowaniu takich sytuacji, a jeśli się pojawią odpowiednio szybko zareaguje. W rankingu trzech najczęściej występujących odpowiedzi znajduje się też potrzeba uznania i szacunku. Oddziałuje ona na poczucie własnej wartości u dziecka oraz na zdobywanie szacunku. Jest to potrzeba mająca związek z odnoszeniem sukcesów. Według ankietowanych

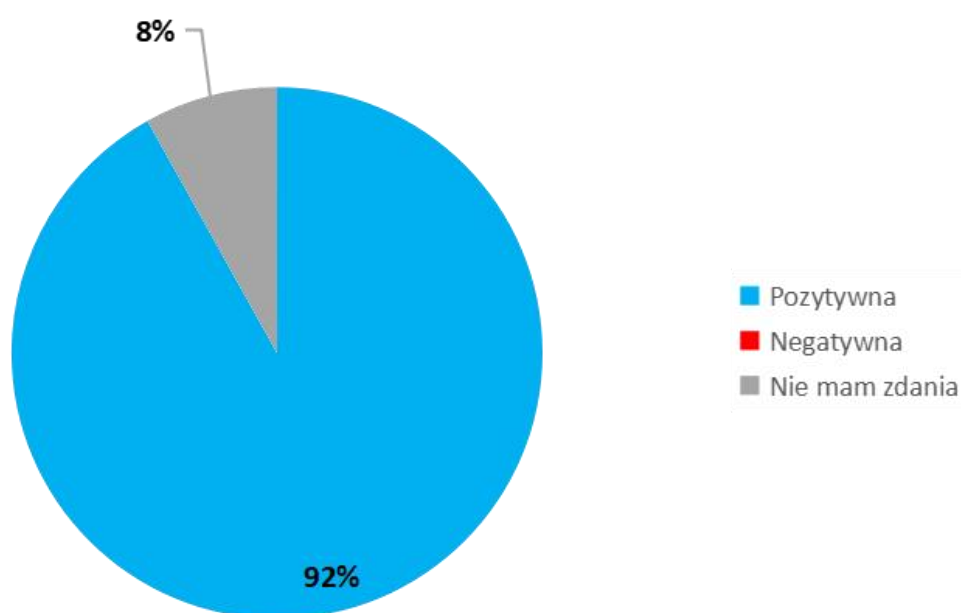
jest ona w znacznym stopniu zabezpieczana przez czulego nauczyciela. Zdecydowanie najrzadziej rodzice wybierali potrzebę autorytetu oraz potrzebę miłości. Potrzeba autorytetu to chęć posiadania osoby, która jest wzorem, pokazuje dziecku jak się zachować w danej sytuacji. Potrzeba miłości mogła zostać wybrana tylko kilka razy ze względu na rozumienie miłości jako silnego uczucia pomiędzy dwiema, lub wieloma osobami. Według opinii rodziców troskliwy nauczyciel raczej nie zaspokaja potrzeby miłości lub jest ona mniej ważna od innych, wyżej wymienionych.

3.6 Czula postawa nauczyciela wobec dziecka w opinii rodziców

W przeprowadzonych badaniach chciałam uzyskać informację ogólną, na temat opinii rodziców odnośnie czulej postawy nauczyciela. Ankietowani mieli do wyboru trzy opcje: opinia pozytywna, negatywna oraz nie mam zdania.

Wyniki zebrałam w formie wykresu kołowego z etykietami w postaci procentów.

Wykres 8. Opinia na temat potrzeby czulej postawy nauczyciela wobec dziecka w opinii rodziców.

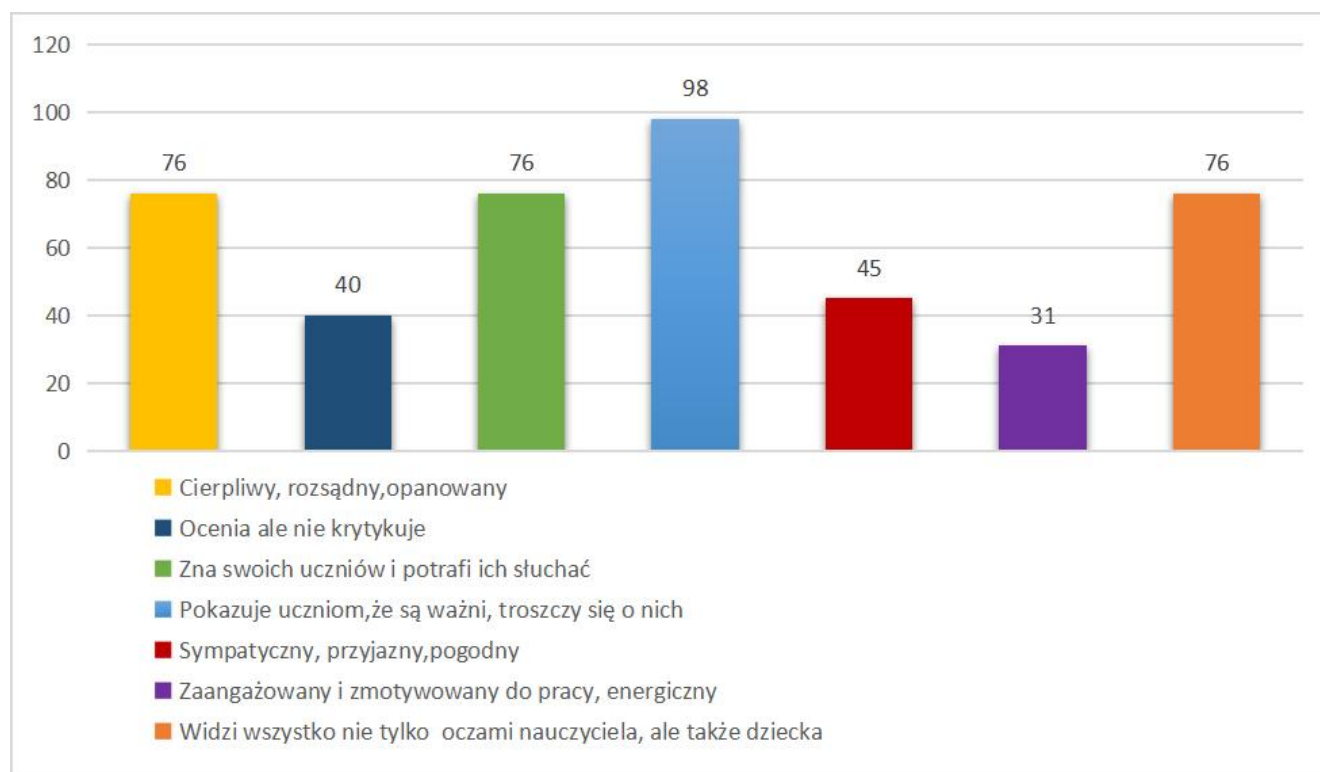

Źródło: Badania własne.

Większość respondentów posiada pozytywną opinię na temat czulej postawy nauczyciela wobec dziecka. Pokazuje to, że rodzicom zależy aby ich dzieci były odpowiednio zaopiekowane. Nikt z ankietowanych nie zaznaczył, że taką postawę ocenia negatywnie. Jedynie 8% ankietowanych nie posiadało zdania na ten temat.

Aby scharakteryzować czulego nauczyciela w moich badaniach wystosowałam prośbę aby rodzice zaznaczyli dowolną ilość opisów, które bezpośrednio kojarzą im się z określeniem „czuły nauczyciel”. Przeanalizowane odpowiedzi zaprezentowałam w postaci wykresu liniowego. Liczby widoczne nad słupkami to oznaczenie ile razy dana odpowiedź została wybrana.

Wykres 9. Charakterystyka czulego nauczyciela według opinii rodziców.

Źródło: Badania własne.

Dla rodziców w największej mierze czuły nauczyciel to ten, który pokazuje uczniom, że są ważni, troszczy się o nich. Ta odpowiedź została wybrana aż 98 razy. Drugie miejsce zajmują aż trzy opisy, które zdobyły równo po 76 zaznaczeń. Według ankietowanych czuły nauczyciel jest też cierpliwy, rozsądny, opanowany, a także zna swoich uczniów i potrafi ich słuchać oraz widzi wszystko nie tylko oczami nauczyciela, ale także ucznia. Mniejszą liczbę głosów zebrały określenia: Sympatyczny, przyjazny, pogodny oraz ocenia ale nie krytykuje. Najmniej razy wybrane zostało stwierdzenie, że czuły nauczyciel jest zaangażowany i zmotywowany do pracy. Wszystkie zebrane dane wskazują, że główną cechą wybraną przez rodziców jest troska. Nie można jednak stwierdzić o jedno głośności pojmowania pojęcia czuły nauczyciel przez grupę rodziców. Podczas analizy odpowiedzi widoczna była różnorodność odpowiedzi.

3.7 Zasadność występowania elementów troski w kontakcie nauczyciela z uczniami w opinii nauczycieli

Troska jest kluczowym elementem pracy pedagogicznej. Oznacza ona dbałość o drugiego człowieka, o jego dobrostan. Dzięki temu możemy zapewnić uczniowi odpowiednie warunki do nauki. Oprócz samego procesu edukacyjnego, ma to też wpływ na rozwój dziecka, ponieważ zapewniamy mu tak potrzebne poczucie bezpieczeństwa.

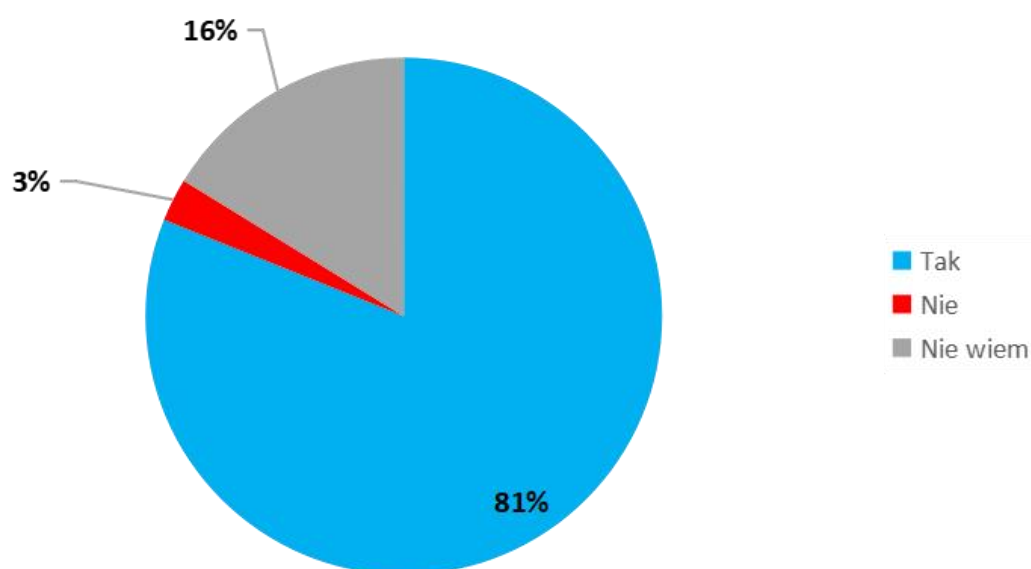
W wywiadzie prowadzonym wśród nauczycieli uzyskałam informacje, że troskliwa postawa wychowawcy wpływa na otwartość, śmiałość, chęć współpracy i ogólne funkcjonowanie dziecka. Te odpowiedzi pojawiły się w każdej rozmowie. Dodatkowo jeden z respondentów uważa, że *„troskliwa relacja z uczniem pozwala na lepszy kontakt. Dziecko chętniej rozmawia z nauczycielem, dzieli się spostrzeżeniami, a nawet powierza mu sekrety. W tym momencie dziecko wie, że może takiej osobie zaufać, że otrzyma wsparcie kiedy będzie tego potrzebowało”*. Od innego pedagoga usłyszałam, że dzięki trosce *„dziecko nie boi się próbować nowych rzeczy, bo wie, że nauczyciel go nie skarci, a pomoże i nakieruje”*. Jedno jak i drugie stwierdzenie pokazuje, że troskliwy nauczyciel może mieć niebywale pozytywny wpływ na dziecko.

3.8 Występowanie elementów empatii w relacji nauczyciel-uczeń w opinii rodziców i nauczycieli

Empatyczna postawa nauczyciela, według niektórych, polega na chęci odbioru informacji emocjonalnych wysyłanych przez ucznia. Empatia traktowana jest też jako kompetencja dzięki której zauważamy to, co przechodzi czy przeżywa drugi człowiek. Jeśli przyjrzymy się zbiorowi kompetencji miękkich to empatia stanowi solidny fundament pozostałych umiejętności.

W kwestionariuszu ankiety rodzice zostali zapytani o występowanie elementów empatii w relacji nauczyciel-uczeń. Dane widoczne są na wykresie poniżej.

Wykres 10. Występowanie elementów empatii w relacji nauczyciel-uczeń w opinii rodziców.

Źródło: Badania własne.

Według danych, znaczna część ankietowanych zauważa występowanie elementów empatii w relacji nauczyciela wychowania przedszkolnego z uczniem. Tylko 3% osób zgłosiło, że nie dostrzega nic takiego w relacji nauczyciela z dzieckiem. Zainteresowanie budzi aż 16 % rodziców, którzy zaznaczyli odpowiedź „Nie wiem”. W dotychczasowej analizie wykresów nie pojawiła się tak duża wartość tej odpowiedzi. Przypuszczam, że może to świadczyć albo o niewiedzy rodziców na temat relacji dziecka z nauczycielem, albo o niezrozumieniu czym są elementy empatii.

Pomimo, że 81% ankietowanych uważa, że w relacji nauczyciela z uczniem można zauważyć elementy empatii, tylko 38 osób udzieliło odpowiedzi w jaki sposób powinna być okazywana. Najczęściej pojawiającym się stwierdzeniem było zrozumienie dziecka i jego problemów. Przytoczone zostały tu różne sytuacje z życia dziecka w wieku przedszkolnym. Jednym z nich było zrozumienie trudnych emocji i braku umiejętności radzenia sobie z nimi. Drugą najczęściej pojawiającą się odpowiedzią było posiadanie przez nauczyciela dobrych intencji w kontakcie z dzieckiem. Przez dobre intencje rodzice rozumieli nie działanie na szkodę dziecka oraz poszanowanie jego zdania i myśli. W kilku kwestionariuszach ankietowani wymienili też szacunek. Najczęściej występował szacunek nauczyciela do ucznia jednak pojawił się też wzajemny szacunek pomiędzy uczniem i nauczycielem. Jest to

pierwszy raz kiedy respondenci wskazali udział dzieci w kształtowaniu relacji. Kolejną odpowiedzią przewijającą się kilkakrotnie wśród wyjaśnień rodziców jest nieposługiwanie się krzykiem, chęć rozmowy, wyjaśnienia dobrych i trudnych zachowań dziecka w łagodny sposób. Elementem empatii jest tu zatem umiejętność panowania nad swoimi emocjami oraz utworzenie bezpiecznej przestrzeni, w której można modelować zachowania dziecka.

Aby usystematyzować charakterystykę empatycznego nauczyciela poprosiłam ankietowanych aby utworzyli hierarchię, w której numerem 1 oznaczano najbardziej typowe cechy takiego wychowawcy. Otrzymane odpowiedzi zostały przeanalizowane i na ich bazie utworzyłam ilustrację obrazującą wyniki uporządkowane od najwyżej umieszczanego określenia aż do najrzadziej wybieranego.

1	Potrafi zrozumieć emocje ucznia oraz jego problemy.
2	Zapewnia poczucie bezpieczeństwa.
3	Darzy ucznia szacunkiem i respektuje jego granice.
4	Ma na celu dobro i szczęście innych.
5	Jest szczery, otwarty, prawdziwy.
6	Dostrzega wewnątrz potencjał dziecka, jego mocne i słabe strony.
7	Pomaga w sytuacjach konfliktowych.
8	Jest aktywnym słuchaczem.
9	Rozwija się, dba o samorozwój.

Ilustracja nr.5 Cechy empatycznego nauczyciela w opinii rodziców.

Źródło: Badania własne.

Jak ukazuje powyższa ilustracja, najbardziej charakterystyczną cechą empatycznego nauczyciela według ankietowanych jest rozumienie emocji oraz problemów ucznia. Potwierdza to wcześniejsze odpowiedzi rodziców na temat występowania elementów empatii w relacji nauczyciela z uczniem. Wskazali oni wtedy, że najważniejszym z nich jest zrozumienie dziecka oraz jego problemów. Drugą cechą, która została doceniona przez respondentów jest zapewnianie poczucia bezpieczeństwa. To również ma swoje odzwierciedlenia we wcześniejszej analizie. W pytaniu jaką potrzebę zabezpiecza troskliwy nauczyciel większość ankietowanych wybrała właśnie tą odnoszącą się do bezpieczeństwa. Można więc wnioskować, że jest to niezwykle ważne dla rodziców. Na trzecim miejscu widnieje darzenie ucznia szacunkiem i respektowanie jego granic. Równie wysoko, na czwartym miejscu wskazano, że empatyczny nauczyciel ma na celu dobro i szczęście innych. Szczerłość, otwartość i prawdziwość znalazło swoje miejsce dopiero na piątym miejscu w hierarchii. Za nimi wytypowano dostrzeganie wewnętrznego potencjału dziecka, jego mocnych i słabych stron. Na siódmym miejscu znajduje się pomoc w sytuacjach konfliktowych. Jedną z najrzadziej wybieranych cech empatycznego nauczyciela, według rodziców, jest aktywne słuchanie. Jest to ciekawy wynik, ponieważ koncentruje się ono [aktywne słuchanie] nie tylko na przekazie samej informacji, ale też na emocjach osoby mówiącej, jej intencjach oraz potrzebach co ma swój bezpośredni związek z empatyczną postawą. Na ostatnim miejscu ankietowani umieścili rozwój i samorozwój nauczyciela co oznacza, że jest to najmniej charakterystyczna cecha empatycznego nauczyciela.

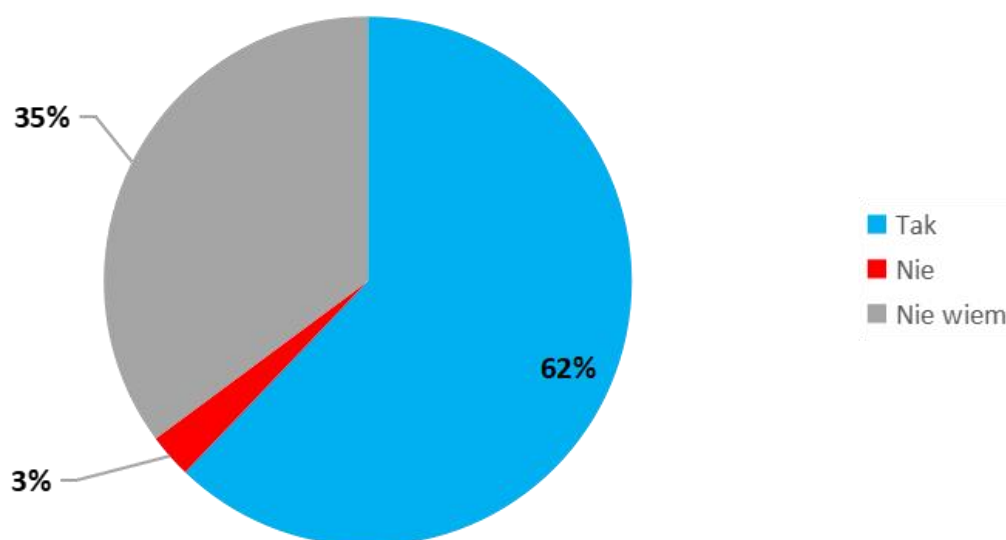
Aby jak najpełniej zobrazować występowanie elementów empatii o swoje zdanie poprosiłam wychowawców, którzy w wywiadzie otrzymali pytanie „W jaki sposób Pan/Pani jako nauczyciel, stosuje w kontakcie z uczniem elementy empatii?”. Opinie nauczycieli są w pewnym stopniu bardzo podobne. Przeważa przekonanie, że aby być empatycznym należy wczuć się w emocje i stan dziecka. Co ciekawe, każdy nauczyciel przyznał, że w zrozumieniu zachowań ucznia pomaga mu postawienie się na jego miejscu, wyobrażenie sobie, że ma się pięć lat, a co za tym idzie zrozumienie przekonań, motywów i reakcji tak młodej osoby. Jeden z respondentów wyraźnie zaznaczył, że „Pewne zachowania podopiecznych dzielę przez trzy. Dziecko w tym wieku nie jest z premedytacją złośliwe, reaguje emocjonalnie, bez wyznaczonych schematów. Ja jako empatyczny nauczyciel powinnam być w takiej sytuacji obok, a nie ponad.”. To pięknie ujęte „stanie obok” pokazuje wsparcie i współodczuwanie pomimo występowania trudnych emocji i zachowań. Dzięki takiej postawie dziecku będzie łatwiej sobie z nimi poradzić bo wie, że ktoś rozumie jego sytuację. Jest to doskonałe podsumowanie tej części analizy.

3.9 Widoczność kształtowania postawy współodczuwania przeżywanych emocji w przedszkolu w opinii rodziców

Człowiek koncentrujący się tylko i wyłącznie na osobistych problemach i myślach nie bierze pod uwagę odczuć drugiej osoby. W takim wypadku nie można mówić o działaniu empatii. Współodczuwanie to zrozumienie co czuje i z czym mierzy się druga osoba, a także utworzenie pewnej bezpiecznej strefy, w której ta osoba może bezpiecznie podzielić się z nami swoimi emocjami.

W badaniach ankietowych przeprowadzonych wśród rodziców zapytałam, czy zauważają kształtowanie postaw współodczuwania przeżywanych emocji w placówce przedszkolnej. Odpowiedzi respondentów zawarłam na wykresie kołowym zamieszczonym poniżej.

Wykres 11. Widoczność kształtowania postawy współodczuwania przeżywanych emocji w placówce przedszkolnej w opinii rodziców.

Źródło: Badania własne.

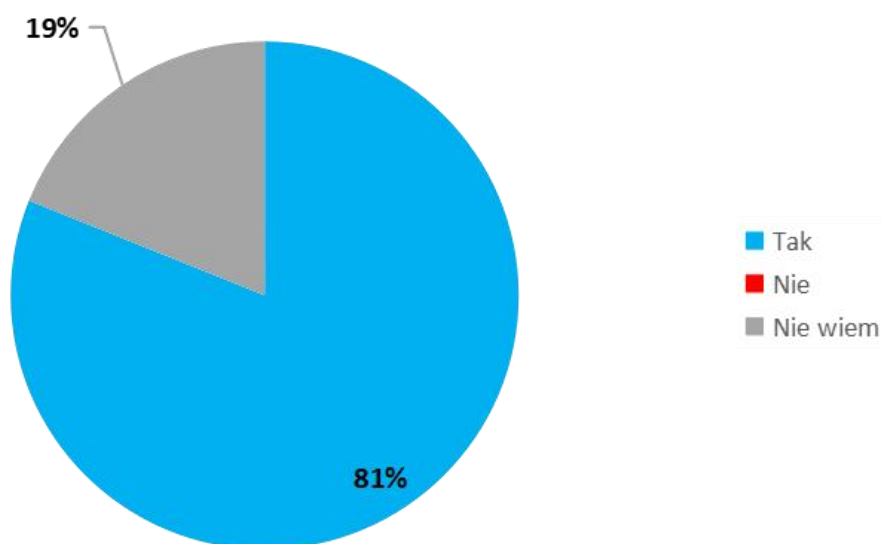
Na podstawie zebranych danych można stwierdzić, że większa część rodziców zauważa kształtowanie postaw współodczuwania emocji w placówce przedszkolnej do której uczęszcza ich dziecko. Pomimo, że aż 62% ankietowanych zaznaczyło odpowiedź „Tak”, uwagę przykuwa aż 35% osób, które udzieliły odpowiedzi „Nie wiem”. Dodatkowo 3%

respondentów uważa, że nie dostrzegło kształtowania takiej postawy w przedszkolu. Analizując te dane można stwierdzić, że temat kształtowania postawy współodczuwania przeżywanych emocji u dzieci uczęszczających do placówki przedszkolnej jest dla rodziców nie do końca jasny lub widoczny.

3.10 Zasadność kształtowania umiejętności odczuwania i przeżywania emocji innych u dzieci w opinii rodzica i nauczyciela

W celu jak najlepszego poznania zasadności kształtowania umiejętności odczuwania i przeżywania emocji innych poprosiłam ankietowanych o podzielenie się swoimi spostrzeżeniami. Ich odpowiedzi zostały zawarte na wykresie kołowym.

Wykres 12. Zasadność kształtowania u dzieci umiejętności odczuwania i przeżywania emocji innych osób w opinii rodziców.

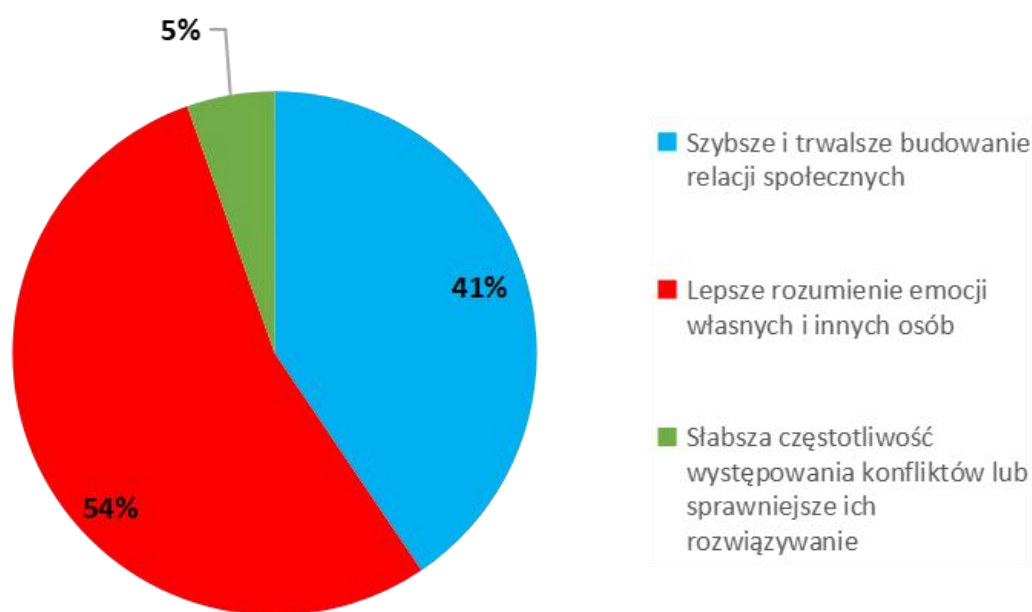

Źródło: Badania własne.

Analizując dane, znaczna część ankietowanych popiera zasadność kształtowania u dzieci umiejętności odczuwania i przeżywania emocji innych osób. Jest to stosunkowo wysoki wynik, ponieważ stanowi aż 81% wszystkich badanych. Na 111 respondentów biorących udział w badaniu żadna osoba nie zaznaczyła odpowiedzi „Nie”. Na tej podstawie wnioskuję, że dla większości rodziców kwestia kształtowania takowego elementu wchodzącego w skład empatii jest ważna. Na wykresie można zauważyć też, że 19% osób nie wie czy istnieje zasadność kształtowania u dzieci w wieku przedszkolnym tych umiejętności.

Rodzice, którzy potwierdzili zasadność kształtowania u dzieci zdolności do odczuwania i przeżywania emocji innych osób zostali poproszeni o wskazanie celu takowego kształcenia. Wyniki zaobserwować można na poniższym wykresie.

Wykres 13. Cele kształtowania u dzieci umiejętności odczuwania i przeżywania emocji innych osób w opinii rodziców.

Źródło: Badania własne.

Według większej części ankietowanych nadrzędnym celem kształtowania u dzieci umiejętności odczuwania i przeżywania emocji innych osób jest lepsze rozumienie emocji własnych i innych. Ten wariant wybrało 54% rodziców. Niewiele mniej badanych, bo aż 41%, wybrało inny cel, którym jest szybsze i trwalsze budowanie relacji społecznych. Są to dwa niepodważalnie ważne efekty posiadania umiejętności zawierających elementy empatii. Tylko 5% respondentów uważa, że posiadanie takich zdolności pomaga w ograniczeniu występowania konfliktów i sprawia, że dzieci łatwiej je rozwiązują. Jest to odpowiedź wybierana zdecydowanie najrzadziej.

Według informacji zebranych podczas wywiadów z wychowawcami przedszkolnymi uzyskałam odpowiedź, iż istnieje zasadność kształtowania umiejętności odczuwania i przeżywania emocji drugiej osoby u dzieci. Nauczyciele stawiają w tej sytuacji na uświadomienie dziecka, że „każdy z nas jest inny, a co za tym idzie, każdy na swój sposób odbiera, odczuwa, reaguje na tą samą sytuację”. Respondenci zaznaczają, że w wieku pięciu lat dziecko wciąż ma dość egocentryczne myślenie, które powoduje, że „na miarę swoich

możliwości może spróbować i starać się zrozumieć drugą osobę”. Może być to niełatwe w tym wieku, jednak nauczyciele dostrzegają tutaj też swoją rolę, jaką jest pomoc w zrozumieniu, objaśnieniu emocji czy odczuć innej osoby, podanie przykładu, który ułatwi dziecku poznanie i uświadomienie sobie co ktoś czuje. Oprócz takiej formy wsparcia, nauczyciele wymieniają mnóstwo sposobów kształtowania tej umiejętności, jakimi są:

- odpowiedni przykład,
- zajęcia skierowane na kształtowanie kompetencji emocjonalno-społecznych,
- odgrywanie scenek,
- opowiadania,
- bajki,
- wiersze,
- karty emocji,
- gry skierowane na problematykę emocji innych.

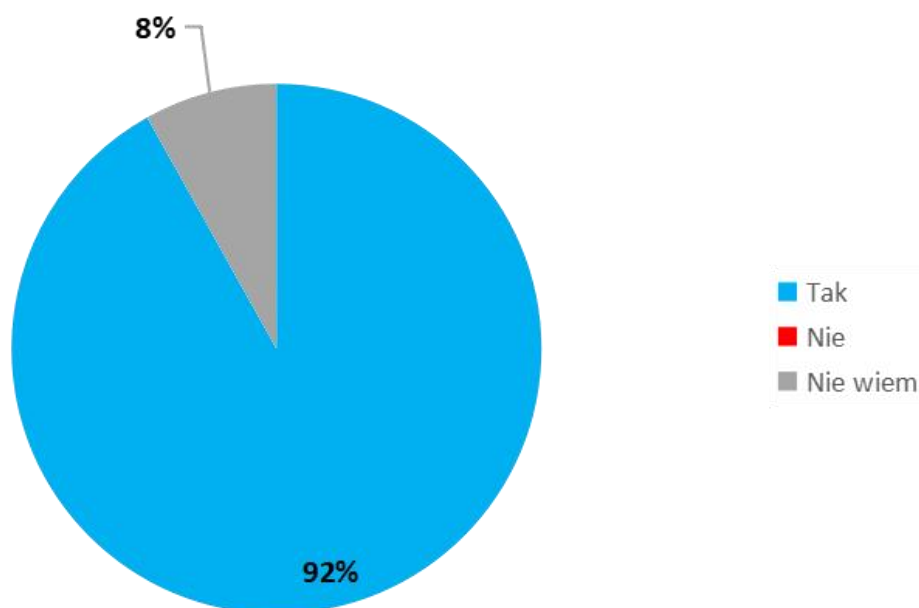
Dziecko, które nie do końca rozumie swoje własne emocje i ich następstwa może mieć znaczny problem w zrozumieniu odczuć innych. Wszystkie przykłady podane powyżej mogą pozytywnie wpłynąć na rozwój wiedzy młodego człowieka w tym temacie. Obecnie wiele książek, bajek czy wierszy dla dzieci podejmuje się wytłumaczenia nawet najcięższych do przekazania treści. Książki dedykowane emocjom to dla przykładu seria „Uczucia Gucia.” lub „Przygody Fenka.Empatia.”. Wszystkie dedykowane są właśnie dla dzieci w wieku przedszkolnym aby uczyć odbiorców rozpoznawania i radzenia sobie z emocjami, a także, określania jak ktoś się czuje.

3.11 Zasadność kształtowania empatycznej postawy w środowisku przedszkolnym i rodzinnym w opinii rodziców i nauczycieli

Postawa empatyczna to zdolność dostrzegania myśli, emocji i odczuć drugiego człowieka. Umiejętność przyjęcia takiej postawy pozwala na skuteczniejszą komunikację, zrozumienie sytuacji i doświadczeń innej osoby. Świadczy też o dojrzałości emocjonalnej. Nie znaczy to jednak, że mogą wykształcić ją tylko dorośli. Kształtowanie postaw empatycznych dotyczy również dzieci.

Posiadając widzę na temat istoty rozwijania zachowania empatycznego zebrałam odpowiedzi rodziców na temat zasadności kształtowania postaw empatycznych w środowisku przedszkolnym. Otrzymane odpowiedzi zostały zebrane i podsumowane na poniższym wykresie.

Wykres 14. Zasadność kształtowania empatycznej postawy w środowisku przedszkolnym w opinii rodziców.

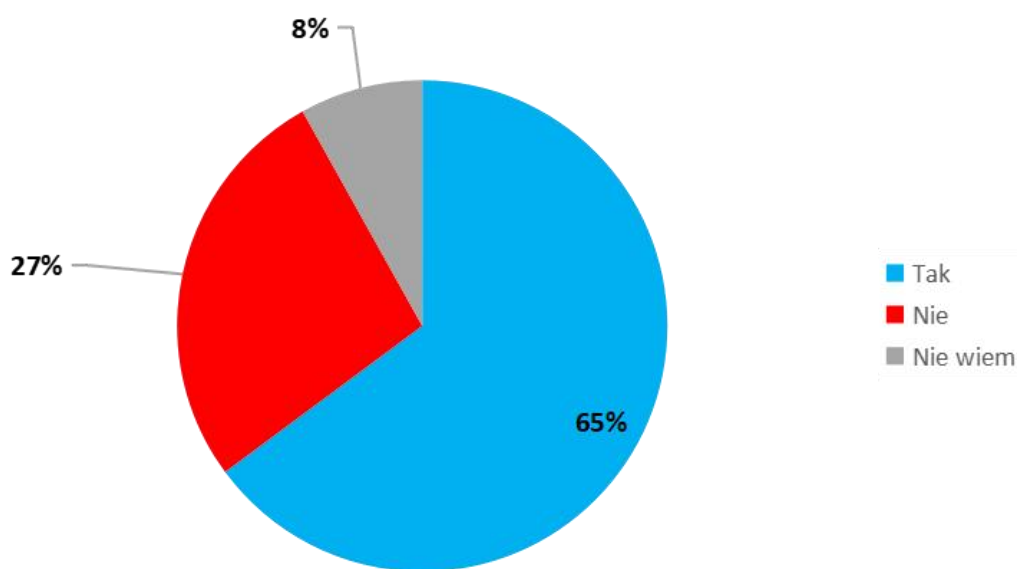
Źródło: Badania własne.

Analizując powyższe dane można jasno stwierdzić, że znaczna większość rodziców popiera zasadność kształtowania empatycznej postawy w środowisku przedszkolnym. Nikt z ankietowanych nie wyraził opinii negatywnej na temat tej zasadności. Jedynie 8% wszystkich badanych zaznaczyło odpowiedź „Nie wiem”. Oznacza to, że 102 osoby ze 111 ankietowanych chciałoby aby w placówce przedszkolnej rozwijano u dzieci postawę empatyczną. Wynik ten jest zdecydowanie wysoki co świadczy o zrozumieniu istoty takich postaw.

Wszystkie badane osoby, które zaznaczyły odpowiedź „Tak” zostały poproszone o uzasadnienie swojej odpowiedzi. Z wspomnianych wcześniej 102 osób odpowiedzi udzieliło zaledwie 46, z czego 25 odpowiedzi dotyczyło rozumienia przez dziecko emocji swoich i innych oraz umiejętności radzenia sobie z nimi. Mniejszą część stanowiły wyjaśnienia, że empatyczna postawa pomaga dzieciom w nawiązywaniu i utrzymywaniu znajomości w grupie. Kilka osób wskazało też, że ma to wpływ na zmniejszenie ilości konfliktów w grupie przedszkolnej. Dwóch respondentów uznało, że taka postawa pomaga dzieciom być dobrym człowiekiem i dbać o siebie i innych. Jest to niezwykle ciekawa refleksja i pomyślny punkt widzenia.

Kolejną informacją, którą starałam się uzyskać była opinia rodziców na temat zasadności kształtowania empatycznej postawy w środowisku rodzinnym. Wszystkie odpowiedzi ankietowanych zostały przeze mnie przeanalizowane. Można je porównać za pomocą wykresu znajdującego się na następnej stronie.

Wykres 15. Zasadność kształtowania empatycznej postawy w środowisku rodzinnym w opinii rodziców.

Źródło: Badania własne.

Dane zebrane wśród ankietowanych prezentują się nieco inaczej niż przy pytaniu o zasadność kształcenia postaw empatycznych w środowisku przedszkolnym. Na tym wykresie pojawia się informacja, że 65 % osób widzi zasadność rozwijania takiej postawy. Jest to ponad połowa ankietowanych więc można stwierdzić, że większości rodziców zależy aby w środowisku rodzinnym dziecko mogło realizować i kształtować empatię. Martwiącym jest jedynie fakt, że aż 27% respondentów nie dostrzega takiej potrzeby. Kształtowanie postaw u dzieci nie odbywa się tylko i wyłącznie w środowisku szkolnym. Za rozwój empatii u dzieci odpowiedzialni są jednocześnie wychowawcy jak również rodzice, którzy są autorytetem dziecka i czerpie ono od nich wiedzę oraz naśladuje ich zachowania.

Dane uzyskane od badanej grupy nauczycieli podzielę na dwie części; jedną, dotyczącą kształtowania empatycznej postawy w środowisku przedszkolnym oraz drugą, odnoszącą się do środowiska rodzinnego.

Analizując potrzebę kształtowania empatycznej postawy w środowisku przedszkolnym mogę stwierdzić, że wszyscy respondenci wykazywali mocne poparcie aby

takie zachowanie było w placówce rozwijane. Odpowiedzi, które otrzymałam zaraz po zadaniu pytania to między innymi „*Jak najbardziej zasadne.*”, „*Moja opinia jest taka, że to powinno być na porządku dziennym.*”. Uzasadniając swoje odpowiedzi jeden z nauczycieli wskazał wielką rolę kształtowania empatycznej postawy ze względu na jej rzutowanie na przyszłe pokolenie dzieci. Kontynuując wypowiedź tego samego pedagoga „*Dzieci bez empatii nie będą w stanie poprawnie funkcjonować na świecie. Społeczeństwo stanie się zimne i samolubne.*”. Można zatem zastanowić się jakie działania powinny zostać podjęte aby tak się nie stało. Tutaj z wyjaśnieniem przychodzi kolejny wychowawca, który mówi „*Im wcześniej będziemy kształtować postawę empatyczną u dzieci, tym większą mamy pewność, że dziecko wyrośnie na wrażliwego, współodczuwającego człowieka, potrafiącego nawiązywać dobre relacje społeczne, dobrze funkcjonującego wśród ludzi.*”. Obydwie odpowiedzi odnoszą się do przyszłości. Pokazuje to jak długofalowy efekt ma kształtowanie postaw u dzieci.

Pytając o zasadność kształcenia postawy empatycznej w środowisku rodzinnym spotkałam się z tak samo silnym poparciem. Nauczyciele odpowiadali „*Środowisko rodzinne powinno spójnie przeplatać się z tym przedszkolnym. Jeśli jedno będzie kształciło postawę empatyczną, a drugie nie, to istnieje ryzyko, że nie zostanie ona w pełni ukształtowana lub, co gorsza, w ogóle nie będzie występować.*”. Inny respondent zauważył, że środowisko przedszkolne może wspierać w kształtowaniu empatycznej postawy ale „*od wpajania postaw i wychowywania są rodzice. Jeśli oni swoim przykładem nie pokażą dzieciom co to znaczy być empatycznym to ciężiej będzie nauczyć tego dziecko.*” Odpowiadając na pytanie, istnieje ogromna zasadność takiego kształcenia.”.

Podsumowując obydwa aspekty można dojść do konkluzji, że według nauczycieli istnieje niepodważalna zasadność kształtowania empatycznej postawy zarówno w środowisku przedszkolnym, jak i w rodzinnym. Analizując wypowiedzi, widać szczególny nacisk rozwijania tej umiejętności w środowisku rodzinnym. Jest ono pierwszym, naturalnym i najważniejszym otoczeniem, z którego dziecko chłonie normy, wartości, sposoby funkcjonowania w społeczeństwie oraz modele zachowań. Wyposażony we właściwą wiedzę i umiejętności dziecko może rozwijać nabyte wartości w placówce przedszkolnej.

3.12 Istota odszukania motywacji i przekonań innej osoby w kształtowaniu empatii u dzieci w opinii nauczycieli

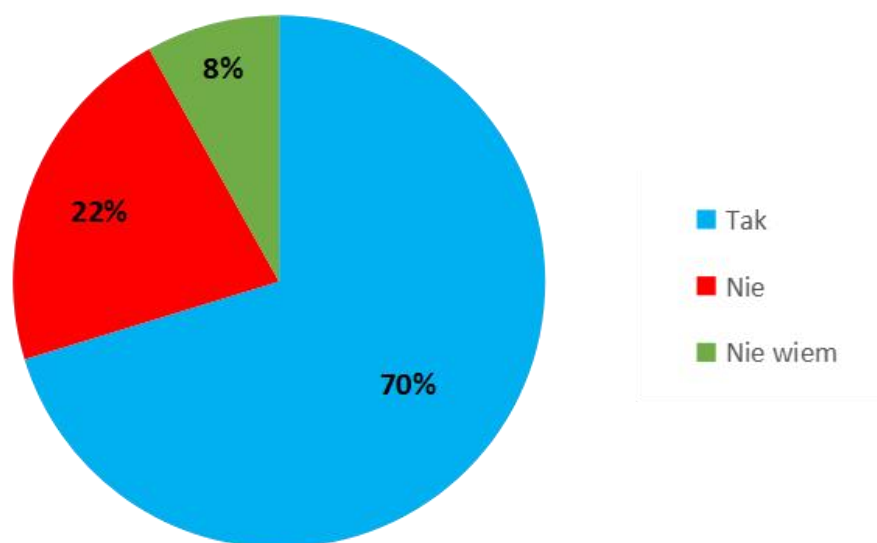
Problem zawarty w tym podrozdziale wymagał od nauczycieli chwili zastanowienia. Jedna z badanych osób odpowiedziała „*Ciekawe pytanie. Nie wiem. Nie potrafię odpowiedzieć na to pytanie.*”. Pozostałe osoby stwierdziły, że branie pod uwagę motywacji i przekonań drugiej osoby ma zasadnicze znaczenie w kształtowaniu empatii. Uzasadnienie jednej z nich brzmiało: „Współodczuwamy, kiedy dobrze rozumiemy drugą osobę, jej emocje, to co w życiu przeszła i przechodzi. Nie każdy z nas od początku swojego życia miał równe szanse. Kształtując empatię powinniśmy skupić się na jak najlepszym czytaniu z drugiego człowieka.”. Kolejnym uzasadnieniem było stwierdzenie, że „bez tych czynników nie można mówić o kształtowaniu empatii. Dzieci powinny nauczyć się, że za słowami stoją różne emocje, odczucia, myśli, motywacje i przekonania.” Można zatem wnioskować, że dla większości nauczycieli istnieje zasadność odszukiwania motywacji i przekonań innej osoby w kształtowaniu empatii u dzieci.

3.13 Występowanie zjawiska uwrażliwiania dzieci na drugiego człowieka w postaci uważnego słuchania w opinii rodziców i nauczycieli

Uważne słuchanie to umiejętność nie tylko przyswajania treści ale i rozumienia emocji i intencji osoby mówiącej. Inną nazwą dla takiej umiejętności może być słuchanie empatyczne. Angażuje ono naszą uwagę, odczucia i myśli aby jak najlepiej zrozumieć drugiego człowieka. Można więc stwierdzić, że słuchacz empatyczny nie wyłącznie pojmuje treść, ale i człowieka, który ją wypowiada.

Za sprawą badań wśród grupy rodziców uzyskałam opinie dotyczącą ich wiedzy na temat występowania kształtowania umiejętności uważnego słuchania drugiej osoby u dzieci. Respondenci mieli do wyboru trzy odpowiedzi: tak, nie oraz nie wiem. Zgromadzone odpowiedzi zostały zobrazowane na wykresie kołowym.

Wykres 16. Występowanie kształtowania umiejętności uważnego słuchania drugiej osoby wśród dzieci w przedszkolu w opinii rodziców.

Źródło: Badania własne.

Analizując zebrane odpowiedzi, 70% ankietowanych potwierdza, że ich dzieci są uwrażliwiane na drugiego człowieka w postaci uważnego słuchania. Jest to stosunkowo pozytywny wynik. Kontynuując opracowanie danych należy przyjrzeć się części wykresu oznaczonej kolorem czerwonym. Wynika z niego, że ponad jedna piąta wszystkich badanych nie potwierdza występowania kształtowania umiejętności uważnego słuchania u swoich dzieci. Może to wynikać nie tylko z faktu, że taki rodzaj słuchania nie jest rozwijany, ale też z niezrozumienia przez rodziców czym tak naprawdę ono jest.

Zdaniem badanych nauczycieli umiejętność uważnego słuchania jest tak samo istotna jak ta, dotycząca współodczuwania. Jeden z respondentów uważa, że „jest to bardzo ważna umiejętność i najlepiej kształtować ją od najmłodszych lat”. We wszystkich wypowiedziach wychowawców powtarza się stwierdzenie, że uważne słuchanie nie polega tylko na przyswajaniu treści, ale i na zrozumieniu odbiorcy i tego „co kryje komunikat”. Badana grupa podała po kilka przykładów w jaki sposób można kształtować ta umiejętność. Pojawiło się czytanie literatury fachowej, wierszy oraz bajek. Jednak były to źródła dodatkowe. Każdy z nauczycieli jako główny sposób kształtowania uważnego słuchania podał dawanie dzieciom przykładu, poprzez stosowanie tej metody we wzajemnym kontakcie. Jedną z badanych osób

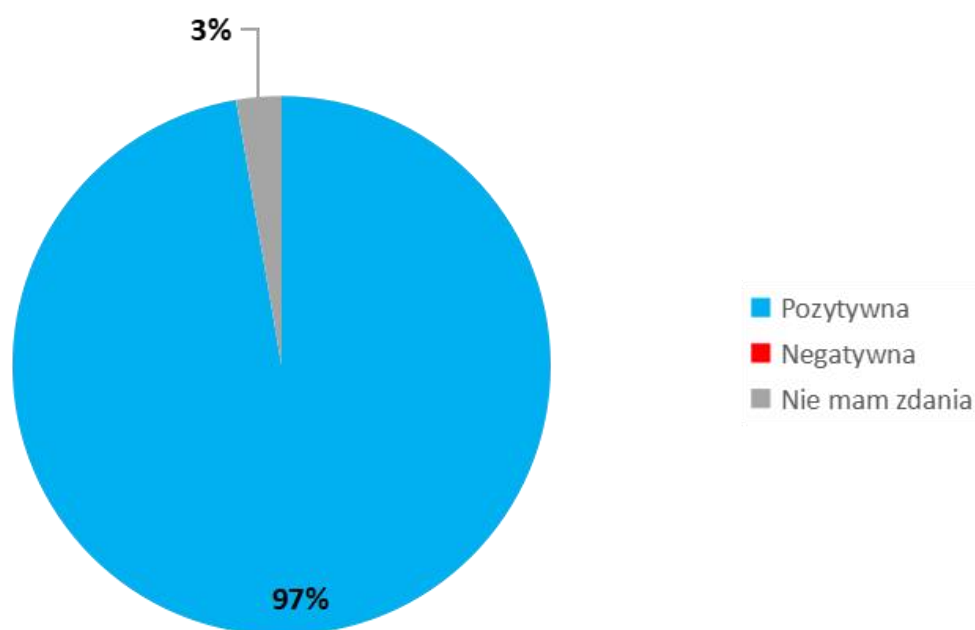
podsumowała to w następujący sposób: *„Warto znaleźć w przedszkolu chociaż chwilę dla każdego dziecka, gdy chce nam coś powiedzieć, poświęcić mu uwagę, choć odrobinę, pokazać, że jego sprawy i ono samo jest dla nas ważne. Kiedy mówi, dawajmy mu sygnały werbalne i niewerbalne, że słyszymy i rozumiemy jego sprawę czy problem. Bez moralizowania.. Dziecko, nawet nieświadomie, wyniesie z tego dobrą praktykę.”*. Wychowawcy zaznaczają niebagatelny wpływ kształtowania umiejętności uważnego słuchania w kontekście uwrażliwiania dziecka na drugiego człowieka. Uważają, że dzięki rozwijaniu tej zdolności, dziecko staje się wrażliwe na potrzeby innych, empatyczne, wie jak zachować się w danej sytuacji, nie jest bierne. Według respondentów uważne słuchanie uczy szacunku do drugiego człowieka oraz zwiększa zaufanie pomiędzy nadawcą a odbiorcą komunikatu.

Na podstawie zebranych danych można jednoznacznie stwierdzić, że nauczyciele dostrzegają istotę kształcenia u dzieci uważnego słuchania. Oprócz samego zauważenia znaczenia rozwijania tej zdolności, uważają, że oni, jako wychowawcy powinni inspirować swoich podopiecznych poprzez dawanie im właściwego przykładu. Świadczy to o wielkiej refleksyjności nauczyciela ale też o świadomości swojej roli w procesie dydaktyczno-wychowawczym.

3.14 Empatyczna postawa nauczyciela wobec dziecka w opinii rodziców

Chcąc poznać zdanie rodziców na temat empatycznej postawy nauczyciela wobec dzieci, postawiłam przed nimi pytanie otwarte, które miało na celu wskazanie, czy ich odbiór jest raczej pozytywny czy negatywny. Do wyboru była także opcja „Nie mam zdania”. Każdy z ankietowanych udzielił odpowiedzi na to pytanie. Zostały one zaprezentowane na wykresie poniżej.

Wykres 17. Stosunek do empatycznej postawy nauczyciela wobec dziecka w opinii rodziców.

Źródło: Badania własne.

Z zebranych danych wynika, że prawie wszyscy badani mają pozytywną opinię na temat empatycznej postawy nauczyciela wobec dziecka. Jedynie 4 osoby nie wyraziły ani pozytywnego, ani negatywnego stosunku do podanego stwierdzenia. Co więcej, żaden z ankietowanych nie zaznaczył negatywnego odczucia dotyczącego empatycznej postawy wychowawcy. Pozwala to na sformułowanie wniosku, że rodzice dobrze odbierają taką postawę wychowawcy i nie mają co do niej żadnych obiekcji.

3.15 Rozumienie pojęcia czułości przez dzieci w wieku przedszkolnym

W zrozumieniu pojmowania przez dzieci pojęcia czułości pomogły mi dwie techniki. Jedną z nich była technika rysunku projekcyjnego. Dzieci w grupach pięcioosobowych miały za zadanie narysować to, czym jest dla nich czułość. W trakcie badania nie tłumaczyłam ani nie sugerowałam dzieciom co to jest oraz z czym może się kojarzyć. Wszelkie próby uzyskania informacji komentowane były tak aby dziecko zmotywować do własnych przemyśleń lub poszukiwań. Pozwoliło to na uzyskanie prac, które całkowicie przedstawiają sposób myślenia dzieci na temat czułości. Każdy wytwór został przez dziecko omówiony albo podczas rysunku albo na końcu, po wykonaniu zadania. Dzięki temu jeszcze trafniej można je zanalizować.

Można wyróżnić trzy kategorie, które pozwoliły zaklasyfikować prace plastyczne na te skupiające się na rodzinie, zwierzętach oraz znakach lub przedmiotach. Najwięcej dzieł odnosiło się do członków rodziny. Według zebranych informacji 4 rysunki dotyczyły kontaktu z mamą a 3 z tatą. Poniżej prezentuje się jedna z zebranych prac. Autorką jest pięcioletnia Zosia, dla której czułość to jej mama. Dziewczynka rysowała bardzo starannie i z wielką dbałością o szczegóły. Kolorystyka jest zrównoważona pomiędzy ciepłymi oraz zimnymi barwami. Podczas trwania badania często uśmiechała się patrząc na kartkę papieru.

Rysunek nr 1: Zosia lat 5, „Mama”

Źródło: Badania własne.

Kolejnym rysunkiem jest praca plastyczna pięcioletniego Karola dla którego czułość jest wtedy, kiedy tata go rozbawia. Kolorystyka rysunku utrzymuje się w ciepłych tonach. Podczas rysowania chłopiec przyznał, że bardzo lubi gdy jego tata się śmieje, ponieważ jest wtedy szczęśliwy. Pomimo tak młodego wieku można zauważyć, że dziecko tłumacząc w ten sposób swój rysunek przejawia troskę aby jego ukochana osoba nie była smutna.

Rysunek nr 2: Karol lat 5, „Uśmiech taty”.

Źródło: Badania własne.

Następny rysunek również odnosi się do postaci rodzica, jednak pokazuje on sytuację kiedy córka zbiera kwiaty znajdujące się na łące obok ich domu i wręcza je mamie. Jest to rysunek pięcioletniej Gabrysi, która umieściła na nim siebie i swoją mamę. Dziewczynka postawiła na zimną kolorystykę ze względu na to, że jej mama lubi kolor niebieski i zielony. Podczas rysowania Gabrysia wytłumaczyła dlaczego rysuje akurat tą sytuację. Z jej słów wynika, że czułość to dla niej miłe rzeczy, które robi się dla osoby, którą się kocha.

Rysunek nr 3: Gabryśia lat 5, „Zrywanie kwiatów”.

Źródło: Badania własne..

Ostatnim analizowanym rysunkiem, który zawiera się w kategorii rodzica, jest praca pięcioletniego Dawida, dla którego czułość to moment kiedy mama głaszcze go wieczorem do snu. Na obrazku zauważyć można dziecko leżące w swoim łóżku, a nad nim mamę, która ręką usypia swojego syna. Chłopiec podczas procesu tworzenia był cichy i bardzo skupiony, malował mocno przyciskając kredką o kartkę. Widać było, że zależało mu na jak najlepszym wykonaniu pracy. Kiedy skończył, z jego zachowania odczytać można było, że jest zadowolony ze swojej pracy. Podczas prezentacji rysunku opowiadał o nim z wielką pasją.

Rysunek nr 4: Dawid lat 5, „Głaskanie do snu”.

Źródło: Badania własne.

Znalazły się tu też dwa obrazki, które wykonały pięcioletnie dziewczynki. Pierwszy obrazek wykonała Hania. Na obrazku znajduje się jej pies, którego niedawno adoptowała razem ze swoją rodziną. Kolorystyka wybrana przez dziewczynkę reprezentuje ciepłe barwy. Podczas końcowej prezentacji Hania uznała, że czułość jest dla niej wtedy kiedy mocno przytula swojego puszystego psa, kiedy się nim opiekuje i kiedy się z nim bawi.

Rysunek nr 5: Hania lat 5, „Puszysty pies”

Źródło: Badania własne.

Drugi rysunek wykonała Julia, która rysowanie rozpoczęła od swojego kota. Następnie pojawiła się ręka, która go głaszcze. Na samym końcu dziewczyna narysowała dywanik w kształcie serca. Kolorystyka jest praktycznie w całości utrzymana w ciepłych barwach. Jedynie zabawka kota-rybka została pokolorowana na niebiesko. Dziewczynce rysowanie tej pracy sprawiało dużo radości. Swoje rozumienie czułości przedstawiła dopiero kiedy skończyła pracę. Dla Julii czułość reprezentowana jest przez opiekowanie się jej kotem.

Rysunek nr 6: Julia lat 5, „Opieka nad kotem”.

Źródło: Badania własne.

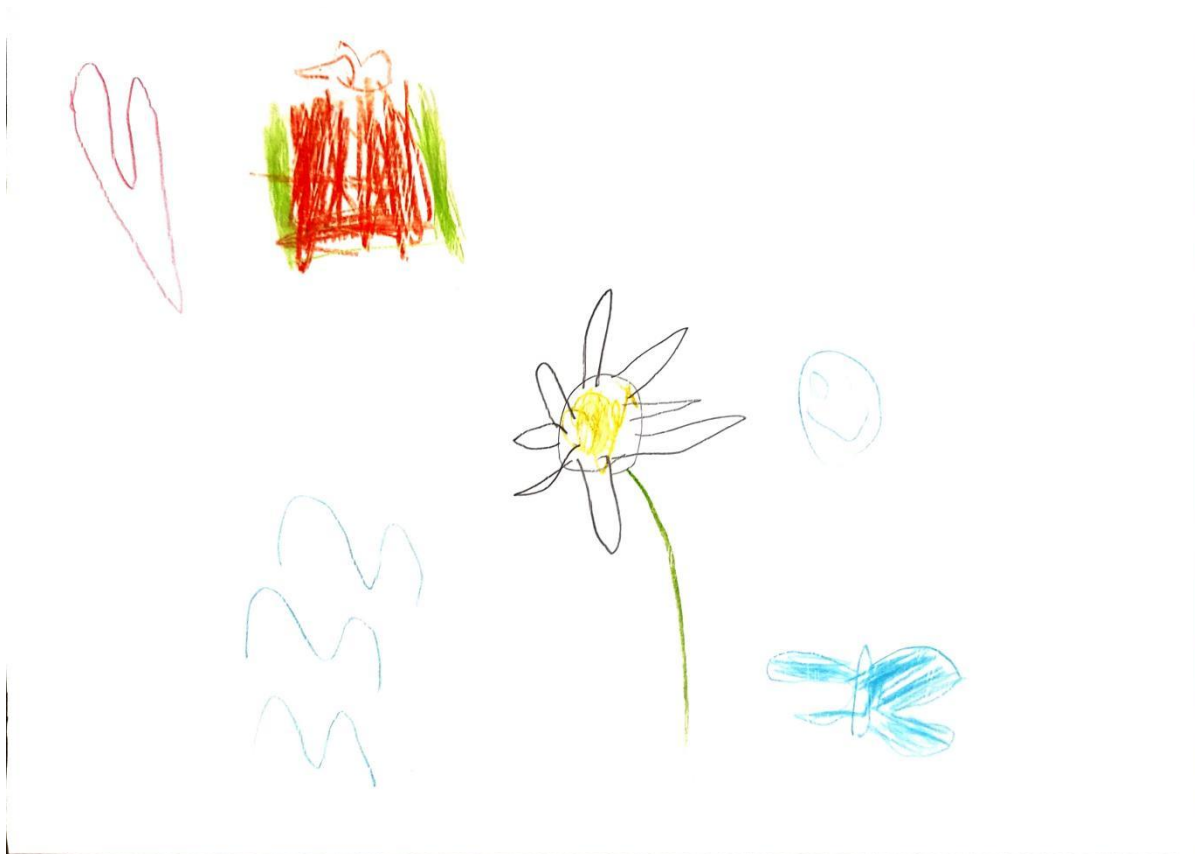
Ostatnia kategorią, która znalazła się w analizie wytworów dzieci to ta odnosząca się do znaków i przedmiotów. Większość prac w tej grupie została zaopatrzona w graficzne znaki serc. Pierwszy rysunek należy do pięcioletniego Wojtka, który podczas rysowania swojej pracy plastycznej tłumaczył, że czułość to dla niego „dużo miłości”. Rysunek, który utworzył, zdecydowanie obrazuje jego słowa. Podczas końcowej prezentacji, każde serce, które narysował zadedykował jednemu członkowi rodziny.

Rysunek nr 7: Wojtek lat 5, „Dużo miłości”.

Źródło: Badania własne.

Drugą pracą jest rysunek pięcioletniej Izy. Dziewczynka na początku miała trudność w zrozumieniu zagadnienia. Po chwili zaczęła jednak rysować. Najpierw na kartce pojawił się kwiat usytuowany w centrum. Następnie dziewczynka przerwała rysowanie. Po pewnym czasie udało jej się dorysować motylka. W połowie pracy poprosiła o powtórzenie słowa, które było tematem jaki mieli podjąć. Wtedy pojawiło się serce oraz obok serca koc w arbuzy. Na końcu na kartce zostały dodane morskie fale oraz uśmiech. Iza podczas prezentacji pracy odpowiedziała, że czułość to dla niej kwiaty, motyle, serce, ulubiony koc w arbuzy i fale morza. Zagłębiając się z rozmową okazało się, że dziewczynka bardzo lubi wymienione rzeczy i sprawiają jej one radość stąd uśmiech.

Rysunek nr 8: Iza lat 5, „Koc w arbuzy, fale i kwiaty”.

Źródło: Badania własne.

Pracą zamykającą analizę rysunków, którą nieprzypadkowo zostawiłam na koniec jest ta pięcioletniego Frania, która przedstawia niezwykle kolorowe serce. Chłopiec bardzo starał się i angażował w tworzenie tego dzieła. Jego wytłumaczenie pojęcia czułości jest niespotykane mądre i wartościowe. Franiu mówił: „Czułość to serce, które się uśmiecha do innych”. Jest to sentencja, która zostanie w mojej pamięci ze względu na swoją prostotę i złożoność jednocześnie.

Rysunek nr 9: Franciszek lat 5, „Serce, które się uśmiecha”.

Źródło: Badania własne.

Następnym badaniem, które pozwoliło uzupełnić zobrazowanie rozumienia pojęcia czułości przez dzieci w wieku przedszkolnym był wywiad grupowy. Został on przeprowadzony na klasie składającej się z dwudziestu uczniów. Wszystkie dzieci brały aktywny udział w odpowiadaniu na zadane pytania. Pierwsze z nich brzmiało „Co to jest czułość?”. Na informację zwrotną nie trzeba było czekać ani chwili, ponieważ uczniowie od razu wymienili następujące skojarzenia:

- przytulanie,
- głaskanie,
- chodzenie za rękę,
- przybijanie piątki.

Z odpowiedzi, które zostały przez dzieci wypowiedziane wynika, że pierwsze skojarzenie ze słowem czułość ma swoje odniesienie w kontakcie fizycznym. Kiedy pomysły zaczęły się powtarzać powstała cisza, która pozwoliła respondentom na głębsze zastanowienie. Po chwili skupienia zaczęły pojawiać się odpowiedzi, że czułość to miłość, serce, dbanie o to żeby komuś było miło, uśmiechanie się, miłe słowa. Została ona także zdefiniowana przez

pięcioletnią Maję w następujący sposób „czułość jest jak mama nie chce żebym jadła dużo lodów ale i tak mi kupuje bo ja lubię”. Opisane okoliczności obrazują sytuację, kiedy rodzic, pomimo swoich wątpliwości, chce dziecku sprawić radość poprzez kupienie mu tego co sprawi, że będzie zadowolone. W tej wypowiedzi widać troskę o dziecko, o jego stan zdrowia, ale także o chęć uszczęśliwienia go. Jest to informacja zwrotna, która pokazuje, że pomimo mniejszego zasobu słów niż ten, którym dysponują osoby dorosłe, dzieci posiadają ogromne zrozumienie badanego tematu. Przełożenie go na formę sytuacyjną pozwala najmłodszym pokonać trud związany z ograniczoną pulą wyrazów.

3.16 Rozumienie pojęcia empatii przez dzieci w wieku przedszkolnym

Dzieci w wieku przedszkolnym są niezwykle ciekawe świata. Oznacza to, że natychmiast przyswajają nową wiedzę oraz nieznane im pojęcia. Grupa charakteryzująca się taką ciekawością poznawczą chętnie rozmawia i wypowiada się nawet na tematy nie do końca dla niej jasne. Jest to wielka zaleta prowadzenia badań, w których udział biorą dzieci.

Rozumienie pojęcia empatii przez pięcioletnich respondentów znacznie różni się od definicji jaką przytoczyliby dorośli. Dla przedszkolaków empatia to stan kiedy jesteśmy podekscytowani podczas rozmowy z drugim człowiekiem, kiedy ktoś jest miły, kiedy się kogoś kocha, oraz kiedy „lubi się pomagać kolegom i koleżankom”. Te odpowiedzi padły stosunkowo szybko więc można stwierdzić, że były to bezpośrednie skojarzenia dzieci. Skupienie się na poszczególnych myślach uczniów pozwala w większości stwierdzić zrozumienie przez nich tematu. Empatia w znacznym stopniu warunkuje przebieg dialogów pomiędzy ludźmi, usprawnia je i zapewnia prawidłowy charakter. Przykład podekscytowania podczas rozmowy z drugim człowiekiem można w pewien sposób skojarzyć z dialogiem empatycznym, ze względu na intencje skierowane na radość z interakcji z kolegą lub koleżanką, a nie skupienie uwagi na własnej osobie. Połączenie empatii z miłością jest ciekawym, i w mojej ocenie trafnym spostrzeżeniem. Miłość to zbiór rozmaitych stanów, emocji, symboli i postaw. Empatia to z jednej strony emocja, a z drugiej postawa. Niezależnie od klasyfikacji skupia się ona na rozumieniu drugiego człowieka i niekiedy warunkuje postęp miłości lub jej występowanie.

Po krótkotrwałej ciszy, uczniowie zaproponowali jeszcze dwa spojrzenia dotyczące zagadnienia empatii. Tym razem odpowiedź słyszalna była od Adasia, który początkowo nie wyrывał się do odpowiedzi. Mówił o empatii jako o pomocy koledze w sprzątanu zabawek, których on [Adaś] nie rozrzucił. Jest to powtórna sytuacja skierowana na potrzebę drugiego człowieka, zrozumienie jego sytuacji oraz szczerą chęć pomocy. Ostatnia wypowiedź

dotyczyła pocieszania dziecka przez nauczyciela, kiedy jest smutne. Po tej odpowiedzi kilka osób w grupie potwierdziło, że zgadza się ze zdaniem koleżanki. Kolejne trafne rozumienie tematu przez grupę pięciolatek ma swoje odniesienie do akceptacji oraz pojmowania emocji i aktualnej sytuacji drugiej osoby, a są to części składowe empatii.

3.17 Odczucia dziecka wobec przejawów czulej postawy nauczyciela

Odczucie to wszystko czego doznajemy, co postrzegamy i przeżywamy w wyniku między innymi doświadczenia określonej sytuacji, zachowania, postawy czy reakcji. Badania prowadzone na grupie dzieci w wieku przedszkolnym pozwalają otrzymać szczere i naturalne odpowiedzi, które nie są wcześniej w żaden sposób przemyślane. Jest to ich niewątpliwa zaleta.

Pytanie zawarte w kwestionariuszu wywiadu musiało zostać sformułowane tak, aby język był jak najbardziej zrozumiały przez respondentów. Brzmiało ono następująco: „Czy lubisz kiedy nauczyciel okazuje Ci czułość/troskę?”. Dzieci w jednej chwili, chórem odpowiedziały zgodnie i głośno „Tak”. Aby upewnić się, że wszystkie dzieci zabrały głos, zapytałam czy któryś z badanych nie lubi kiedy nauczyciel okazuje mu czułość. W tym momencie zapanowała cisza, którą przerwał komentarz Jasia. Chłopiec stanowczo stwierdził, że „przecież wszyscy lubią jak Pani [wychowawczyni] ich przytula i głaska”. Upewnia mnie to w przekonaniu, że każde dziecko potrzebuje choć odrobiny czułości. W wielu przypadkach podopieczni spędzają znaczną część dnia w placówce przedszkolnej więc nauczyciel jest jedną z niewielu osób, które mogą tą czułość zapewnić.

3.18 Odczucia dziecka wobec przejawów empatycznej postawy nauczyciela

W wywiadzie przeprowadzonym wśród grupy dzieci, zapytałam jak rozumieją empatię. Odpowiedzi były różne, jednak świadczyły o zrozumieniu pojęcia. Kiedy dzieci zakończyły swoje wypowiedzi, zapytałam je „Czy lubisz kiedy nauczyciel okazuje Ci empatię?”. Odpowiedzi młodych respondentów były lakoniczne i wszystkie brzmiały „Tak”. Aby mieć pewność, że każdy w grupie podzielił się swoimi odczuciami poprosiłam aby jeszcze raz odpowiedzieli na pytanie. Na szczęście tym razem udało się objąć wzrokiem wszystkich uczniów. Odpowiedź się nie zmieniła. Wszystkie dzieci zgodnie stwierdziły, że lubią kiedy nauczyciel jest empatyczny. Ala uzasadniła to słowami „Lubię, jak Pani wie co ja chcę”. Ta wypowiedź potwierdziła, że dzieci doskonale rozumieją pojęcie empatii.

3.19 Oczekiwania dziecka w wieku przedszkolnym wobec przejawiania czułości przez nauczyciela

Dzieci w wieku przedszkolnym mają silną potrzebę budowania relacji. Te, które zawierają w sobie elementy czułości, pomagają w regulowaniu emocji, zaspokajaniu potrzeb oraz budowaniu więzi. Grupa badanych, młodych ludzi, jako swoje ulubione formy czułości okazywanej przez nauczyciela, wybrała cztery różne, opierające się na kontakcie fizycznym przykłady. Czułość rozumiana poprzez bliskość jest dla dzieci bardzo cenna, ponieważ wykorzystuje ważny, zajmujący największą powierzchnię recepcji zmysł- dotyk. Najczęściej słyszalną odpowiedzią było przytulanie. Każde dziecko przyznało, że lubi jak wychowawczyni go przytula. Następnie uczniowie stwierdzili, że na równi z przytulaniem cenią sobie głaskanie. Ta odpowiedź również zebrała aprobatę całej grupy. Później pojawiły się też głosy, dotyczące wzięcia dziecka przez wychowawcę na kolana. Tutaj zgłosiły się tylko dwie trzecie uczniów. Najmniej dzieci wskazało, że jego ulubionym rodzajem jest przybicie piątki. Każde wybrało przynajmniej dwie formy czułości, które w ich opinii były najważniejsze. Przy udzielaniu odpowiedzi w grupie panowało poruszenie i można było odczuć pozytywną energię płynącą od młodych respondentów.

Podsumowując, w świetle zebranych informacji można definitywnie stwierdzić, że czuły kontakt z nauczycielem jest dla dzieci bardzo ważny. Widać to po słowach, które towarzyszyły wypowiedziom o czułości i empatii, takich jak „bardzo, bardzo lubię jak...”, „uwielbiam jak...”, „kocham jak..”. Świadczy to o silnych, pozytywnych emocjach ukrytych w przekazie.

Wnioski końcowe

Nadrzędnym celem podjęcia tematu było przeanalizowanie problematyki obecności czułości i empatii w procesie dydaktyczno-wychowawczym w placówce przedszkolnej. Aby zbadać to zjawisko wykorzystałam metodę sondażu diagnostycznego. Wybrane przeze mnie techniki to technika ankiety, wywiadu indywidualnego, projekcyjna i zogniskowanego wywiadu grupowego. Narzędzia, które wykorzystałam to kwestionariusz ankiety, kwestionariusz wywiadu oraz arkusz kryteriów oceny rysunku. Moimi grupami badawczymi byli rodzice, nauczyciele oraz dzieci w wieku przedszkolnym. Pozwoliło to na szeroki odbiór problemu oraz na spojrzenie na niego z różnych stron. Badania prowadzone były w publicznych przedszkolach oraz w publicznych szkołach z oddziałami przedszkolnymi. Wszystkie placówki znajdują się na terenie województwa małopolskiego.

Część metodologiczna zawiera dziewiętnaście problemów szczegółowych. W pierwszym z nich skupiam się na sposobie występowania elementów czułości w relacji nauczyciela z uczniem. Z przeprowadzonych badań wynika, że takie postawy są obecne oraz, że najczęstszym przejawem czułości w relacji wychowawcy z podopiecznym, wskazywanym przez grupę ankietowanych rodziców jest kontakt fizyczny rozumiany jako przytulenie czy głaskanie.

Następne pytanie odnosiło się do widoczności realizacji troskliwej opieki nad dzieckiem w placówce przedszkolnej. Wyniki tej części są zaskakujące, ponieważ prowadzą do wniosku, że nie każde dziecko doświadcza czulej opieki wychowawcy w swojej placówce przedszkolnej. Ten aspekt moim zdaniem wymaga poprawy, ponieważ troska to dbanie o drugiego człowieka. Jeśli wychowawca zaniedbuje swój obowiązek, prowadzić to będzie do negatywnych oddziaływać na niezaopiekowane dziecko.

Kolejne pytanie miało na celu poznanie okoliczności występowania elementów czułości w relacji nauczyciela z uczniem. Rodzice wykazali potrzebę czulej postawy nauczyciela w placówce, do której uczęszcza ich dziecko, a następnie wskazali okoliczności, w których według nich najczęściej można dostrzec występowanie takiej postawy. Złe samopoczucie oraz trudne sytuacje rodzinne były zdarzeniami, które wybierano najczęściej. Można zatem wnioskować, że nauczyciele przejawiają czułość kiedy pomagają dziecku oraz jeśli wymaga tego sytuacja. Elementy troskliwej opieki nie są więc przez rodziców dostrzegane na porządku dziennym, lecz kiedy wychowawca chce załagodzić lub rozwiązać powstały problem.

Czwarte pytanie pozwoliło zgłębić temat realizacji czulej postawy nauczyciela wobec dzieci. Przeanalizowane odpowiedzi grup badawczych, składających się z rodziców oraz z nauczycieli, różnią się od siebie. Grupa rodziców pojmowała czułość w znacznej większości jako kontakt fizyczny. Grupa nauczycieli w swoich odpowiedziach rozumiała realizację czulej postawy jako bliskość emocjonalna oraz pojmowanie dziecka jako podmiotu relacji. Otrzymanie takich wypadkowych pozwoliło na dojście do ważnej konkluzji. We wcześniejszych opisach zauważalny był wysoki odsetek rodziców, którzy nie dostrzegali realizacji czulej postawy w stosunku do swojego dziecka. Powodem może być odbiór czułości tylko jako spektrum fizycznego. Oznacza to, że troskliwa postawa nauczyciela może występować częściej, lecz rodzic nie ujednolica jej bezpośrednio z towarzyszeniem podczas następstw trudnych emocji, z dbaniem o potrzeby dziecka, z zapewnianiem bezpieczeństwa, z poświęcaniem uwagi czy z indywidualnym podejściem wychowawcy.

Piąte pytanie odnosiło się do zjawiska zabezpieczania potrzeb dziecka przez troskliwych nauczycieli. Twierdzenie wysuwające się z tej części zaznacza, że czuły wychowawca dba o zapewnienie u podopiecznych jednej z najważniejszych potrzeb, jaką jest ta, związana z bezpieczeństwem. Stwarza również młodym ludziom środowisko gdzie są akceptowane oraz szanowane.

Następne pytanie pozwoliło na zebranie odczuć rodziców na temat czulej postawy nauczyciela wobec dziecka. Kierując się myślą badanych można stwierdzić, że zachowanie wychowawcy bogate w troskę oraz serdeczność jest odbierane zdecydowanie pozytywnie.

Zasadność występowania elementów troski w kontakcie nauczyciela z dziećmi w wieku przedszkolnym to problematyka, którą porusza pytanie siódme. Można zdecydowanie potwierdzić potrzebę przejawiania przez wychowawcę wyżej wspomnianych części składających się na czułe i troskliwe podejście do podopiecznego. Takie zachowanie pozwala to utworzenie relacji opartej na zaufaniu, otwartości oraz wsparciu.

Problematyka występowania empatii oraz jej przejawów w relacji nauczyciela z uczniem usytuowana została w rozdziale ósmym. Wnioski wysuwające się z tego obszaru badań, prowadzą do stwierdzenia istoty przyjmowania empatycznej postawy przez nauczyciela. Wpływa to na poczucie zrozumienia i bezpieczeństwa ucznia, a także na kształtowanie szczerzej, prawdziwej oraz wspierającej relacji. Aby być empatycznym należy wczuć się w emocje i stan dziecka. Należy towarzyszyć dziecku, a nie być ponad nim.

Pytanie dziewiąte ma na celu uzyskanie wiedzy na temat widoczności kształtowania postawy współodczuwania przeżywanych emocji w przedszkolu. Na podstawie przeanalizowanych danych wyłania się problem występujący w tym obszarze. Zebrane

informacje przedstawiły dużą część rodziców, którzy nie wiedzą lub nie widzą aby placówka realizowała rozwój postawy współodczuwania przeżywanych emocji. Rodzi to przekonanie, że ten temat wymaga jeszcze głębszego poznania problemu lub odniesienia się do innej grupy badawczej, innej niż rodzice.

Nad zasadnością kształtowania umiejętności odczuwania i przeżywania emocji innych u dzieci pochyla się rozdział dziesiąty. Rodzice oraz nauczyciele potwierdzili niebagatelną rolę rozwijania tej zdolności w życiu dziecka. Pozwala ona młodemu człowiekowi lepiej zrozumieć emocje swoje i innych oraz ma znaczący wpływ na budowanie relacji społecznych. Uczy też, że każdy jest inny oraz posiada swoje, czasami różne od naszych reakcje czy zachowania.

Podrozdział jedenasty odnosi się do zasadności kształtowania empatycznej postawy w środowisku przedszkolnym oraz rodzinnym. Dane zebrane od dwóch grup badawczych, mają podobny wydźwięk jeśli chodzi o środowisko przedszkolne. Generalizując, rozwijanie postawy współodczuwającej zasiewa w dzieciach dobro, zrozumienie, chęć pomocy drugiej osobie oraz umiejętność dbania o siebie i innych. Wszystko to, owocuje nie tylko młodym wiekiem ale zostaje z człowiekiem na długie lata. Biorąc pod uwagę czas jaki dziecko spędza w przedszkolu należy zaznaczyć, że rozwijanie postawy empatycznej musi odbywać się w tej instytucji. Analizując potrzebę kształtowania empatycznej postawy w środowisku rodzinnym zdania są tutaj częściowo podzielone. Pomimo większej ilości rodziców opowiadających się za istotą takich działań, martwiąca jest jednak spora część, dla której nie jest to ważne. Nauczyciele zauważają jednak, że to rodzina jest naturalnym otoczeniem, z którego dziecko czerpie nie tylko wartości ale i postawy. Jeśli więc uczeń nie zostanie wyposażony w solidne, mądre fundamenty, może to prowadzić do niewykształcenia, lub tylko częściowego ukształtowania się postawy empatycznej.

Istota odszukania motywacji i przekonań innej osoby w kształtowaniu empatii u dzieci to problematyka poruszana w rozdziale dwunastym. Ten dylemat okazał się tematem, nad którym badani nauczyciele zastanawiali się nawet po zakończeniu wywiadu. Może to oznaczać, że ta kwestia wymaga większego zrozumienia przez kadrę pedagogiczną.

Pytanie trzynaste koncentruje się na występowaniu zjawiska uwrażliwiania dzieci na drugiego człowieka w postaci uważnego słuchania. Zebrane dane pozwalają jednoznacznie skonstruować wniosek, mówiący o ogromnej roli rozwijania uważnego słuchania u dzieci. Budującą jest w tym aspekcie postawa wychowawców, którzy uważają, że aby dzieci były aktywnymi słuchaczami, to oni, jako opiekunowie, muszą dać im odpowiedni przykład. Jest to niezwykle świadomość procesu nabywania tej umiejętności przez dzieci.

Ogólny stosunek rodziców do przyjmowania empatycznej postawy przez nauczyciela znajduje swoje odniesienie w pytaniu czternastym. Otrzymane odpowiedzi prowadzą do sformułowania konkluzji, że badani respondenci pozytywnie odbierają reprezentowanie empatycznej postawy przez wychowawcę w przedszkolu.

Pytanie piętnaste zawiera istotną problematykę rozumienia pojęcia czułości przez dzieci. Aby jak najlepiej zrozumieć myślenie tak młodych ludzi, do zbierania danych wykorzystane zostały dwa narzędzia. Pozwoliło to na stworzenie pełnego obrazu na temat pojmowania przez nich wyżej przytoczonego pojęcia. Za sprawą tych procesów badawczych wnioskuję, że dla dzieci czułość to coś wyjątkowego. Rysunki oraz wypowiedzi zawsze prezentowały osoby, zwierzęta czy przedmioty im bliskie. Nie było tutaj nic przypadkowego ale też nic, co nie wiązałoby się z bezpośrednio z czułością. Osobami pojawiającymi się w sytuacjach, które pozwoliły dzieciom wytłumaczyć ich rozumienie pojęcia zazwyczaj byli ich rodzice. Czułość jest więc przez dzieci rozumiana jako bliskość.

Rozumienie pojęcia empatii przez dzieci w wieku przedszkolnym to temat przewodni pytania szesnastego. Wnioski nasuwające się z tej części pracy, mogą utwierdzać w przekonaniu, że pomimo tak młodego wieku, respondenci posiadali wiedzę, która była poszukiwana. Odpowiedzi formułowane były językiem dziecka, jednak trafnie nawiązywały do istoty problemu.

Pytanie siedemnaste odnosi się bezpośrednio do odczuć dzieci wobec przejawów czulej postawy nauczyciela. Na podstawie zebranych informacji można dojść do bardzo pewnej konkluzji, że uczniowie wykazują zdecydowanie pozytywny stosunek i nastawienie wobec przejawów czułości nauczyciela. Pokazuje to silną potrzebę bliskości dziecka. Znajdując się w placówce nie ma ono kontaktu z rodzicem, stąd potrzebuje osoby, która zapewni mu czułość.

Pytanie osiemnaste dotyczy odczuć dzieci wobec przejawów empatycznej postawy nauczyciela. Zdanie uczniów było jednogłośnie oraz świadczyło o pomyślnym obiorze problemu. Ta część opatrzona jest we wniosek, który stwierdza brak negatywnych odczuć w stosunku do empatycznego nauczyciela.

Ostatnim pytaniem owej pracy jest to dziewiętnaste, które zwiera problematykę oczekiwań dziecka w wieku przedszkolnym wobec przejawiania czułości przez nauczyciela. Ze względu na istotę bliskości potwierdzoną przez badanych uczniów, wytwarza się swego rodzaju refleksja o potrzebie stosowania elementów czułości w relacji nauczyciela z uczniem. Zostało to potwierdzone w procesie badawczym, w którym młodzi respondenci wykazali

konieczność przytulania, głaskania, podawania ręki i przybijania piątki przez nauczyciela. Emocje towarzyszące wypowiedziom świadczyły o wielkim znaczeniu tych gestów.

Postulaty dla praktyki pedagogicznej

Wzbogacanie relacji nauczyciela z uczniem o elementy czułości i empatii jest pozytywnie odbierane zarówno przez dzieci, jak i nauczycieli oraz rodziców. Problem pojawia się w jej dostrzeganiu i rozumieniu przez ostatnią grupę badawczą. Aby jak najlepiej wyposażyć młodych ludzi w bliskościowe, towarzyszące, pełne zrozumienia podejście realizowane przez kadrę pedagogiczną, można podjąć się organizacji cyklicznych zajęć tematycznych poświęconych czułości oraz empatii. W celu uzyskania zamierzonych efektów, powinny one być otwarte również dla ważnego ogniwa procesu dydaktyczno-wychowawczego dzieci- ich rodziców.

Aby kształtować czułą i empatyczną postawę kadry pedagogicznej niezbędne mogą okazać się szkolenia z zakresu wpierającej, współodczuwającej relacji z dzieckiem opartej o tezy wysunięte na podstawie przeprowadzonych badań. Takie zajęcia powinny mieć charakter teoretyczny oraz praktyczny. W części pierwszej nauczyciele zaznajamiają się z aktami prawnymi dotyczącymi akceptowalnych zachowań w stosunku do podopiecznego, zdobywają wiedzę jakie aspekty ich pracy wychodzą poza zakres kompetencji wychowawcy oraz uważane są za naruszenie granic dziecka, jakie przejawy czułości są dla dzieci szczególnie ważne, jakich relacji oczekują rodzice uczniów oraz co to znaczy być czułym oraz empatycznym pedagogiem. Część druga odnosiłaby się do praktyki, dzięki której wychowawcy przedszkolni zdobywają pragmatyczne doświadczenie poprzez trening postaw w określonych sytuacjach.

W celu zadbania o jak najlepsze wyposażenie dziecka w troskliwe, serdeczne i empatyczne otoczenie powinno się zaangażować w ten proces rodziców. Dla osób chętnych, wykazujących zainteresowanie tematem rodzicielstwa i pedagogiki czułości można wnioskować o realizację prelekcji. Takie spotkania informacyjne, oparte o tezy zbudowane na podstawie otrzymanych wyników badań oraz o dostępną już w tym zakresie wiedzę zaczerpniętą od refleksyjnych, kompetentnych pedagogów, pozwolą na uświadomienie rodzicom, jakie potrzeby i wymagania mają dzieci w wieku przedszkolnym oraz jaką rolę w procesie dydaktyczno-wychowawczym odgrywa czuły i empatyczny nauczyciel.

Podsumowanie przeprowadzonych badań zaprezentuję organom zarządzającym placówkami, w których owe badanie miało miejsce. Na podstawie zebranej teorii oraz wyników wieloaspektowej analizy, pragnę zrealizować spotkanie informacyjne skierowane do nauczycieli aby jako kadra pedagogiczna zaznajomili się z uzyskanymi informacjami. Otrzymane dane mogą również posłużyć jako czynnik decyzyjny w sprawie przeprowadzenia szkolenia dla nauczycieli lub prelekcji dla rodziców.

Zakończenie

Czułość oraz empatia to ważne elementy życia człowieka. Przełożenie ich na kontakty społeczne pomaga w kształtowaniu zdrowej, opartej na wzajemnym szacunku relacji. W codzienności przedszkolnej małych dzieci, występuje mnogość różnych interakcji z rówieśnikami oraz kadrą pedagogiczną. Wychowawca przedszkolny cechujący się czułością i empatią bezpośrednio wpływa na zaspokajanie potrzeb małego dziecka, a co za tym idzie, ma wpływ na jego rozwój.

Celem teoretycznym moich badań było zdobycie wiedzy na temat obecności czułości i empatii w procesie dydaktyczno-wychowawczym oraz poznanie stanowiska rodziców, nauczycieli i dzieci w wieku przedszkolnym na temat tego zjawiska. Teoretyczne podstawy wyznaczonych kompetencji zawartych w treści tematycznej pracy zostały gruntownie zaprezentowane w pierwszym rozdziale. Część metodologiczna pozwoliła na odpowiednie i rzetelne zaplanowanie całej procedury badawczej tak, aby jak najszerzej poznać aktualny stan wiedzy i odczucia dzieci, rodziców oraz nauczycieli. Ze względu na różnorodne grupy badawcze oraz wielość wykorzystanych technik i narzędzi, informacje zwrotne uzyskane od uczniów, wychowawców oraz rodziców pozwoliły na wielostronną analizę. Poprzez takie podejście, badania te nie koncentrują się na jednorodnej, subiektywnej opinii, a pozwalają spojrzeć na problem z różnych perspektyw. W toku przeprowadzonych badań postawione pytania badawcze odnalazły swoje odpowiedzi na podstawie analizy i weryfikacji personalnych odczuć respondentów. Doświadczenia zebrane podczas procedury badawczej pozwoliły na zrealizowanie celu.

Potrzeba przyjmowania przez nauczyciela czulej i empatycznej postawy została przede wszystkim uwidoczniiona w dwóch badaniach prowadzonych na grupie pięcioletnich dzieci. Są to szczególnie istotne dane, ponieważ pokazują szczerą, niewymuszoną reakcję na omówiony temat. Wynik uzyskany w tej części analizy skłania do refleksji, że dzieci potrzebują czułych i empatycznych relacji z wychowawcą. Potwierdza to założenia miłości pedagogicznej Janusza Korczaka, która nie jest zwykłym uczuciem ale troską o dziecko, o jego losy, poszanowaniem jego godności, próbą zrozumienia jego problemów i punktu widzenia oraz towarzyszeniem w codziennych aspektach życia. Uczniowie potrzebują pedagogów stosujących postawy pozwalające zabezpieczyć im poczucie bliskości z jednoczesnym zapewnieniem bezpieczeństwa, szacunku i zrozumienia.

Czułe i empatyczne podejście nauczycieli wymaga dalszej analizy oraz badań. Szczególnie, na pogłębienie zasługuje aspekt niedostrzegania przez rodziców empatycznej postawy wychowawcy. Ze względu na subiektywny charakter zebranych opinii, wymagałoby

to zastosowania dodatkowej techniki pozwalającej na obserwację aktualnego stanu tego zjawiska. Takie działania pozwolą na włączenie w analizę dodatkowej perspektywy oraz spowodują, że wyniki zebrane z dwóch źródeł będą bardziej obiektywne.

Bibliografia

Druki zwarte

Bauer J., *Empatia. Co potrafią lustrzane neurony?*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

Bauman T., Pilch T., *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2001.

Becelewska D., *Repozytorium z rozwoju człowieka*, Kolegium Karkonoskie, Jelenia Góra 2006.

Brzezińska A.I., Appelt K., Ziółkowska B., *Psychologia rozwoju człowieka*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2016.

Cole M., *Strefa najbliższego rozwoju. Tam gdzie kultura i poznanie współtworzą się wzajemnie*, w: *Dziecko wśród rówieśników i dorosłych*, (red.) A. Brzezińska, G. Lutomski, B. Smykowski, Poznań 1995.

Czub M., Matejczuk J., *Rozwój społeczno-emocjonalny w pierwszych sześciu latach życia. Perspektywa jednostki, rodziny i społeczeństwa*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2015.

Dobrowolska J., *Czy naprawdę trudne dziecko?*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1975.

Gardner H., *Frames of Mind. The Theory of Multiple Intelligences*. New York 2011.

Gerhardt S., *Znaczenie miłości. Jak uczucia wpływają na rozwój mózgu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2016.

Gerrig R., Zimbardo P., *Psychologia i życie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

Gierszewska A., *Adaptacja dziecka do przedszkola – wyniki badań przeprowadzonych w Polsce i Niemczech w 2014 roku*.

Głuch W., *Słownik angielsko-polski i polsko-angielski z gramatyką*, Wydawnictwo EUROPA, Kraków 2003.

Gordon T., *Wychowanie bez porażek w szkole*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 2000.

Grzesiuk L., *Psychoterapia. Szkoły, zjawiska, techniki i specyficzne problemy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.

Hoffman M. L., *Empatia i rozwój moralny*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006.

Hoffman M.L., *Empatia i rozwój moralny*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006.

- Huebner D., *Co robić, gdy się złości*. Techniki zarządzania złością, Levyz, Olsztyn 2018.
- Jarosz E., Wysocka E., *Diagnoza psychopedagogiczna. Podstawowe problemy i rozwiązania*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2006.
- Kąkol M., *Adaptacja dziecka do przedszkola i szkoły*, Oddział Doskonalenia Nauczycieli, Szczecin 1990.
- Keil J., *Szukaj własnej drogi. Nauczyciel – wychowawca w myśli pedagogicznej Janusza Korczaka*, [w:] *Myśl pedagogiczna i działanie nauczyciela*, A. Kotusiewicz (red.), Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana, Białystok 2000.
- Kielar-Turska M., *Rozwój człowieka w pełnym cyklu życia*, w: *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. I, Gdańsk 2000.
- Klim-Klimaszewska A., *Witamy w przedszkolu. Wspomaganie procesu adaptacji dziecka do środowiska przedszkolnego*, Instytut Wydawniczy ERICA, Warszawa 2010.
- Kliszcz J., *Empatia i jej związek z wybranymi cechami osobowości w kontekście ich znaczenia dla kształtowania relacji terapeutycznej z pacjentem*, w: *Choroby XXI wieku - wyzwania w pracy fizjoterapeuty*, M. Podgórska (red.), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania, Gdańsk 2017.
- Kliś M., Kossewska J., *Studies on empathy*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2000.
- Klus-Stańska D., *Adaptacja szkolna siedmiolatków*, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2004.
- Kornatowska I., Załęcka J., *Dziecko w wieku przedszkolnym*, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1976.
- Kupisiewicz C., Kupisiewicz M., *Słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Kwiatkowski S.T., *Znaczenie kształcenia społeczno-emocjonalnego w rozwijaniu kluczowych kompetencji współczesnych nauczycieli*, w: *Kompetencje interpersonalne w pracy współczesnego nauczyciela*, S.T. Kwiatkowski (red.), Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2017.
- Kwieciński Z., *Tropy - ślady - próby. Studia i szkice z pedagogii pogranicza*, Edytor, Olsztyn-Poznań 2000.
- Latuska A., Puchalska I., (red.), *Praktyczny Słownik wyrazów obcych*, Wydawnictwo Zielona Sowa, Kraków 2003.
- Lech K., *Nauczanie wychowujące*, PZWS, Warszawa 1967.
- Louis J.P., McDonald-Louis K., *Potrzeby emocjonalne dziecka*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2019.

- Łobocki M., *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza "IMPULS" Kraków 2000.
- Łobocki M., *Trudności wychowawcze w szkole*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1989.
- Łobocki M., *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza "IMPULS", Kraków 2004.
- Łobocki M., *Współdziałanie nauczycieli i rodziców w procesie wychowania*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1985.
- Łopatkowa M., *O Prawną ochronę więzi uczuciowej dziecka*, Biuro Studiów i Analiz Kancelarii Senatu, Seria: Materiały, Warszawa 1996.
- M. Kocór, A. Strzebońska, *Jakich pracowników potrzebują polscy pracodawcy? Raport z badań pracodawców i ofert pracy realizowanych w 2010 r. w ramach projektu „Bilans Kapitału Ludzkiego”*, PARP, Warszawa 2010.
- M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego L-P*, PWN, Warszawa 1995.
- Madalińska-Michalak J., *Etyka troski w pracy nauczycieli*, w: *Kompetencje interpersonalne w pracy współczesnego nauczyciela*, S.T.Kwiatkowski (red.), Wydawnictwo Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2017.
- Maksymowicz L., *Świat wartości jako wspólna przestrzeń edukacyjna nauczyciela i ucznia*, w: *Nauczyciel wobec wyzwań współczesności. Dylematy, poszukiwania i inspiracje*. E.Kochanowska, J.Skibska (red.), Wydawnictwo Naukowe Akademii Techniczno-Humanistyczne, Bielsko-Biała 2013.
- Matejczuk J., *Rozwój dziecka. Wiek przedszkolny*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2014.
- Mądry-Kupiec M., *Przeszkody i nieporozumienia w rozmowie nauczyciela z uczniem*, w: *Szkoła : współczesne konteksty interpretacyjne*, I. Ocetkiewicz, J. Wnęk-Gozdek, N.Wrzeszcz (red.), Wydawnictwo Naukowe UP, Kraków 2015.
- Muszyński H., *Wstęp do metodologii pedagogiki*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1971.
- Nowak S., *Metodologia badań społecznych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2007.
- Paris J., Ricardo A., Rymond D., *Child grow and development*, College of the Canyons, California 2019.

- Pulak I., Szczotka M., Szewczuk K., *Rodzice partnerami nauczyciela (w) edukacji przedszkolnej dziecka*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie, Kraków 2019.
- Rosenberg M.B., *Porozumienie bez przemocy. O języku serca.*, Wydawnictwo Czarna Owca, Encinitas 2011.
- Rubacha K., *Metodologia badań nad edukacją*, Wydawnictwo Akademickie i Literackie, Warszawa 2008.
- Saarni C., *Kompetencja emocjonalna i samoregulacja w dzieciństwie*, w: *Rozwój emocjonalny a inteligencja emocjonalna*, Salovey P., Sluyter D. (red.), Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 1999.
- Skibska J., *Myśl Lwa S. Wygotskiego we współczesnej edukacji małego dziecka*, w: *Edukacja Jutra. Od tradycji do nowoczesności. Aksjologia w edukacji jutra*, Wyższa Szkoła Humanitas, Sosnowiec 2014.
- Sobkowiak M., *Przedszkolak w świecie emocji. Rozwój emocjonalny dziecka*, Oficyna MM, Poznań 2018.
- Spionek H., *Rozwój i wychowanie małego dziecka*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1967.
- Szulc Z., *Kształtowanie przekonań moralnych*, Ossolineum, Wrocław 1969.
- Szymczak M., *Słownik języka polskiego A-K*, PWN, Warszawa 1995.
- Wilczek-Rużyczka E., *Empatia i jej rozwój u osób pomagających*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002.
- Wolicki M., *Rozwój i wychowanie dziecka w wieku przedszkolnym*, Łódzkie Studia Teologiczne 17, 415-427, Lublin 2008.
- Wygotski L., *Wybrane prace psychologiczne II. Dzieciństwo i dorastanie*, Poznań 2002.
- Zawadzka D., *Nauczyciele i rodzice - sprzymierzeńcy w edukacji i wychowaniu*, Biblioteczka refleksyjnego praktyka, Wrocław 2014.

Czasopisma naukowe

- Barłóg K., *Edukacja i zmiana – nastawienia empatyczne nauczycieli i uczniów w edukacji inkluzyjnej*, w: *Edukacja – Technika – Informatyka* 2018, nr.1.
- Brzezińska A., Czub M., Ożadowicz N., *Adaptacja dziecka trzyletniego do środowiska przedszkolnego*, w: *Edukacja* 2012, 4 (120), 5-21.
- Jędrzejczyk W., *System zarządzania instytucją menedżerską w przedsiębiorstwie – przekrój podmiotowy*, w: *Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej, Zarządzanie* nr 14, M. Szajt

(red.), Sekcja Wydawnictw Wydziału Zarządzania Politechniki Częstochowskiej, Częstochowa 2014.

Denek K., *Kształcenie i doskonalenie nauczycieli w czasie przemian*, „Kultura i Edukacja” 1996, nr 16/17.

Każmierczak M., *Empatia w strukturach organizacyjnych*, w: Roczniki Psychologiczne, VII (2), 131–144, 2004.

Konderak T., *Rozwój psychofizyczny dziecka w wieku przedszkolnym*, w: Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce : kwartalnik dla nauczycieli nr 1-2, 115-123, Warszawa 2010.

Konieczna-Kucharska M., *Miękkie i twarde kompetencje nauczyciela*, Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej Zarządzanie Nr 19 (2015).

Morgan S.R., *Development of Empathy in Emotionally Disturbed Children*, „Humanistic Education and Development”, Vol.1, No. 4, 1983.

Musiał E., *Rola nauczyciela edukacji początkowej we wspieraniu rodzicielskich starań ukierunkowanych na proces adaptacji szkolnej dziecka rozpoczynającego naukę*, w: Wychowanie w Rodzinie t. XIX (3/2018).

Turek J., *Współpraca nauczyciela z rodzicami a adaptacja dziecka w przedszkolu*, w: Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce : kwartalnik dla nauczycieli nr 2, 49-52.

Węgrzyn-Białogłowicz K., *Psychologiczne uwarunkowania relacji nauczyciel – uczeń*, w: Problemy współczesnej pedagogiki 3(1), 103–116, Małopolska Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Tarnów 2017.

Netografia

Beatrice-Świergolik A., *Wspieranie dziecka w wieku przedszkolnym*, <https://oswiata.tychy.pl/uploads/files/Sekretariat/Art.3.pdf>.

Tokarczuk O., *Czuły narrator*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2020 <https://docer.pl/doc/s8v5xv5>.

Ginsburg H. P., Oppen S., *Piaget's Theory of Intellectual Development*, International Psychotherapy Institute E-Books, 2016.

Zawisza E., Lubińska-Bogacka M., *Empatia jako filar rozwoju społecznego dziecka. Różnice w rozwoju kompetencji społecznych u dziewcząt i chłopców*, https://rep.up.krakow.pl/xmlui/bitstream/handle/11716/1152/empatia_jako_filar_rozwoju_spoole_zawisza_ewa_000072.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Spis wykresów

Wykres 1. Zasadność występowania przejawów czułości w relacji nauczyciela z uczniem w opinii rodziców.....	50
Wykres 2. Realizacja troskliwej opieki nad dzieckiem przez nauczyciela w opinii rodziców.....	51
Wykres 3. Chęć przejawiania czulej postawy nauczyciela opiekującego się dzieckiem w placówce przedszkolnej w opinii rodziców.....	52
Wykres 4. Okoliczności potrzeby przejawiania czulej postawy nauczyciela wobec dzieci w opinii rodziców.....	53
Wykres 5. Realizacja troskliwej opieki nauczyciela nad dzieckiem w placówce przedszkolnej w opinii rodziców.....	54
Wykres 6. Przejawy realizacji troskliwej opieki nauczyciela nad dzieckiem w placówce przedszkolnej w opinii rodziców.....	55
Wykres 7. Potrzeby dziecka zabezpieczane przez troskliwych nauczycieli w opinii rodziców.....	58
Wykres 8. Opinia na temat potrzeby czulej postawy nauczyciela wobec dziecka w opinii rodziców.....	59
Wykres 9. Charakterystyka czulego nauczyciela według opinii rodziców.....	60
Wykres 10. Występowanie elementów empatii w relacji nauczyciel-uczeń w opinii rodziców	62
Wykres 11. Widoczność kształtowania postawy współodczuwania przeżywanych emocji w placówce przedszkolnej w opinii rodziców.....	65
Wykres 12. Zasadność kształtowania u dzieci umiejętności odczuwania i przeżywania emocji innych osób w opinii rodziców	66
Wykres 13. Cele kształtowania u dzieci umiejętności odczuwania i przeżywania emocji innych osób w opinii rodziców.....	67
Wykres 14. Zasadność kształtowania empatycznej postawy w środowisku przedszkolnym w opinii rodziców.....	69
Wykres 15. Zasadność kształtowania empatycznej postawy w środowisku rodzinnym w opinii rodziców.....	70
Wykres 16. Występowanie kształtowania umiejętności uważnego słuchania drugiej osoby wśród dzieci w przedszkolu w opinii rodziców.....	73
Wykres 17. Stosunek do empatycznej postawy nauczyciela wobec dziecka w opinii rodziców.....	75

Spis tabel

Tabela nr 1 Stadia rozwoju poznawczego według Jeana Piageta.....	19
Tabela nr 2. Problemy szczegółowe, zmienne zależne oraz wskaźniki do zmiennych.....	38
Tabela nr 3 Zmienne niezależne i wskaźniki do zmiennych.....	42
Tabela nr 4 Grupa badawcza złożona z rodziców.....	46
Tabela nr 5 Grupa badawcza złożona z nauczycieli.....	47
Tabela nr 6 Grupa badawcza złożona z dzieci.....	48

Spis ilustracji

Ilustracja nr 1 Etapy rozwoju dziecka według Lwa S. Wygotskiego.....	21
Ilustracja nr 2 Inteligencje wielorakie według Howarda Gardnera.....	22
Ilustracja nr 3 Kompetencje emocjonalne dziecka w wieku przedszkolnym	23
Ilustracja nr 4 Strategie adaptacji dziecka do środowiska przedszkolnego.....	29
Ilustracja nr 5 Cechy empatycznego nauczyciela w opinii rodziców.....	65

Spis rysunków

Rysunek nr 1: Zosia, lat 5 „Mama”.....	78
Rysunek nr 2: Karol lat 5, „Uśmiech taty”.....	79
Rysunek nr 3: Gabrysia lat 5, „Zrywanie kwiatów”.....	80
Rysunek nr 4: Dawid lat 5, „Głaskanie do snu”.....	81
Rysunek nr 5: Hania lat 5, „Puszysty pies”.....	82
Rysunek nr 6: Julia lat 5, „Opieka nad kotem”.....	83
Rysunek nr 7: Wojtek lat 5, „Dużo miłości”.....	84
Rysunek nr 8: Iza lat 5, „Koc w arbuzy, fale i kwiat”.....	85
Rysunek nr 9: Franciszek lat 5, „Serce, które się uśmiecha”.....	86

ANEKS

Spis aneksów

Załącznik nr 1 Kwestionariusz ankiety rodziców.....	107
Załącznik nr 2 Kwestionariusz wywiadu z nauczycielami.....	112
Załącznik nr 3 Kwestionariusz wywiadu z dziećmi.....	114
Załącznik nr 4 Arkusz kryteriów oceny rysunku dzieci.....	116

Załącznik nr 1 Kwestionariusz ankiety rodziców

KWESTIONARIUSZ ANKIETY

Szanowni Rodzice!

Nazywam się Justyna Chachlica i jestem studentką V roku, kierunku pedagogika przedszkolna i wczesnoszkolna w Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie. Tematem mojej pracy magisterskiej jest “Czułość i empatia w kontaktach nauczyciela z dziećmi w wieku przedszkolnym na przykładzie badań wybranych przedszkoli w województwie małopolskim”. Czułość definiowana jest w słowniku języka polskiego jako “cecha czegoś, co świadczy o okazywaniu drugiej osobie dużo miłości, troski i ciepła”¹. W słowniku języka angielskiego to samo słowo oznacza łagodność, życzliwość i dobroć². Pojęcie czułości jako serdeczności, troski o dobro i bezpieczeństwo drugiego człowieka podejmowane było przez wielu wybitnych pedagogów takich jak Janusz Korczak, Maria Łopatkowa czy Maria Montessori. W niektórych publikacjach czułość i empatia są stosowane zamiennie jako swoje synonimy. Należy jednak wyraźnie podkreślić, że pomimo podobieństw są to dwa różne pojęcia. Empatia skupia się na rozumieniu potrzeb drugiego człowieka, jego intencji. Dzięki temu tworzy się swoistą przestrzeń na szczerość, która podnosi poziom zaufania. Zwracam się z uprzejmą prośbą o podzielenie się opinią dotyczącą Pani/Pana zdania na temat czułego i empatycznego podejścia nauczycieli do Państwa dziecka. Badania mają charakter anonimowy i służą wyłącznie celom naukowym.

Dziękuję za poświęcony czas.

** pytania obowiązkowe*

1) Czy według Pani/Pana, w relacji nauczyciel-uczeń powinny występować przejawy czułości?*

- a) Tak
- b) Nie
- c) Nie wiem

2) Jeśli tak, to w jaki sposób powinny być okazywane ?

.....
.....
.....

3) Czy zauważają Państwo czułą relację nauczyciela z Państwa dzieckiem?*

- a) Tak
- b) Nie
- c) Nie wiem

¹hasło: czułość [w:] *Słownik języka polskiego A-K*, (red.) M. Szymczak, PWN, Warszawa 1995, s. 324.

² hasło: czułość [w:] *Słownik angielsko-polski i polsko-angielski z gramatyką*, (red.) W. Głuch, Wydawnictwo EUROPA, Kraków 2003, s. 575.

- 4) Czy zgadza się Pani/Pan ze stwierdzeniem, że nauczyciel opiekujący się Państwa dzieckiem powinien przyjmować czułą postawę ?*
- a) Tak
 - b) Nie
 - c) Nie wiem
- 5) W jakich okolicznościach nauczyciele najczęściej przejawiają czułą postawę wobec dzieci?*
- a) Kiedy pojawia się konflikt w grupie
 - b) Problemy rodzinne dziecka
 - c) Złe samopoczucie dziecka
 - d) Problemy w nauce
 - e) Trudne sytuacje rodzinne
 - f) inne (jakie?)
- 6) Czy zauważyli Państwo realizację troskliwej opieki nauczyciela nad dzieckiem w placówce przedszkolnej?*
- a) Tak
 - b) Nie
 - c) Nie wiem
- 7) Jeśli tak, to czym najczęściej się to przejawiało ?
- a) Przytulenie, podanie ręki
 - b) Bliskością emocjonalną (wspólne przeżywanie chwil, odkrywanie, akceptowanie i określanie emocji dziecka przy jednoczesnym towarzyszeniu mu podczas ich doświadczania)
 - c) Świadomości i przekonania, że dziecko to podmiot a nie przedmiot relacji (podmiotowość dziecka to traktowanie go jako odrębną jednostkę)
 - d) Akceptacją okresu dzieciństwa
 - e) inne (jakie?)
- 8) Który opis najbardziej kojarzy się Państwu ze stwierdzeniem “czuły nauczyciel”? *
- (proszę zaznaczyć dowolną ilość odpowiedzi)
- a) Cierpliwy, rozsądny opanowany
 - b) Ocenia ale nie krytykuje
 - c) Zna swoich uczniów i potrafi ich słuchać
 - d) Pokazuje uczniom, że są ważni, troszczy się o nich
 - e) Sympatyczny, przyjazny, pogodny
 - f) Zaangażowany i zmotywowany do pracy, energiczny
 - g) Widzi wszystko oczyma nie tylko nauczyciela, ale także dziecka
 - h) inne (jakie?)

9) Jakie potrzeby Państwa dziecka są szczególnie zabezpieczone przez troskliwych nauczycieli?* (proszę zaznaczyć maksymalnie 3 odpowiedzi)

- a) Bezpieczeństwa
- b) Akceptacji i tolerancji
- c) Uznania i szacunku
- d) Miłości
- e) Autorytetu
- f) Inne (jakie?)

10) Jaka jest Państwa opinia odnośnie czulej postawy nauczyciela wobec dziecka? *

- a) Pozytywna
- b) Negatywna
- c) Nie mam zdania

11) Czy w relacji nauczyciel-uczeń można zauważyć występowanie elementów empatii?*

- a) Tak
- b) Nie
- c) Nie wiem

12) Jeśli tak, to w jaki sposób powinna być okazywana?

.....
.....
.....

13) Czym charakteryzuje się dla Państwa empatyczny nauczyciel? Proszę z zaznaczonych odpowiedzi utworzyć hierarchię, gdzie 1 oznaczać będzie najbardziej charakterystyczną cechę nauczyciela empatycznego. *

- ... a) Darzy ucznia szacunkiem i respektuje jego granice
- ... b) Potrafi zrozumieć emocje ucznia oraz jego problemy
- ... c) Jest szczery, otwarty i prawdziwy
- ... d) Ma na celu dobro i szczęście innych
- ... e) Zapewnia poczucie bezpieczeństwa
- ... f) Pomaga w sytuacjach konfliktowych
- ... g) Jest aktywnym słuchaczem
- ... h) Rozwija się, dba o samorozwój
- ... i) Dostrzega wewnętrzny potencjał dziecka, jego mocne i słabe strony
- ... j) inne (jakie?).....

14) Czy zauważyli Państwo kształtowanie postaw współodczuwania przeżywanych emocji w placówce przedszkolnej?*

- a) Tak
- b) Nie
- c) Nie wiem

15) Czy według Państwa istnieje zasadność kształtowania u dzieci umiejętności odczuwania i przeżywania emocji innych osób?*

- a) Tak
- b) Nie
- c) Nie wiem

16) Jeżeli tak, to co jest celem kształtowania tych umiejętności ?

- a) Szybsze i bardziej trwałe budowanie relacji społecznych
- b) Lepsze rozumienie emocji własnych i innych osób
- c) Słabsza częstotliwość występowania konfliktów lub sprawniejsze ich rozwiązywanie
- d) inne (jakie?).....

17) Czy istnieje zasadność kształtowania empatycznej postawy w środowisku przedszkolnym?
*

- a) Tak
- b) Nie
- c) Nie wiem

18) Jeżeli tak, to dlaczego?

.....
.....
.....
.....

19) Czy istnieje zasadność kształtowania empatycznej postawy w środowisku rodzinnym ? *

- a) Tak
- b) Nie
- c) Nie wiem

20) Jeżeli tak, to dlaczego?

- a) Dziecko nawiązuje i podtrzymuje satysfakcjonujące relacje z innymi ludźmi, w tym z rówieśnikami.
- b) Dziecko szybciej i skuteczniej rozwiązuje konflikty i różnego rodzaju nieporozumienia
- c) Dziecko uważnie obserwuje i uczy się nowych strategii radzenia sobie w trudnych sytuacjach
- d) inne (jakie?)

21) Czy zauważyli Państwo kształtowanie umiejętności uważnego słuchania drugiej osoby u Waszego dziecka ?*

- a) Tak
- b) Nie
- c) Nie wiem

22) W jaki sposób uważne słuchanie jest kształtowane w placówce przedszkolnej ?*

- a) Poprzez zabawy ćwiczące umiejętność aktywnego słuchania
- b) Poprzez właściwą postawę nauczyciela, którą dzieci mogą naśladować
- c) Poprzez zapewnienie dzieciom odpowiedniej wiedzy i ćwiczenie z nimi uważnego słuchania
- d) Nie wiem
- e) inne (jakie?)

23) Jaka jest Państwa opinia na temat empatycznej postawy nauczyciela wobec dziecka?*

- a) Pozytywna
- b) Negatywna
- c) Nie mam zdania

Metryczka

1) Płeć K ☐ M ☐

2) Wiek

- ☐ do 25 lat;
- ☐ 26-35 lat;
- ☐ 36-45 lat;
- ☐ 46-55 lat;
- ☐ powyżej 55 lat

3) Wykształcenie

- ☐ podstawowe
- ☐ zawodowe
- ☐ średnie
- ☐ wyższe

Załącznik nr 2 Kwestionariusz wywiadu z rodzicem

KWESTIONARIUSZ WYWIADU

Droży nauczyciele!

Nazywam się Justyna Chachlica i jestem studentką V roku, kierunku pedagogika przedszkolna i wczesnoszkolna w Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie. Tematem mojej pracy magisterskiej jest “ Czulość i empatia w kontaktach nauczyciela z dziećmi w wieku przedszkolnym na przykładzie badań wybranych przedszkoli w województwie małopolskim”. Celem podejmowanych badań jest zdobycie wiedzy na temat obecności czulości i empatii w procesie dydaktyczno-wychowawczym w przedszkolu, a także poznanie Państwa stanowiska na temat tego zjawiska. Badania mają charakter anonimowy i służą wyłącznie celom naukowym.

Dziękuję za poświęcony czas.

- 1) Jak Pan/Pani rozumie pojęcie czulej edukacji?
- 2) Co Pan/Pani sądzi na temat czulej postawy nauczyciela wobec dzieci?
 - a) W jaki sposób jest realizowana?
- 3) Jaka jest Pana/Pani opinia na temat troskliwej relacji z uczniem?
- 4) Jakie ma Pan/Pani zdanie na temat kierowania się motywacją i przekonaniami drugiej osoby w kształtowaniu empatii ?
- 5) W jaki sposób Pan/Pani jako nauczyciel, stosuje w kontakcie z uczniem elementy empatii?
- 6) Jaka jest Pana/Pani opinia na temat zasadności kształtowania empatycznej postawy w środowisku przedszkolnym?
- 7) Jaka jest Pana/Pani opinia na temat zasadności kształtowania empatycznej postawy w środowisku rodzinnym?
- 8) Co Pan/Pani sądzi o zasadności kształtowania u dzieci wieku przedszkolnym umiejętności odczuwania i przeżywania emocji innych osób?
 - a) W jaki sposób się ją kształtuje?

- 9) Co Pan/Pani sądzi o kształtowaniu u dzieci w wieku przedszkolnym umiejętności uważnego słuchania?
- a) W jaki sposób kształtuje się tą umiejętność?
 - b) Jaki wpływ ma kształtowanie tej umiejętności w kontekście uwrażliwiania dziecka na drugiego człowieka?

METRYCZKA

Płeć ☐ ☐

Wiek

- ☐ do 25 lat
- ☐ 26-35 lat
- ☐ 36 - 45 lat
- ☐ 46 - 56 lat
- ☐ powyżej 55 lat

Staż pracy pedagogicznej

- ☐ nauczyciel początkujący
- ☐ nauczyciel kontraktowy
- ☐ nauczyciel mianowany
- ☐ nauczyciel dyplomowany

Wykształcenie

- ☐ wyższe licencjackie
- ☐ wyższe magisterskie
- ☐ inne

Załącznik nr 3 Kwestionariusz wywiadu z dziećmi

KWESTIONARIUSZ WYWIADU

Drogie dzieci!

Nazywam się Justyna Chachlica i jestem studentką V roku, kierunku pedagogika przedszkolna i wczesnoszkolna w Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie. Prowadzę badania, w których sprawdzam czy czułość i empatia występują w przedszkolu. Chciałabym też poznać Wasze zdanie na ten temat. Pomoże mi to w napisaniu mojej pracy magisterskiej, której tytułem jest “Czułość i empatia w kontaktach nauczyciela z dziećmi w wieku przedszkolnym na przykładzie badań wybranych przedszkoli w województwie małopolskim”. Proszę abyście mówili to, co czujecie i myślicie, tak szczerze jak to możliwe. Wywiad ma charakter anonimowy, co oznacza, że wasze odpowiedzi są poufne i będą wykorzystywane tylko w celach naukowych.

Dziękuję Wam za poświęcony czas.

Pytania	Odpowiedzi dzieci
Co to jest czułość?	
Czy lubisz kiedy nauczyciel okazuje ci czułość/troskę?	
Jak nauczyciel może okazywać czułość?	

Jaka jest wasza ulubiona forma czułości jaką okazuje wam nauczyciel?	
Co to jest empatia?	
Czy lubisz kiedy nauczyciel okazuje ci empatię?	

Załącznik nr 4 Arkusz kryteriów oceny rysunku

ARKUSZ KRYTERIA OCENY RYSUNKU
“CZUŁOŚĆ”

Kryteria zostały wybrane na podstawie wyboru własnego i publikacji E.Jarosz, E.Wysocka, Diagnostyka psychopedagogiczna podstawowe problemy i rozwiązania.

KRYTERIA OCENY	PODKATEGORIE		
Kategorie czułości	rodzina	zwierzę	przedmiot
Sposoby wyrażania	bliskość fizyczna	bliskość emocjonalna	
Kolorystyka	ciepła	zimna	
Dynamika rysowania			
Kolejność rysowania poszczególnych elementów i ich umieszczenie na kartce			

Komentarze i uwagi słowne, a także bezsłowne objawy emocji	
---	--